

# КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВЕТЕРАНІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ

Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей

## Зміст

Довідка про організації-автори.....	3
Від авторів.....	4
Вступ.....	5
Ключові визначення і список скорочень.....	8
Чому державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей необхідна саме зараз?.....	9
Що маємо зараз і що має змінитись.....	10
Мета державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей.....	17
Принципи політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.....	20
Увага на людину, а не статуси.....	30
Бенефіціари політики.....	33
Хто такі сучасні українські ветерани і ветеранки – новий погляд на статуси.....	38
Таблиця пропонованих змін до статусів.....	49
Середовища політики щодо ветеранів та їхніх сімей.....	52
Політика, що розуміє потребу ветеранів та їхніх сімей.....	58
Архітектура системи ветеранських справ.....	97
Горизонт планування політики.....	103
План адвокаційних дій.....	105
Висновки.....	106

**Автори документа:**

Івона Костина, співзасновниця Veteran Hub  
Любов Галан, співзасновниця «Правозахисний центр для військових «Принцип»  
Оксана Коляда, голова правління ГО «Простір можливостей»  
Юлія Морій, директорка ГО «Юридична сотня»  
Ярослав Павловський, член правління ГО «Простір можливостей»  
Костянтин Татаркін, технічний радник Програми реінтеграції ветеранів IREX  
Алла Белошенко, юристка ГО «Юридична сотня»  
Ірина Дмитренко, юристка ГО «Юридична сотня»  
Ольга Термено, юристка ГО «Юридична сотня»

**Працювали над розділами:**

Оксана Сухорукова, «Український центр охорони здоров'я» (УНС)  
Олена Сініцина, «Український центр охорони здоров'я» (УНС)  
Денис Султангалієв, «Правозахисний центр для військових «Принцип»  
Анна Пашкіна, «Правозахисний центр для військових «Принцип»  
Галина Альомова, директорка з комунікацій Veteran Hub

**Взяли участь в обговореннях та консультаціях:**

Масі Найем, співзасновник «Правозахисний центр для військових «Принцип»  
Іванна Стець  
Артем Денисов, Veteran Hub  
Оксана Сивак, Міжнародний інститут післядипломної освіти, центр психологічного консультування та травматерапії  
Людмила Агаркова, Центр психологічного консультування та травматерапії  
Ганна Демиденко, Жіночий Ветеранський Рух  
Катерина Приймак, Жіночий Ветеранський Рух  
Марія Квітка, KornFerry  
Ксенія Возніцина, Національний центр психічного здоров'я ветеранів «Лісова поляна»  
Яна Войтовська, старша фахівчиня з моніторингу, оцінки та навчання IREX  
Тетяна Швидченко, кандидатка історичних наук, голова ГО "Експертний корпус"

Дизайнерка: Вікторія Денисова, Veteran Hub

Цей документ є виключною відповідальністю авторів та може не відображати думку та позицію донорів та партнерів організацій-авторів.

## Довідка про організації-автори

**Veteran Hub** – мережа сталої підтримки для ветеранів, ветеранок і близьких воїнів.

Організація надає безоплатні послуги з юридичного консультування та психологічної підтримки, зокрема особисті консультації та групи підтримки. Мережа об'єднує простори у Києві та Вінниці, мобільні офіси для доставки послуг ветеранам та їх сім'ям додому у Київській, Вінницькій та Дніпропетровській областях, та національну Лінію підтримки телефоном (067 348 28 68). За 5 років організація надала понад 35 000 послуг. На основі щоденного досвіду взаємодії з ветеранами та їх сім'ями Veteran Hub проводить поглиблені дослідження та адвокує покращення добробуту ветеранів та їх сімей.

Сайт [veteranhub.com.ua](http://veteranhub.com.ua) Facebook [fb.com/VeteranHubUa](https://fb.com/VeteranHubUa) Instagram [instagram.com/veteran\\_hub](https://instagram.com/veteran_hub)

**Правозахисний центр для військових "Принцип"** – це громадська організація, заснована у 2023 році для правового захисту військовослужбовців та ветеранів. Наша пріоритетна ціль – це захист гідності військового та прозорість процесів на його шляху. Для цього ми працюємо за напрямками: правової просвіти військових та ветеранів, їхніх близьких про наявні механізми та можливості під час лікування та реабілітації; аналітичної роботи для напрацювання системних рішень у реформуванні системи; адвокації змін в цій системі у співпраці з органами влади.

Сайт: [pryncyp.com](http://pryncyp.com), Facebook: [fb.com/pryncypua](https://fb.com/pryncypua)

**Простір можливостей** – це інноваційна лабораторія, яка впроваджує сучасне бачення ветеранських політик від центрального до регіональних рівнів. Організація впроваджує інноваційні практики у ветеранській сфері, завдяки аналізу даних, опитуванням, дослідженням, вивченню ключових потреб як кінцевих бенефіціарів (ветеранів та ветеранок), так і запиту держави. Ми пілонуємо та масштабуємо власні проекти через Коаліцію ветеранських просторів – спільноту 23 організацій, яку координує «Простір можливостей» у таких містах: Львів, Луцьк, Житомир, Рівне, Вінниця, Суми, Миколаїв, Одеса, Чернігів, Краматорськ, Черкаси, Хмельницький та інші.

Сайт: [pm.in.ua](http://pm.in.ua), Facebook: [facebook.com/place.of.opportunities](https://facebook.com/place.of.opportunities)

**Юридична сотня** – всеукраїнська неприбуткова громадська організація, місія якої захищати права людини в контексті військової служби та створювати правові механізми реінтеграції ветеранів у суспільство. З 2016 року ми долучились до написання текстів понад 20 законопроектів, а також державних стратегій, програм, які стосуються соціально-правового захисту учасників російсько-української війни. На базі організації був створений Проектний офіс зі створення Міністерства у справах ветеранів в Україні. Через гарячу лінію понад 137 000 людей отримали безоплатно правову допомогу з 2014 року, та ми продовжуємо отримувати понад 4000 запитів щомісяця. Ми також розробили і постійно вдосконалюємо комплексний юридичний довідник – "Пам'ятка учасникам російсько-української війни".

Сайт: [legal100.org.ua](http://legal100.org.ua), Facebook: [facebook.com/yursotnya](https://facebook.com/yursotnya)

## Від авторів

Стаючи до лав Сил безпеки й оборони, воїни приймають вибір йти не простим шляхом випробувань, ризикувати собою та врешті повертатись зі служби. Повернення, хай яке бажане, є продовженням випробування війною, а не полегшенням від неї.

Ми визнаємо, що не всі втрати можливо компенсувати. Виконуючи громадянський обов'язок військової служби під час війни, воїни втрачають набагато більше, ніж їхнє здоров'я, професійні якості чи дохід. Задля безпеки кожного з нас, вони віддають час з рідними, якого не повернути, власну цивільну ідентичність, яка назавжди зазнає змін, та свою пам'ять, яка відтепер міститиме спогади про тих, хто на щиті.

Політика попередніх десятиліть виявилась помилковою та несправедливою щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, а також такою, що призвела до множинних, тривалих та негативних наслідків для їхнього життя та добробуту.

Ми, експертна спільнота фахівців сфери ветеранських справ, представники сталих та професійних громадських та благодійних організацій, об'єдналися та сформулювали спільне бачення майбутньої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей.

Кожна з організацій, які ми представляємо, провадить щоденну роботу з та для ветеранів російсько-української війни, надає благодійні послуги та підтримку українським воїнам та їхнім сім'ям.

Не існує єдино-вірної політики. Ми віримо, що найкращий шлях до гідної і цілісної політики – це відкрита професійна дискусія. Саме тому ми пропонуємо до розгляду і обговорення свої напрацювання – версію державної політики, що охоплює спільні позиції фахових організацій у сфері ветеранських справ. Надалі ми пропонуємо державі власну експертизу для напрацювання державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, а також консультації у процесі розробки супровідної документації.

Ці пропозиції ґрунтуються на нашому багаторічному досвіді роботи у сфері ветеранських справ, експертному аналізі українських та закордонних досліджень та аналітичного доробку, політик щодо ветеранів інших держав. Ми не маємо доступу до секретних даних, що стосуються українських воїнів та ветеранів, тому формуємо припущення про масштаб проблеми, спираючись на інформацію, отриману при зустрічах з представниками державних органів.

Ми віримо, що це наш спільний обов'язок – подбати про тих, хто своїми життями захищає наше. У документі нижче – детальний аналіз нашої версії політики, її обґрунтування.

З повагою,  
автори документу

# Вступ

Сьогодні, як і впродовж останнього десятиріччя, понад мільйон українських воїнів стоять на захисті України у розв'язаній Росією війні та забезпечують наше існування своєю щоденною звитягою. Щодня вони здобувають бойовий досвід, професіоналізуються та виборюють право України на незалежність та суверенітет.

З 2014 року українські воїни, що зазнали поранень, досягають граничного віку або мають сімейні підстави, завершують службу під час війни. Як і останні 10 років, шлях ветерана – це шлях воїна, а повернення до цивільного життя – це продовження випробування війною, а не миттєве полегшення від неї. Виклики, з якими стикаються ветерани у цивільному житті, є закономірними для їхнього досвіду. Ці виклики перетворюються на проблеми тоді, коли середовище та спільнота є недоступними або навіть ворожими до ветеранів, не розуміють їхнього досвіду та не надають належної підтримки. Хоча більшість ветеранів успішно подолають виклики при поверненні<sup>1</sup>, всім необхідна базова підтримка на шляху.<sup>2</sup>

Поточна державна політика щодо ветеранів та їх сімей несе глибинні ризики для її бенефіціарів та всього українського суспільства.

## **Єдина державна політика щодо ветеранів та їхніх сімей – це:**

1. Складова глобальної стратегії українського економічного прориву.
2. Основа національної безпеки та обороноздатності.
3. Передумова формування модерної української політичної нації.

Українські воїни заслуговують на найвищий рівень визнання та підтримки в українському суспільстві. Державна політика щодо ветеранів та їхніх сімей повинна гарантувати гідний та безпечний шлях додому для кожного та кожної з українських воїнів.

## **Під єдиною державною політикою ми вважаємо задекларований, описаний, підтверджений реальними діями та фінансуванням підхід держави щодо визнання та підтримки ветеранів та їхніх сімей упродовж їх життя, який:**

- Розкриває мету такої політики;
  - Фіксує цільову аудиторію;
  - Описує інструменти визначення потреб та механізми їх реалізації;
- визначає інструменти вимірювання ефективності та впливу підтримки на життя та добробут ветеранів та їх сімей.

Завдання державної політики також полягає в тому, аби відверто та прозоро комунікувати людям їхні перспективи. Ветерани та їхні сім'ї мають право знати та розуміти перспективу власного життя, будувати реалістичні очікування, мати прогнозованість та передбачуваність у взаємодії з державою.

Виходячи з цього, ми мусимо констатувати, що сьогодні в Україні недостатньо сформульована єдина державна політика, комплексного та послідовного підходу щодо

---

<sup>1</sup> (see Elnitsky, Fisher, & Blevins, 2017, for a comprehensive review)

<sup>2</sup> (Castro & Kintzle, 2014)

ветеранів та їхніх сімей. Дії держави щодо ветеранів, визначення їхніх потреб та пошук інструментів реалізації є непослідовним, несистемним, часто орієнтованим на хибні пріоритети. Ці підходи також мають застарілі патерналістські ознаки. Водночас, держава не в стані забезпечити задекларовані в чинному законодавстві гарантії соціального захисту ветеранів.

Якщо залишити усе як є, вже у найближчі роки ветерани, що будуватимуть своє життя після повернення зі служби, виявлять, що реальне ставлення держави та суспільства до їхнього досвіду та потреб неспівмірне з їхнім вчинком та внеском у виживання держави.

Зміни необхідні й можливі.

Ми поставили перед собою амбітне завдання – сформулювати рамкову концепцію державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, що розкриє мету такої політики, її бенефіціарів та необхідні системні зміни для втілення нової політики в сучасному законодавчому полі. У цьому документі ми пропонуємо опорний підхід до формування єдиної державної політики, вказуємо на пріоритетні завдання та окреслюємо необхідний план дій, аби Україна гідно зустріла вдома своїх воїнів. Гідне визнання життєвого шляху українських воїнів та ветеранів, піклування про них та їхні сім'ї та збагачення суспільства їхніми знаннями – це пріоритети нашої групи.

Спершу ми проаналізували минулий досвід та причини формування поточного підходу до державної політики, а також окреслили ризики, до яких може призвести збереження статусу-кво. У розділі “Як ми опинились у цій ситуації?” ми торкаємось радянської спадщини у сфері ветеранських справ, яка не була осмислена належним чином та лягла в основу політики з 2014 року і надалі.

Ми сформулювали ключову мету державної політики та три її невіддільні складові, а також ключові цілі, щодо кожної з них.

<b>Ключова мета</b>	Забезпечити виживання України.
<b>Складова 1</b>	Висловити повагу та вдячність держави та її громадян за захист незалежності та територіальної цілісності України
<b>Складова 2</b>	Забезпечити обороноздатність та безпеку держави
<b>Складова 3</b>	Дбати про добробут воїнів та економічну стійкість держави

Спираючись на досвід інших країн, ми описали варіанти визначення статусу ветеранів та проаналізували необхідні зміни до українського законодавства. У розділі “Бенефіціари політики” ми пропонуємо оновлене визначення статусу ветеран/ки в Україні та окреслюємо нову пропонувану логіку застосування соціальних статусів.

Ветерани/ки йдуть своїм шляхом самостійно, проте не йдуть наодинці. Опіч них сім'ї проходять власний унікальний шлях, який заслуговує на визнання та гідну підтримку. Ми також визначили важливість долучення сімей, як суб'єктів і бенефіціарів державної політики,

проте також виявили суттєвий брак даних для розробки детальних рішень. Досвід, внесок та потреби сімей ветеранів повинен бути законодавчо ідентифікованим та закріпленим, стати невіддільною складовою політики щодо ветеранів та їхніх сімей.

Спираючись на досвід покоління ветеранів АТО/ООС у 2014-2022 роках, ми виявили 3 ключові середовища реалізації політики щодо ветеранів та їх сімей, які суттєво різняться за умовами життя та можливостями бенефіціарів політики: військова служба, резерв та цивільне життя. Усіх ветеранів об'єднує спільний досвід, а також схожий вплив та потреби, які виходять з нього. Проте мета державної політики та засоби її реалізації будуть відрізнятися залежно від середовища, в якому ветерани продовжать свій шлях. Ми також наголошуємо на тому, що більшість українських ветеранів продовжить свій шлях у найближче десятиріччя у середовищах військової служби та резерву, які, в свою чергу, недостатньо враховують та адресують потреби ветеранів. Незалежно від середовища реалізації, Політика щодо ветеранів та їхніх сімей впливатиме на державу та українське суспільство на 3 ключових рівнях: національна безпека, соціально-економічний розвиток та людський капітал, формування модерної української нації та історичної пам'яті.

Ми також запропонували опорний підхід до визначення потреб ветеранів та їхніх сімей. Він спирається на 7 принципів та виходить з твердження про те, що українські воїни, мають різний досвід служби та бойових дій, а відтак вони та їхні сім'ї мають різний рівень потреб. Проте державні інструменти для ідентифікації потреб повинні бути прозорими та послідовними. Відтак, державна політика відносно ветеранів повинна логічно та послідовно визнавати вплив бойового досвіду та служби в час війни, та пропонувати можливості для компенсації зазначеного впливу через гідну підтримку, послуги, захист прав та систему погоджених привілеїв. Ця підтримка повинна стати доступною, сталою та довготривалою, охоплюючи всі етапи шляху ветерана.

Ми переконані, що ефективна реалізація чітко визначених потреб ветеранів, ветеранок, їхніх сімей дозволить не тільки якнайкраще підтримати їх на власному шляху, але і суттєво посилить стійкість українського суспільства в безпековій, економічній, соціальній та політичній складовій. На нашу думку, такий підхід також призведе до оптимізації бюджетних витрат, уникнення дублювання зусиль та більш ефективного використання коштів держави та громад.

Спираючись на загальну логіку змін, ми проаналізували потреби ветеранів та системні перепони на шляху їх вирішення за принципом добробуту, та надали свої пропозиції щодо можливих рішень.

Врешті, ми запропонували оновлену архітектуру сфери ветеранських справ та переконані, що політика щодо ветеранів та членів їхніх сімей повинна мати наскрізний характер, бути скоординованою на центральному рівні, відображеною у політиках регіонального та місцевого рівнів, та адаптованою до кожного середовища реалізації. Ми ідентифікували ключові стратегічні рішення, необхідні для реалізації оновленої політики та запропонували суттєво розширити горизонт планування, відповідно до ключових принципів цієї політики.

Наприкінці документу ми торкаємось ризиків, які ідентифікували при опрацюванні, та розкриваємо власні адвокаційні плани для поглиблення цієї рамки та її подальшого обговорення.



## Ключові визначення і список скорочень

**Державна політика** — це комплекс або система дій органів влади, спрямовані на вирішення певних питань суспільства.

**Добробут** — категоризація різноманітних потреб людини, необхідна для комплексного аналізу стану, функціональності та рівня задоволення людини щодо різних аспектів свого життя. В цьому документі ми спираємось на концептуалізацію Добробуту, розроблену Veteran Hub спільно з IREX, в рамках Програми реінтеграції ветеранів за підтримки Державного департаменту США.

**Шлях ветерана і ветеранки** — дослідження досвіду українських ветеранів та ветеранок АТО/ООС, втілене Veteran Hub спільно з IREX, в рамках Програми реінтеграції ветеранів за підтримки Державного департаменту США.

**Середовище реалізації державної політики** — інфраструктура, партнери, ресурси та механізми, що створені та реалізуються за метою забезпечення належних умов для впровадження та реалізації стратегічних цілей, завдань та заходів, передбачених державною політикою.

**ТЦК та СП** — територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.

**ВЛК** — військово-лікарська комісія.

**АТО** — Антитерористична операція.

**ООС** — Операція об'єднаних сил.

**УБД** — учасник бойових дій.

**ЦОВВ** — центральний орган виконавчої влади.

**ОВА** — обласна військова адміністрація.

**Бойовий досвід** — знання та навички набуті особою під час участі у бойових діях.

**Соціальний статус** — положення особи в соціальній структурі суспільства.

**Нормативно-правова база** — документи, що встановлюють правила, принципи, характеристики різних видів діяльності та їх результатів.

**Оперативний резерв** — громадяни України, які мають військовий досвід та добровільно погодились на службу у резерві 1 чи 2 черги.

**Мобілізаційний резерв** — всі військовозобов'язані громадяни, що придатні чи обмежено придатні до військової служби.

**Бенефіціар** — людина або інший суб'єкт, що здобуває благо від певної діяльності.

**Стейкхолдер** — учасник процесу, людина/організація/орган, що впливає на процес.

**ЄІССС** — Єдина інформаційна система соціальної сфери.

**ЄДРВВ** — Єдиний державний реєстр ветеранів війни.

# **Чому державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей необхідна саме зараз?**

## **Національна безпека**

- Війна не має термінів завершення. Після ймовірного припинення активних бойових дій, війна може поновитися.
- Ветерани/ки є основою боєздатності Збройних Сил України.
- Ветерани/ки є основою оперативних резервів різних черг.
- Політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей є складовою програм підвищення престижності військової професії.
- Наявність людиноцентричної політики щодо ветеранів/ок та їхніх сімей є помітною ознакою країн-членів НАТО.

## **Соціально-економічний розвиток та відновлення людського капіталу**

- Одним із наслідків прямої та гібридної війни Росії проти України є критичне загострення демографічної кризи в Україні, послаблення людського капіталу, брак трудових ресурсів.
- Політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей є складовою всіх програм, орієнтованих на відновлення людського капіталу України.
- Політика щодо ветеранів та їхніх сімей у частині реінтеграції всіх цільових аудиторій, спрямована на посилення економічної стійкості та соціальної стабільності суспільства.
- Відновлення функціональності у процесі реабілітації є базовим принципом ефективної соціально-економічної реінтеграції різних цільових аудиторій політики.

## **Формування модерної української нації та історичної пам'яті**

- Парадигма російсько-української війни знаходиться в екзистенційному контексті існування самої української нації.
- Ветерани/ки є носіями сучасних соціокультурних цінностей української нації.
- Російсько-українська війна створює передумови для зміни чинної культурної парадигми визначення української нації та її значення у світовому контексті.

## Що маємо зараз і що має змінитись

Дотепер державна політика щодо ветеранів, ветеранів та їхніх сімей недостатньо сформульована, а система ветеранських статусів та державної підтримки ветеранів не відповідає реаліям сучасності та потребам бенефіціарів.

Під єдиною державною політикою ми вважаємо задекларований та описаний підхід держави щодо підтримки ветеранів та членів їхніх сімей, який розкриває мету такої підтримки, її цільову аудиторію, засоби та механізми забезпечення підтримки, а також інструменти вимірювання ефективності.

Наявна модель взаємодії влади з ветеранами є неефективною, імітаційною, застарілою та такою, що не виправдовує очікування бенефіціарів. Проте головний недолік нинішньої моделі – відсутність стимулів щодо дієвої реінтеграції ветеранів, повернення їх до активного соціального життя.

### **Що відбудеться, якщо не змінити підходи до розробки та реалізації державних політик щодо ветеранів та їх сімей.**

Нинішня модель взаємодії держави з ветеранською аудиторією визначається такими основними характеристиками:

- Патерналізм у взаємодії.
- Декларативний характер соціальних гарантій (незабезпеченість).
- Повна відсутність або мінімальна роль стимулюючих інструментів.
- «Інституційна байдужість» на рівні громад (ветерани кинуті напризволяще).
- Нескоординованість програм/дій різних стейкхолдерів.

Сьогодні та завтра (після перемоги) цільова аудиторія політики щодо ветеранів та їх сімей сумарно стосуватиметься від 10% до 30% населення України, а люди з бойовим досвідом вже стали основою українського сектору безпеки та оборони. За умов, коли цільова аудиторія політики щодо ветеранів та їх сімей складала лише 1,5% усього населення, такий підхід просто не проявляв себе на масовому рівні. Хоча для експертної спільноти провали у розробці та реалізації політики щодо ветеранів та їх сімей були очевидними та фіксувались на рівні окремих соціальних явищ.

Повернення до цивільного життя є продовженням шляху воїнів, потребує суттєвого часу та підтримки від оточення. Хоча для кожного та кожної досвід повернення до цивільного життя буде відрізнятися, багато потреб та процесів є схожими для ветеранів в Україні та світі. За належної підтримки, більшість ветеранів мають позитивний досвід повернення та успішно відбудовують цивільне життя. Проте ветерани, які позбавлені такої підтримки, мають схильність до суттєвого зниження власного добробуту та впливають на стан усього суспільства.

З 2014 року в Україні статус ветеран отримують і ті, хто став на захист територіальної цілісності незалежної України (учасники бойових дій, учасники війни, особи з інвалідністю внаслідок війни). Це як кадрові військові, так і добровольці та військові, що несли службу за мобілізацією.

За 8 років війни кількість таких ветеранів зросла до 670 458<sup>[1]</sup> тисяч (станом на січень 2022). Кількість військових, залучених до служби на час повномасштабного вторгнення Росії, залишається засекреченою. Експертна оцінка коливається в межах 1,5–2 млн. учасників сил оборони<sup>3</sup>. За прогнозами Міністерства у справах ветеранів України, кількість учасників бойових дій, членів їхніх сімей та сімей полеглих воїнів внаслідок повномасштабного вторгнення Росії може сягати понад 5 мільйонів осіб.

Визначення статусу ветерана/ки в законодавчій площині суттєво відрізняється від суспільного визначення, а доступні державні програми підтримки не відповідають ані потребам ветеранів, ані реальним можливостям держави. Відтак, часто після завершення служби ветерани залишаються без гідної підтримки держави. Наявні ж програми часто стають недоступними для ветеранів та їхніх сімей через низку бар'єрів, зокрема, надмірну бюрократизацію, недосконало прописану нормативно-правову базу, брак зрозумілої інформації та маршрутів клієнтів, тривалість прийняття рішень, логістичну недоступність тощо.

Відтак імітація при розробці та реалізації державних ветеранських політик є прямою загрозою національній безпеці та економічній стійкості.

**Така модель взаємодії з ветеранами неминуче призведе до таких соціальних явищ, як:**

- Маргіналізація ветеранів.
- Колапс соціальної сфери.
- Колапс системи охорони здоров'я.
- Невиконання державою встановлених для ветеранів гарантій.
- Збільшення навантаження на бюджети всіх рівнів.
- Погіршення обороноздатності держави.
- Втрата людського капіталу:
  - Ветеран виїжджає за кордон
  - Ветеран зникає як фактор економічних відносин
- Взаємні суспільні розчарування (ветеран не довіряє владі, суспільство розчаровується у ветеранові).
- Зростання напруженості та погіршення криміногенної ситуації.

---

<sup>3</sup>

<https://fakty.com.ua/ua/opinion/govoryty-pro-demobilizacziyu-rano-ale-treba-gotuvatysya-do-povernennya-nashyh-vijskovyh>

## Як ми опинились в цій ситуації?

### XX століття

На перший погляд, може здатись, що в Україні ніколи не існувало політики щодо ветеранів та їх сімей. Певним чином, це справді так, адже за часів советської окупації, Україна не могла самостійно виробляти та втілювати політику щодо своїх громадян, а після здобуття незалежності успадкувала минулі підходи. На відміну від західних демократій, українське наукове товариство не може похизуватись понад сторічною тяглістю знань та зафіксованого досвіду у роботі з ветеранами. Проте ветерани повертались з усіх воєн, в яких українці брали участь, а суспільство, зокрема, советський режим та українська держава після відновлення незалежності, певним чином визнавала їхній статус та надавала певну підтримку.

Готуючи свої рекомендації, ми звертались до доступних свідчень історії українських ветеранів багатьох поколінь: у національно-визвольній боротьбі 1917-1921 років, зокрема армії Української Народної Республіки; у Другій світовій війні - Червоній армії та УПА; Афганістану. Адже саме досвід минулих поколінь заклав законодавчі та смислові засади до сучасного українського підходу до ветеранів та їх сімей.

Найбільше даних доступно про покоління ветеранів Другої світової війни. Після завершення війни військові повернулися з соціальним визначенням Героїв-фронтовиків. Советський режим запровадив базовий перелік пільг, що, зокрема, стосувався права на збереження уніформи, працевлаштування за рангом та отримання нагород. Пільги надавалися з 1945 по 1948 рік, до моменту завершення демобілізації<sup>4</sup>. Ще у 1946 році скасували будь-які виплати та пільги для ветеранів, удостоєних державних нагород.

Після скасування усіх пільг у 1948 році ветерани з інвалідністю отримували невеликі пенсійні виплати. Хоч це не стосувалося ветеранів у високих званнях. Ветерани з великих міст мали вищу пенсію за ветеранів з сільської місцевості. Вже у 1950-х роках ця категорія людей в більшості була змушена жebraкувати.

Також існувала ідея "лікування працею". У 1944-1945 роках були спеціальні постанови про працевлаштування ветеранів з інвалідністю. Ветерани з офіцерськими званнями чи довоєнним досвідом могли влаштуватися в культурний сектор — завідувачами будинків культури, вчителями тощо — там, де передбачалася й ідеологічна робота.<sup>5</sup> Більшість відправляли на масові виробництва, де потрібна була ручна праця. Така категорія ветеранів не мала можливості самостійно обирати фах і місце роботи.

До того ж, навіть ветерани з інвалідністю I групи були зобов'язані щороку підтверджувати свою інвалідність на спеціальній медичній комісії, інакше інвалідність знімали.<sup>6</sup>

Ті, хто почав організовувати самозайнятість, змогли займатися цим лише до початку 1950-х

---

<sup>4</sup> Указ от 10 сентября 1947 года О льготах и преимуществах, предоставляемых награждённым орденами и медалями СССР. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. — июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Мандельштам Ю. И. — Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. — С. 300—301.

<sup>5</sup> Военные кадры Советского государства в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. / под общ. ред. А.П. Белобородова. М., 1963. - С. 441.

<sup>6</sup> Народное хозяйство СССР в 1958 году. — М.: Госстатиздат, 1959. - С. 185.

років. Адже така діяльність суперечила комуністичній моделі советського тоталітарного режиму. Але так, як люди змушені були якось здобувати засоби для життя, вони все одно пробували реалізовуватися як підприємці в неофіційний (іноді - нелегальний) спосіб, потрапляючи таким чином в зону кримінальної відповідальності.

З 1946 по 1978 рік ветерани, за винятком "фронтовиків-інвалідів", юридично не існували як окрема категорія громадян. Ветерани, які розбудували горизонтальні зв'язки під час служби почали утворювати низові об'єднання та комунікацію, зокрема, на національному рівні, що нерідко суперечило політиці режиму. Ці об'єднання зазнали заборон та переслідувань, а в межах союзу функціонувала лише одна провладна спілка ветеранів. У 1956 році була утворена Організація советських ветеранів війни на чолі з Советським комітетом ветеранів війни, яка не мала права створювати місцеві осередки.

Хрущовська пенсійна реформа уніфікувала законодавство для різних категорій "інвалідів"<sup>7</sup>, збільшивши пенсії для деяких з них, але зберігши основний принцип нарахування. Пенсії для військових "інвалідів" підвищувалися ще в 1959 і 1964 роках.

Лише у 1978 році советський режим на чолі з Брежнєвим вперше визнав ветеранів окремою категорією населення та ввів вузький перелік пільг.<sup>8</sup> Вони подавались не як обов'язок держави перед народом, а як дарунки та турбота, за яку ветерани мали бути вдячними. Таким чином відбувалося заохочення до політичної прихильності лояльного прошарку суспільства, а не реальне задоволення потреб носіїв бойового досвіду. "Неправильні", тобто нелояльні до режиму ветерани, зазнавали тиску, зокрема, через інструменти надмірної бюрократизації державних гарантій. Люди роками були змушені стояти в чергах за необхідними довідками та документами.

Проводилися інформаційні кампанії про те, що ветерана має зцілювати власна сім'я і це не має бути проблемою держави. У ЗМІ та літературі того часу часто можна знайти яскраві образи ветеранів, які повертаються з фронту та органічно вписуються в соціум: створюють сім'ю, йдуть на роботу. Формувався щасливий образ солдата, що повернувся з фронту і його фізичні та душевні рани повинна була вилікувати сім'я. У реальності, якщо ветеран втрачав сім'ю, то про нього нікому було більше піклуватися.

Характерно, що жінка виступала образом прихистку, психологічної компенсації, незамінної допомоги для реалізації в новому житті. І в той же час, образ жінки з інвалідністю був відсутній у публічному просторі, а жінки-ветеранки зазнавали дискримінації та додаткових утисків, що часто призводило до того, що вони приховували власне минуле.

У 1965 році відбулося нове збільшення пенсій інвалідам війни. У 1967, 1973 та 1975 роках їх знову підвищували. У 1975 році пільги для цієї категорії стосувалися користування транспортом, медичного забезпечення, надання житла, оплати комунальних платежів, доступу до купівлі спеціально обладнаних приватних авто тощо. До 1978 року ветеранів стало набагато менше, враховуючи передчасну смертність через наслідки війни, до того ж це покоління почало виходити на пенсію за віком.

---

<sup>7</sup> термін, який застосовували у тогочасному законодавстві

<sup>8</sup> Постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР № 907 от 10.11.1978 г. «О мерах по дальнейшему улучшению материально-бытовых условий участников Великой Отечественной войны»  
<https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13940.htm>

На території СРСР також існували закриті табори для ветеранів з інвалідністю. До них направляли ветеранів, які не змогли повернутися до соціального життя, не мали сім'ї, житла та роботи. У 1951 році видали указ "про боротьбу з антигромадськими, паразитичними елементами", за три роки за цим наказом затримали біля півмільйона жебраків. Серед них до 70% були ветеранами з інвалідністю.<sup>9</sup>

Ветерани з інвалідністю були небажані у громадських місцях, але при цьому режим пропагував образ ветерана-супергероя, який долає свої проблеми силою волі. Роман "Как закалялась сталь" ідеалізував образ ветерана, який зміг самостійно, без державної медичної чи соціальної допомоги налагодити власне життя. Це контрастувало із реальністю та слугувало докором усім, хто так не зміг, проблеми ветеранів висвітлювалися їхніми особистими проблемами.

Ветерани Афганістану переживали багато в чому схожий досвід і стали першим поколінням після Другої світової війни, яке масово долучилось до слабкої та доволі нелюдської політики щодо ветеранів. Після завершення служби вони не отримали належної підтримки та визнання впливу свого досвіду з боку советського режиму та зазнали додаткових викликів, адже їхнє відновлення наклалося у часі на період "перебудови" та відновлення незалежності України.

Водночас советський, а згодом і російський режими лише посилювали зловживання образом ветеранів Другої світової війни та міф про "Велику Вітчизняну війну", зокрема, через інструмент проведення парадів до "Дня Перемоги", які набули регулярного щорічного характеру лише в 1995 році, та проводились, зокрема, й в Україні.

Вже за часів Незалежності Україна перейняла відповідальність за підтримку старіючих ветеранів Другої світової війни, Афганістану та інших поколінь ветеранів. Поступово держава визнала ветеранів ОУН/УПА, хоча гідна підтримка та послуги для них так і не були втілені належним чином.

## XXI століття

Після розстрілу Небесної сотні 18–20 лютого 2014 року, Російська Федерація незаконно анексувала Кримський півострів та розпочала вторгнення до України, яке призвело до тимчасової окупації частин Донецької та Луганської областей, а в 2022 році розширила війну на решту територій країни.

*Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України (Стаття 17 Конституції України).*

Доти незалежна Україна не брала участі в активних бойових діях (окрім малочисельного складу миротворчих місій), а військо складалось з військовослужбовців строкової служби та кадрових військових, чийх сил виявилось замало для відбиття нападу та стримування військової загрози з боку РФ. З 2014 року і донині до Сил оборони залучені не лише Збройні

---

<sup>9</sup> О мерах по предупреждению и ликвидации нищенства : доклад МВД СССР в Президиум ЦК КПСС от 20 февраля 1954 г. <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007415>

Сили України, але й Національна гвардія, Національна поліція, Державна прикордонна служба та інші силові відомства, для яких участь у бойових діях не є типовою.

[Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”](#), прийнятий 1993 року, багато в чому реплікує ідентичний советський закон. Він не був підданий смислового осучасненню, та в подальшому став основою для впровадження підтримки для українських військових після 2014 року, адже окрім покоління ветеранів вже незалежної України (АТО/ООС, російсько-українська війна), серед українського суспільства також продовжують життя менші за чисельністю покоління носіїв бойового досвіду, зокрема ветерани Другої світової війни, ветерани Афганістану, ветерани ОУН та УПА.

Простою мовою, у 2014 році ми запропонували сучасним ветеранам те ж саме, що пропонували поколінням ветеранів за часів СРСР: санаторно-курортне перебування, пріоритет на отримання земельної ділянки, низку пільг та знижок.

Водночас, покоління сучасних українських ветеранів і ветеранок – перші носії бойового досвіду за понад століття, які мають беззаперечне визнання та підтримку України, її народу та держави. Саме вони, воїни, які з 2014 року стали на захист і продовжують захищати нас сьогодні, творять першу самобутню українську ветеранську ідентичність. Саме вони визначають, що означає – бути українським воїном та ветераном/кою.

### Ідентифікована проблема №1

Сьогоднішній державний підхід до ветеранів та їхніх сімей продиктований радянським спадком та не був переосмислений належним чином за часів незалежності України.

#### **Ми виділяємо наступні ключові особливості існуючого підходу:**

- Патерналістський підхід при визначенні та задоволенні потреб.
- Застаріла правова база, що регулює відносини у сфері ветеранських справ.
- Гарантії щодо забезпечення потреб ветеранів/ок та їхніх сімей є нереалістичними та часто віртуальним, а політика має радше декларативний характер.
- Розмитість та недостатнє опрацювання базових визначень та коректної термінології щодо специфіки визначення аудиторії, її потреб та інструментів реалізації.

### Пропоноване рішення

Розробити нову державну політику щодо ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей.

Сьогодні базовим визначенням експертної спільноти є теза, що головною цінністю держави є люди. Тому, коли ми говоримо про наслідки Перемоги та перспективи відбудови країни, її модернізації, ми в першу чергу маємо на увазі важливість відновлення людей та їхнього добробуту.



## Ефективна державна політика щодо ветеранів та членів їхніх сімей

### ВИЗНАННЯ

Визнати унікальний досвід ветеранів та їхніх сімей та чітко визначити їх статус

### РОЗУМІННЯ

- Визначити вплив досвіду ветеранів та їхніх сімей, та потреби, які виникають внаслідок нього
- Назвати мету та шляхи підтримки ветеранів та членів їхніх сімей
- Визначити необхідну підтримку для ветеранів та їхніх сімей на всіх етапах шляху
- Співнаправити зусилля державних органів, громадянського суспільства та міжнародної спільноти задля забезпечення підтримки
- Визначити стандарти надання такої підтримки

### Дії

### Важливо врахувати

Для забезпечення комплексності та дієвості політики, її формування має відбуватися із залученням всіх зацікавлених сторін з боку держави, громадського сектору, бенефіціарів та громади. Водночас слід розуміти, що основна, лідируюча роль щодо розробки, координації та контролю за реалізацією такої політики має бути закріплена за однією визначеною інституцією, яка у свою чергу має координувати роботу всіх органів державної влади в межах державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. (детальніше про це у розділі “Архітектура системи ветеранських справ”)

## **Мета державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей**

Ми, українці, у боротьбі за наше життя та Незалежність виробляємо, усвідомлюємо та зміцнюємо власну ідентичність, нашу відповідь на питання “хто ми”, “звідки ми” та “за що ми стоїмо”. Захищаючи наші спільні цінності, уклад та життя людей, українські воїни назавжди вписали себе до нового українського етосу. Ідентичність воїна – одна з основоположних складових національної ідентичності України.

**«Ми воїни. Не ледарі. Не лежні. І наше діло – праведне й святе. Бо хто за що, а ми – за незалежність. Отож нам так і важко через те» – Ліна Костенко**

Шлях ветерана – це шлях воїна. Стаючи до лав Сил безпеки й оборони, воїни приймають вибір йти не простим шляхом випробувань, ризикувати собою та врешті повертатись зі служби. Повернення, хай яке бажане, є продовженням випробування досвідом війни, а не полегшенням від неї. Відтак державна політика щодо ветеранів і ветеранок – це невіддільна складова оборонної та безпекової політик держави.

### **Ключова мета: Забезпечити виживання України.**

Сильна політика щодо ветеранів/ка та членів їхніх сімей – складова безпеки та екзистенційного виживання нашої держави.

Для цього державна політика щодо ветеранів та їхніх сімей повинна наслідувати 3 детальні мети:

### **Складова мети 1: Висловити повагу та вдячність суспільства за виконання громадянського обов’язку та захист інтересів держави – людей, цінностей, укладу та територіальної цілісності України.**

Повага та вдячність починаються з гідного визнання внеску воїнів, їхньої жертвності та впливу, якого вони зазнають під час служби. Достеменно зрозуміти досвід воїнів можуть лише ті, хто стояли опліч з ними на полі бою. Та цивільне суспільство та державні діячі цілком можуть керуватись інформаційною політикою та державним баченням щодо підтримки ветеранів і ветеранок.

**«Держава має взяти на себе відповідальність за солдата, як він взяв відповідальність за нас» – Квебек**

#### **Цілі**

- 1.1. Гарантувати визнання життєвого шляху ветеранів/ок та членів їхніх сімей
- 1.2. Висловити суспільну вдячність та пошану за досвід ветеранів та членів їхніх сімей

## **Складова мети 2: Забезпечити обороноздатність та безпеку держави**

Ветерани/ки та їхній досвід – є рольовою моделлю або ж прикладом для тих, хто буде долучатися до військової служби у майбутньому. Відчуття приналежності до чину, який належно визнається державою – це мотивація для тих, хто буде йти шляхом українського воїна. Зокрема, оглядаючись на те, яким чином держава та суспільство підтримували ветеранів після їхнього повернення, нові військовослужбовці прийматимуть рішення чи готові вони інвестувати свій час та здоров'я, ризикувати своїм життям при захисті країни. Тому політика щодо ветеранів та їх сімей невідривно пов'язана з оборонною стратегією та формуванням престижу військової служби, що має бути стимулом для прийдешніх воїнів.

Також ефективні ветеранські політики, як в частині реінтеграції, так і в частині вшанування пам'яті, є основним локомотивом підвищення престижності військової професії в цілому. Реалізуючи проекти в напрямку вшанування загиблих, поваги до демобілізованих військовослужбовців та ефективної реінтеграції ветеранів, ми консолідуємо українське суспільство у шанобливому ставленні до образу військового, тим самим заохочуючи молодь пов'язувати свою долю з Силами безпеки та оборони України.

### **Цілі**

- 2.1. Підтримувати престиж військової служби та захисту держави
- 2.2. Зробити турботу про українських ветеранів і ветеранок видимою та відчутною суспільною нормою
- 2.3. Сформуванню нерозривний зв'язок між ветеранами та військовослужбовцями

## **Складова мети 3: Дбати про добробут воїнів та економічну стійкість держави**

Ми вбачаємо перспективу соціальної та економічної реінтеграції ветеранів, членів їхніх сімей, виходячи з базової установки, що ветерани є основою людського капіталу України. У зв'язку з цим ми також розглядаємо декілька вимірів цього завдання. З одного боку, розробляються ефективні інструменти задоволення потреб аудиторії політики щодо ветеранів та їх сімей в частині освіти, працевлаштування, підтримки підприємницької ініціативи, участі у владі та політиці. З іншого, наслідком таких реінтеграційних механізмів має бути посилення економічної стійкості держави, регіонів та громад, збереження трудових ресурсів, розвитку малого та середнього бізнесу, подолання ймовірних негативних наслідків у сфері соціального захисту. Ми визнаємо, що не всі втрати можливо компенсувати. Виконуючи громадянський обов'язок військової служби під час війни, воїни втрачають набагато більше, ніж їхнє здоров'я, професійні якості чи дохід. Задля безпеки кожного з нас вони віддають час з рідними, якого не повернути, власну цивільну ідентичність, яка назавжди зазнає змін, та свою пам'ять, яка відтепер міститиме спогади, з якими часто складно існувати.

Бойовий досвід має позитивний вплив на життя та добробут ветеранів. Гідна підтримка ветеранів і ветеранок суспільством має прагнути подбати про них: відновити та повернути ті елементи добробуту, які можливо, ґрунтуватись на професійному підході до розробки політик

та програм, відповідальності щодо задекларованих гарантій та відповідати реальним досвіду та потребам ветеранів.

***Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (Стаття 3 Конституції України)***

#### **Цілі**

3.1. Відновити справедливість та рівні можливості у цивільному житті, компенсуючи вимірювані втрати, внаслідок досвіду ветеранів та цивільних громадян.

3.2. Надати можливості, ресурси та підтримку, аби ветерани могли самостійно обирати подальшу цивільну реалізацію та жити своє життя так, як вважатимуть за потрібне.

3.3. Сприяти позитивній траєкторії шляху ветеранів та ветеранок у цивільному житті.

# Принципи політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей

## 1. Ветерани/ки та їхні сім'ї – громадяни України та мають право на гідні послуги та підтримку від усіх надавачів.

### Ідентифікована проблема №2

Незалежно від середовища реалізації політики, українські ветерани та їхні сім'ї продовжують свій шлях, як громадяни України, повинні мати наскрізну репрезентацію та доступ до всіх послуг та програм у державі, бізнесі та громаді. Жодна дія та рішення держави не повинні призводити до виключення або дискримінації ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

### Пропоноване рішення

Створити повну мапу стейкхолдерів політики щодо ветеранів та їхніх сімей з числа державних органів, громади, бізнесу, міжнародних донорів тощо, провести детальний аналіз викликів та пріоритетів при взаємодії з ними.

Мапа стейкхолдерів повинна враховувати та вивчати досвід різного рівня взаємодії: від державної політики до безпосереднього надання послуг, та враховувати особливості кожного з надавачів.

Розробити рішення для вчасної кризової підтримки ветеранів та їх сімей у випадках, коли системні рішення не спрацьовують, та пересвідчитись, що ветерани та їх сім'ї поінформовані про можливості такої допомоги. Незалежно від кількості превентивних програм, будь-хто з ветеранів та їх сімей повинні отримати підтримку, можливості та ресурси тоді, коли вони необхідні;

### Важливо врахувати

Більшість ветеранів та їхніх сімей успішно долають виклики, спричинені їхнім досвідом. Проте повернення – це тривалий процес, а ветерани, як і всі люди, можуть стикатись з додатковими викликами та труднощами у житті. Державна політика має зберігати свої позиції при зміні сфери реалізації щодо людини, тобто коли ветерани та їхні сім'ї потрапляють до таких форм взаємодії з державою, в яких функціонують паралельні системи надання послуг, наприклад пенітенціарна система тощо.

Як і всі громадяни, ветерани, ветеранки та їхні сім'ї мають право на чесний суспільний діалог. Право знати перспективи служби та планувати своє життя, право знати реальний об'єм допомоги з боку держави, на який можна розраховувати, право на зрозумілу та доступну підтримку. Необхідно гарантувати наскрізне та зрозуміле інформування бенефіціарів: простою мовою, доступними засобами.

## 2. Держава повинна знати своїх ветеранів та їхні сім'ї, розуміти їхні потреби.

Ветерани/ки – це досвідчені військовослужбовці, носії бойового досвіду, здобутого в час захисту інтересів держави. Пропоноване визначення буде інклюзивним щодо людей, які відповідають критеріям досвіду, незалежно від історичного періоду служби. Такий підхід дозволяє будувати превентивну політику та вийти з циклу реактивних розрізнених рішень, притаманних українській сфері ветеранських справ у минулому.

### Ідентифікована проблема №3

Сьогодні бракує даних, що необхідні для поінформованої розробки комплексної державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Підхід до збору даних про військовозобов'язаних та військовослужбовців не враховує потреби політики щодо ветеранів та членів їхніх сімей, часто є несистемним та/або неповним.

### Пропоноване рішення

1. Переосмислити та співнаправити збір даних про військовозобов'язаних та військовослужбовців, з урахуванням потреб політики щодо ветеранів та членів їхніх сімей; виробити рішення щодо доступу Міністерства у справах ветеранів до цих даних або аналітичних висновків, виконаної на їх підставі.
2. Забезпечити належне функціонування реєстру ветеранів та їхніх сімей та наскрізну ідентифікацію ветеранів в усіх державних реєстрах та системах, зокрема, щодо соціального захисту та охорони здоров'я.  
Належна робота Єдиного державного реєстру ветеранів війни (далі – ЄДРВВ) має бути пріоритетом державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Це дозволить збирати та опрацьовувати необхідну інформацію про добробут і потреби ветеранів та зробить прогнозування, мапування, пріоритизування потреб, інтервенції держави, моніторингу – дійсно можливими, коли йдеться про мільйони ветеранів з їхніми родинami.  
Повноцінне функціонування реєстру та обмін даними з іншими державними реєстрами та базами даних дозволяють аналізувати вікові групи, регіони проживання, стать, соціальні та правові статуси, а також інші характеристики ветеранів, що є важливим при плануванні програм чи бюджетуванні на рівні центральної, місцевої влади.
3. Розробити наскрізну архітектуру збору та обміну даними і аналітикою з метою інформування єдиної державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Уможливити обмін інформацією про ветеранів між різними державними системами.

### Важливо врахувати

Політика повинна забезпечувати інклюзивність різноманітних верств ветеранів та їхніх сімей, та поглиблено вивчати їхні потреби при формуванні рішень. Важливо розрізнити ветеранів та ветеранок не лише за гендерною ознакою, але й прагнути виявити інші чинники, такі як, але не виключно: вік, регіон проживання, досвід внутрішнього переміщення, тривалість служби,

цивільний досвід тощо. В майбутньому, за достатніх даних, можна буде помітити певні тенденції, залежно від демографічних та інших ознак, та більш прицільно формувати пропозиції державної підтримки.

Важливо пам'ятати, що ветерани та їхні сім'ї – це зокрема люди, що перебувають у середовищах військової служби та резерву, а відтак їхні персональні дані потребують додаткового захисту, адже, по суті, є даними про кадровий ресурс Сил безпеки й оборони. Будь-які рішення щодо поглиблення збору та опрацювання даних щодо ветеранів та їхніх сімей повинні враховувати значні безпекові ризики для держави та бенефіціарів політики, та забезпечувати належний рівень захисту даних на кожному етапі. Проте ми переконані, що без поглиблення даних та співнаправлення аналітичних процесів, справді якісну політику буде неможливо побудувати, відтак необхідно виробити рішення, яке уможливить розширення знань про ветеранів, їхніх сім'ї, досвід цих людей та потреби.

### **3. Увага державної політики повинна фокусуватись на людині, а не її статусі.**

Спираючись на логіку множинності досвіду і статусів людини, державна політика повинна направити свої зусилля на людину, а не її статус.

#### **Ідентифікована проблема №4**

Наразі відсутня координація низових надавачів послуг впродовж шляху ветерана та ветеранки, не відбувається обмін даними та якісне перескерування між ними. Надавачі слабо поінформовані про інших фахівців, які доступні ветеранам та не мають системної комунікації із ними.

#### **Пропоноване рішення**

Ідентифікувати повний перелік надавачів державних послуг для ветеранів та їхніх сімей на кожному етапі шляху та розробити деталізований клієнтський маршрут, аби виявити проблемні зони у комунікації та перескеруванні клієнтів. Впровадити міжвідомчу координацію та протоколи перескерування ветеранів та їхніх сімей за відповідними послугами в межах наскрізної політики.

#### **Важливо врахувати**

В процесі опрацювання маршруту клієнтів, важливо вивчити та врахувати досвід низових надавачів послуг, реальні перепони, з якими вони стикаються, адже значна частина проблем при взаємодії з ветеранами та їхніми сім'ями лежить не у комунікаційній площині, а виникає через системні управлінські проблеми, зокрема:

- Відсутня координація між надавачами
- Недостатня або подекуди недостатньо якісна комплектація кадрами
- Недоопрацьовані методологічні основи та протоколи надання послуг

- Брак надавачів на регіональному рівні, що призводить до неможливості отримати послуги у незаангажованого працівника (в малих громадах ветерани частіше знайомі з надавачами на персональному рівні, що може слугувати перепорою до конфіденційності та довіри).

#### **4. Дії держави повинні бути превентивними, а не реактивними.**

Розробка політик та програм повинна бути професійною, поінформованою даними, враховувати потреби та інтереси ветеранів та їхніх сімей.

#### **Ідентифікована проблема №5**

Певні потреби ветеранів формуються під впливом участі у бойових діях – це, зокрема, і наслідки для фізичного та, в деяких випадках, психічного здоров'я, зміна професійних компетенцій і, в деяких випадках, часткова або повна втрата конкурентоздатності в попередній цивільній професії тощо. Проте попри побутуючий стереотип, служба та війна частіше поглиблює проблеми, з якими людина стикалась до служби, аніж утворює нові. Відтак, прогнозування великої кількості проблем та викликів для ветеранів та їхніх сімей – посильне завдання, за умови наявності необхідних даних та експертизи у державі.

#### **Пропоноване рішення**

Закріпити основою підходу політики раннє виявлення ризиків для добробуту ветеранів та їхніх сімей та попередження негативної траєкторії шляху. Саме аналітика, прогнозування та превенція повинні стати ключовим завданням державної політики щодо ветеранів. Для цього, крім рішень, описаних в інших частинах цього документу:

- Розбудувати спроможність міністерства у справах ветеранів до управління наскрізною політикою;

#### **Важливо врахувати**

На нашу думку, в поточній державній інфраструктурі саме Територіальні Центри Комплектування та Соціальної підтримки (ТЦК СП, колишні військоммати) є найбільш вдалим позиціонуванням для взаємодії з ветеранами та їх сім'ями на початку служби та на початку цивільного життя. Необхідно підвищити їх спроможність до виявлення рівня добробуту ветеранів та їх сімей, поєднання їх з подальшою мережею підтримки. Зокрема, необхідно забезпечити послідовну, суголосну з наскрізною політикою методологічну базу, а також навчання працівників ТЦК СП.

#### **5. Ветерани, ветеранки та їхні сім'ї мають мати мережу підтримки упродовж життя, на яку зможуть спиратись.**

Досвід військової служби та бойових дій впливає на добробут ветеранів упродовж їхнього життя. Повернення потребує часу і кожен та кожна з ветеранів йтиме своїм шляхом у власному темпі, долаючи виклики – кожен свої. Логіка політики щодо ветеранів та їхніх сімей



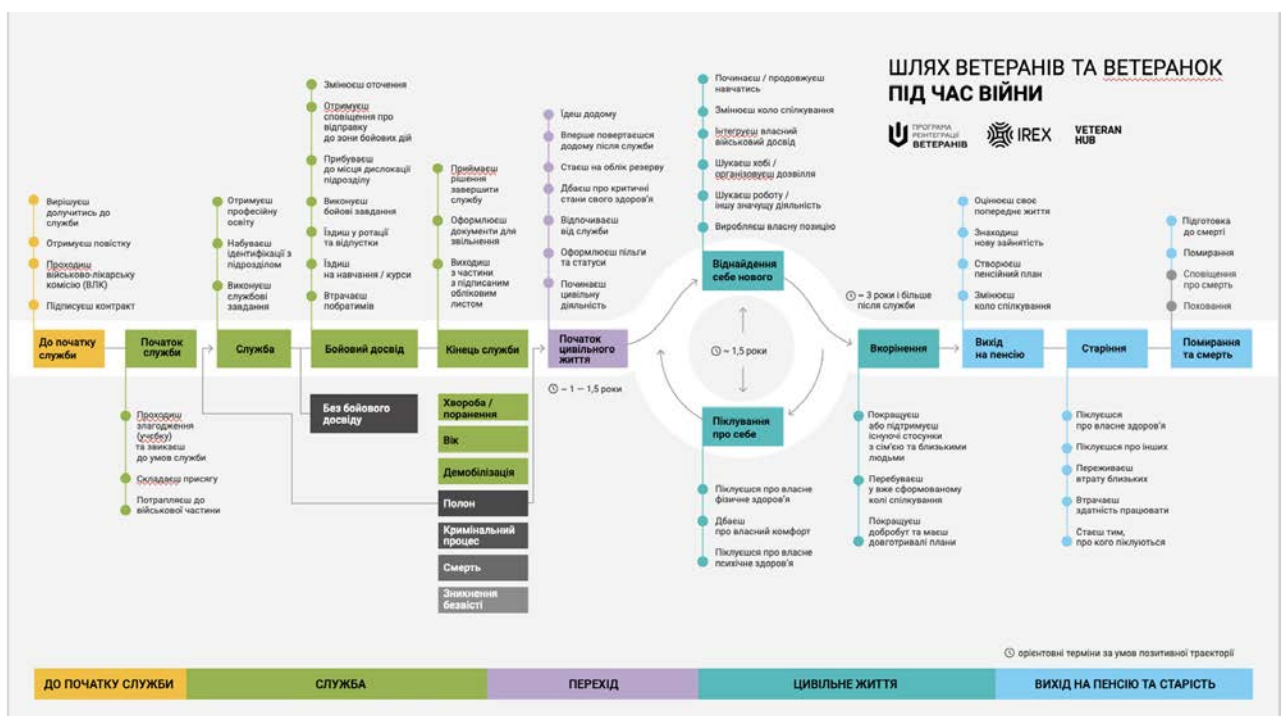
повинна визнавати об'ємний вплив, якого зазнали життя та добробут цих людей, та адресувати їх упродовж життя.

## Ідентифікована проблема №6

Поточна державна система ветеранських справ спирається на статичне уявлення про потреби людини. Простою мовою, держава пропонує ветеранам та їхніх сім'ям одну й ту ж підтримку на всіх етапах життя.

## Пропоноване рішення

Ґрунтувати державну політику щодо ветеранів та їхніх сімей в підході життєвого шляху та враховувати різні потреби на різних життєвих етапах.



[Шлях ветеранів та ветеранок](#)<sup>10</sup> може використовуватись як основа для такого підходу

## Важливо врахувати

Шлях ветерана може відрізнятись, залежно від обставин завершення служби та багатьох інших чинників. Слід поглибити вивчення варіативності досвіду ветеранів та ветеранок, а також деталізувати шляхи інших аудиторій державних політик, зокрема, сімей ветеранів, включно з сім'ями полонених, зниклих безвісти та загиблих ветеранів, військовослужбовців, які не здобули бойового досвіду та інших.

## Ідентифікована проблема №7

<sup>10</sup> Мапа досвіду українських ветеранів АТО/ООС, розроблена Veteran Hub за підтримки IREX в межах Програми реінтеграції ветеранів за підтримки Державного департаменту США.

Дискурс довкола державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей фокусується на короткотерміновому горизонті дій та забезпеченні нагальних потреб, з першочерговою увагою щодо найбільших демографічних груп (молодий-середній вік, ранні етапи повернення, чоловіча аудиторія тощо).

### Пропоноване рішення

Розробити стратегію на підставі політики щодо ветеранів та їхніх сімей тривалістю тотожною прогнозованій тривалості життя покоління сучасних ветеранів, що охоплюватиме короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий періоди, а також плани дій.

Виробити цілісний портрет аудиторії та ідентифікувати демографічні чинники, які впливають на досвід ветеранів. Враховувати ці чинники при плануванні програм та політик.

### Важливо врахувати

Державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей повинна враховувати та рівномірно пріоритизувати підтримку на всіх етапах життя ветеранів та їхніх сімей, включно з підтримкою наприкінці життя.

Державна політика щодо ветеранів/ок та їхніх сімей повинна бути доступною та зручною для усіх бенефіціарів, враховувати їхніх відмінності та потреби.

## **6. Ветерани, ветеранки та їхні сім'ї – цінний людський капітал для України, а державна політика має уможливити їх реалізацію після служби.**

Державна політика щодо ветеранів/ок повинна рівнозначно враховувати досвід їхніх сімей та адресувати вплив зазначеного досвіду на їхній добробут. Війна впливає на всю країну та її населення. Проте недосконала система мобілізації та ротації військ призводить до суттєвого розриву між можливостями військових та цивільних людей, які не служили у війську під час війни. Після повернення, ветерани конкуруватимуть у цивільних царинах з тими людьми, які, на відміну від них, не втратили цінний час та продовжили розбудовувати власний цивільний капітал. Державна підтримка повинна бути спрямована на якомога швидше відновлення цивільного добробуту серед ветеранів та їхніх сімей, пропонувати відповідні можливості та ресурси для їхньої конкурентної реалізації у цивільному середовищі.

Розбудовуючи оновлене бачення державної політики, ми наголошуємо на тому, що ветерани та їхні сім'ї – цінний людський капітал для подальшого майбутнього України. Відтак, державна політика повинна сприяти покращенню рівня їхнього добробуту, та розширення конкурентних можливостей для ветеранів та їхніх сімей, незалежно від середовища реалізації політики.

### Ідентифікована проблема №8

Чинні підходи політик щодо ветеранів та їхніх сімей у країнах пострадянського табору, зокрема, й в Україні не мали цілісних та наскрізних програм роботи з родинами

військовослужбовців та ветеранів. Здебільшого, ці категорії розглядались, як додаток до самих ветеранів чи військовослужбовців. Окрема увага родинам приділялась лише у випадку втрати – загибелі чи зникнення безвісти. Водночас за умов недосконалості системи щодо ветеранів та їхніх сімей

### Пропоноване рішення

Оптимальним виглядає участь представників родин у програмах з подальшою роботою з ветеранами/ветеранками у якості фахівців (психологів, соціальних працівників, консультантів, кейс-менеджерів тощо). Але треба розуміти, що ця програма може бути реалізована **виключно за умови перебування особи у психологічній спроможності** надавати якісні послуги з реінтеграції чи реабілітації такою категорією.

Держава, в силу нових загроз та викликів, критично зацікавлена у збереженні інституту родини, яка здатна провести первинний скринінг та перші реінтеграційні дії для ветеранів чи ветеранок. Саме цей базовий рівень створює передумови для збереження та подальшого відновлення людського капіталу.

Виходячи з цих базових установок, маємо говорити про розробку комплексних програм, орієнтованих на роботу з цією категорією. Це стосується також і напрямку реабілітації, а також окремих програм соціальної та економічної реінтеграції: освіта, працевлаштування, підтримка підприємницької ініціативи тощо.

Окремим завданням для держави є розробка адресних програм роботи з родинами військовослужбовців, які на час війни виїхали за кордон. Вони будуть однією з ключових верств, на яких мають бути орієнтовані програми з відновлення людського капіталу та повернення їх в Україну. В іншому випадку, існує велика небезпека втрати у якості трудових ресурсів та людського капіталу тих військовослужбовців, які будуть демобілізовані та висловлять бажання з'єднатися зі своїми родинами, які на той час вже будуть реінтегровані до життя в інших країнах та суспільствах.

### Важливо врахувати

Слід зазначити, що ефективні програми взаємодії з родинами військовослужбовців, які проходять службу в силах оборони, є запорукою посилення мотивації українських воїнів зокрема, а отже і обороноздатності країни в цілому.

## 7. Державна політика гарантує визнання життєвого шляху ветеранів.

Однією з причин російсько-української війни є заперечення агресора факту і можливості самого існування української нації. В якості основного аргументу використовується базова світоглядна засада т.зв. «руського міра», яка відмовляється ідентифікувати українську культурну парадигму. А відповідно заперечується усе українське, як «штучно створене».

Така культурницька експансія ворога стала можливою через невиразну світогляду позицію української політичної еліти та розпорошеність в цьому контексті українського суспільства. Толерантність, з якою т.зв. українська політична еліта ставилась до світоглядної агресії

ворога, була необхідною для початку війни. Саме тому, сьогодні, аналізуючи всі ці передумови, ми маємо говорити про посилення української світоглядної парадигми та про модернізацію національної ідеї довкола принципів та міфологем російсько-української війни. Відтак, подвиг Захисників та Захисниць має бути покладений до оновленої модерної концепції української нації. Таким чином, питання вшанування, поваги та героїзації образу Захисників має значення для консолідації нації та, відповідно, посилення обороноздатності держави.

Після понад трьох десятиріч після здобуття Україною Незалежності 1991 року, український народ продовжує платити високу ціну, захищаючи суверенітет, територіальну цілісність та свій демократичний вибір.

Стаючи на захист, кожен та кожна з воїнів та їхні сім'ї ризикують сплатити найвищу ціну за безпеку України. За останні 10 років тисячі воїнів повернулись додому на щиті, а їхні побратими та посестри, рідні та друзі назавжди нестимуть пам'ять про їхній життєвий шлях. Обов'язок держави – шанувати та пам'ятати поіменний внесок полеглих українських воїнів, дбати про їхні родини.

Життєвий шлях ветеранів може завершитись після війни. Ті, кому пощастило повернутись із війни, назавжди житимуть із пам'яттю про неї та всіх, хто загинув. Ветерани, як і всі люди, хворіють, зазнають нещасних випадків, помирають від старості та вчиняють самогубство. Незалежно від обставин, ветерани/ки та їхні сім'ї повинні мати доступ до якісного піклування на прикінцевих етапах життя. Незалежно від періоду смерті, пам'ять про життєвий шлях ветеранів повинна бути гідно вшанована, а держава зобов'язана подбати та підтримати їхні родини. Проте важливо організувати однакову (системну) турботу про кожну з родин, адже соціальна напруга між членами родин загиблих і ветеранами, які їх підтримують, не сприятимуть якісному постратматичному зростанню.

### Ідентифікована проблема №9

Відсутність уніфікованої, цілісної концепції поваги, вшанування та **відображення/побудови образу українських воїнів**, яка б сприяла консолідації українського суспільства, цементування засад новітньої української політичної нації та посилення обороноздатності держави.

Крім того, слід відзначити непослідовність, нерівність та несправедливість при вшануванні пам'яті й похованні. Меморіальна політика щодо ветеранів призводить до конкуренції, підвищенню соціальної напруги, збільшенню напруги навіть між родинами загиблих.

### Пропоноване рішення

Розробити уніфіковану комплексну програму поваги, вшанування та **відображення/побудови образу** ветеранів та ветеранок, яка в подальшому стане засадничою основою консолідації української політичної нації.

Передбачається розробка комплексного підходу, який включає в себе чіткі, детальні та прозорі критерії і процедури поваги діючих військовослужбовців та ветеранів, а також для

увічнення пам'яті та супроводу в останніх шлях ветеранів та ветеранок з належними почесними. Зрозуміло, що основа критеріїв – це об'єктивні показники, такі як статус ветерана, нагороди тощо. Основа державної політики щодо поховання військовослужбовців та ветеранів попередньо вже була закладена в таких нормативно-правових актах, як Закон України “Про Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України” (ст. 81-84, Додаток 18), Закон України “Про поховання та похоронну справу” та інших. Важливим елементом в формуванні та реалізації цієї частини політики щодо ветеранів та їх сімей є забезпечення виконання такого комплексного підходу однаково для всіх ветеранів/ок в незалежності від місця їхнього проживання чи соціального статусу.

Вбачається доцільним розробити та прийняти на законодавчому рівні Закон України “Про меморіальну роботу”, який забезпечуватиме системність та єдність правил щодо увічнення пам'яті для всіх ветеранів, а також пропонуватиме нові (не радянські) підходи до вшанування пам'яті. На жаль, іноді саме радянська спадщина не дозволяє українському суспільству відійти від вшанування у вигляді мармуру і граніту до сучасних, технологічних і сенсових рішень.

### Важливо врахувати

Будь-які форми увічнення пам'яті мають виходити з українського історичного контексту та враховувати світову практику. Вбачається необхідним обов'язкове залучення експертизи та ресурсів Міністерства культури та інформаційної політики України та Українського інституту національної пам'яті.

Також, відповідно до запропонованих змін, мають бути сформовані локальні програми поваги, вшанування та героїзації на різних рівнях – регіональному, громад і навіть на рівні трудових колективів.

Державна політика щодо вшанування пам'яті загиблих та померлих українських воїнів має величезний вплив на формування громадянської ідентичності та національної свідомості, що в свою чергу (в близькому майбутньому, 5-10 років) позитивно сприятиме обороноздатності держави.

### Ідентифікована проблема №10

Після смерті ветеранів під час та після служби, адміністративний тягар найчастіше падає на сім'ї, які самі перебувають в стресі, потребують підтримки та розуміння.

### Пропоноване рішення

Дбати про сім'ї полеглих та померлих ветеранів – це передусім турбота про самих воїнів.

Вбачається необхідним провести детальний аналіз адміністрування процесів, що пов'язані з отриманням гарантованою державою допомогою членам родини після смерті ветерана/ки. Будь-які бюрократичні процеси мають бути цифровізовані, адже розшук, копіювання і години черг в органах влади заради подачі паперових екземплярів документів, які держава і так має в реєстрах – це точно не про підтримку, шану та повагу.

Надавачі будь-яких послуг мають проходити відповідне навчання щодо етичної комунікації з членами родин загиблих, ветеранами та ветеранками. Родини загиблих військових, ветеранів і ветеранок під час горювання не повинні стикатися з агресією та халатністю з боку надавачів послуг.

Крім того, важливо розвивати систему психологічного супроводу членів родин загиблих чи померлих саме на рівні громади. Вже існуючі моделі центрів допомоги населенню (центри життєстійкості, ветеранські центри, іноді навіть ЦНАПи) мають бути майданчиками для надання відповідних послуг, місцями, де розвиватимуться відповідні групи підтримки.

### Важливо врахувати

Підтримка членів родин загиблих не має відбуватись відокремлено від іншого населення, в якихось особливих умовах чи приміщеннях. Проте вона має відбуватись професійно, якісно і з розумінням обставин, в яких опинились особи, які отримують підтримку. Головна мета такої роботи – повернути особу в соціально-активне життя, зміцнити її психологічний стан, показати мету життя і можливості в зайнятості чи розвитку.

## Увага на людину, а не статуси

Люди є носіями різного життєвого досвіду. Цей досвід, залежно від типу, інтенсивності, середовища, часу, має різний вплив на їхнє життя та добробут. Носії схожого досвіду зазнають схожого впливу від нього, та відповідно матимуть схожі потреби. Для позначення різного досвіду суспільства використовують статуси. Це соціальні маркери, за якими ми спроможні визначити, що людина є носієм того чи іншого досвіду.

Людина в силу свого досвіду, фізичних та соціальних потреб може мати одночасно кілька статусів. Ми пропонуємо зробити досвід людини основним критерієм для наділення її певним статусом. Окресленість цього досвіду дозволяє зрозуміти його вплив на добробут носіїв статусу, та запропонувати доречну та гідну підтримку, що буде логічним наслідком цього досвіду та його впливу. Відтак, принципи визначення статусу повинні бути чіткими, справедливими, відображати суть подій, у яких людина брала безпосередню участь і який саме досвід вона отримала.



Існують статуси, які надаються безстроково – на все життя, та тимчасово. Іноді ці статуси можуть бути не пов'язані між собою.

Вже сьогодні особи, які мають статус ветерана, надалі продовжують нести службу, що створює множинність статусів: військовослужбовець та ветеран. Несення служби також може призвести до набуття статусу зниклого безвісти чи полоненого, що в майбутньому буде впливати на його підтримку та підтримку сім'ї з боку держави.

У своїй роботі ми часто спостерігаємо ситуацію, коли людина перебуває одночасно у кількох статусах, наприклад, військовослужбовця і ветерана, ветерана і внутрішньо-переміщеної особи, або військовослужбовця і особи з інвалідністю тощо. Для таких людей потрібно зберегти можливість входити в категорію різних статусів, залежно від їхніх потреб. Адже кожен статус має умови, при яких його можна отримати, оскільки з них випливають різні потреби і набуття такого статусу спричинене різними подіями і різним досвідом. Якщо особа з інвалідністю, житло якої знищено на тимчасово окупованій території, стала до війська на захист Батьківщини, вона повинна отримати усі гарантовані державою статуси: ветеран, внутрішньо переміщена особа та особа з інвалідністю.

### Ідентифікована проблема №11

Не всі потреби ветеранів виходять з бойового досвіду. Такі потреби об'єднані іншими соціальними статусами. Тобто, одна людина може бути представлена одразу в кількох статусах та бути бенефіціаром різних політик. Всі ділові процеси в соціальній сфері організаційно та технічно розрізнені за кількома інформаційними системами. Вони часто дублюють одна одну, ґрунтуються на застарілих технологіях (зокрема, паперовий документообіг), внаслідок чого слабко контролюються, створюють невиправдані складнощі

під час отримання громадянами різних видів соціальної підтримки, призводять до нераціонального використання державних коштів, зокрема, й до зловживань з ними.

1. Держава не має спроможності відслідкувати представленість людини у кількох статусах.
2. Держава не завжди спроможна відслідкувати отримання людиною допомоги за одним зі статусів, що призводить до дублювання зусиль залучених державних органів та хибного бюджетування.

### Пропоноване рішення

1. Розбудувати спроможність держави ідентифікувати людину наскрізно в системах обліку
2. Комплексно переглянути наповнення соціальних статусів за логікою належності до досвіду;
3. Визначити необхідну пріоритизацію та потенційні привілеї для ветеранів та їхніх сімей в межах усіх можливих супутніх статусів (тимчасових і пожиттєвих);



4. Впровадити систему обліку, оперування даними, діджитал інструментів для наскрізної ідентифікації статусів, потреб людини, та співнаправлення надання різних типів соціальних послуг.

### Важливо врахувати

Важливо розуміти, що множинність статусів – це не надання особі переваги над іншими. Це передусім врахування усіх критеріїв соціальних потреб. Одночасно із статусами вона повинна отримати весь спектр державної підтримки – фінансові виплати та інші пільги. При цьому, в разі дублювання пільг, така особа має право обрати якою саме пільгою їй скористатися.



Пріоритизація та привілеювання ветеранів-носіїв подвійного статусу в межах інших соціальних статусів може бути інструментом державної політики, проте варто підходити до його застосування з належною відповідальністю та відкрито комунікувати таке рішення, як частину загальної політики держави щодо ветеранів та їх сімей.

Важливо пам'ятати, що державна політика повинна враховувати інтереси усіх громадян та уникати дискримінації одних груп понад іншими.

Повноцінний запуск Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (далі – ЄІССС) – це критична реформа у сфері соціального захисту, яка має змінити також і можливості для ветеранів. Лише належним чином зібрана та оновлена інформація у ЄІССС може забезпечити ефективний менеджмент процесів із наданням соціальних послуг чи виплат. Система має автоматизувати та централізувати всі ділові процеси в соціальній сфері і бути інтегрованою, зокрема, з інформаційними системами Мінсоцполітики, Пенсійного фонду, Мін'юсту, Міністерства цифрової трансформації України (Дія), Податкової служби тощо.

# Бенефіціари політики

## Ідентифікована проблема №12

Визначення ветерана/ки та члена сім'ї є політичним та не ґрунтується на досвіді та потребах людини, а [закон про ветеранів війни](#) об'єднує різні за досвідом та потребами аудиторії.

Саме закон про ветеранів війни увібрав у себе низку інших аудиторій, далеко не всі з яких поділяють із ветеранами досвід участі у бойових діях. Тобто, Українське законодавство під ветеранами розуміє не лише тих людей, які мають безпосередній стосунок до захисту Батьківщини або проходили службу в силових структурах, а термін "ветеран" з відповідними приставками використовується в різних законодавчих актах.

Станом на сьогодні українське законодавство визначає, що учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. З іншого боку, у подальшому переліку осіб, які належать до учасників бойових дій, вказані також особи, які не брали безпосередньої участі у виконанні бойових завдань, – це, наприклад, особи, які в період Другої світової війни перебували у складі частин і підрозділів діючої армії та флоту як сини, вихованці полків і юнги до досягнення ними повноліття, працівники сфери культурного обслуговування фронтів та деякі інші.

На статус ветерана мають право також учасники війни, до яких належать, зокрема, особи, які в період Другої світової війни добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу військовим частинам, госпіталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям у їхній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, працівники сфери культурного обслуговування фронтів. До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать також особи, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, а також ті, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час Революції Гідності.

## Пропоноване рішення

Коректно визначити бенефіціарів, стейкхолдерів та цільову аудиторію політики. Переосмислити логіку наділення статусом ветеран/ки та забезпечити захист інтересів інших за досвідом аудиторій, які наразі окреслені [Законом "Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту"](#).

## Важливо врахувати

Розробляючи та реалізуючи політику щодо ветеранів та їхніх сімей, слід розуміти, що держава та громади є не тільки стейкхолдерами політики щодо ветеранів та їх сімей, але і також кінцевими бенефіціарами. Це означає, що у формуванні політики щодо ветеранів та їх

сімей слід виходити з інтересів самих ветеранів/ок, членів їхніх родин та державних інтересів, які мають бути захищені при реалізації цієї політики.

## Які взагалі бувають визначення ветеранського досвіду?

Встановлення окремого статусу для ветеранів і ветеранок у законодавстві визначається глибокими соціокультурними та правовими аспектами. Це питання не лише актуальне, але й важливе для визнання, підтримки та захисту осіб, які віддали роки свого життя проходженню служби, перебуваючи на фронті та відстоюванню національних інтересів.

Кожна держава самостійно визначає, хто володітиме статусом ветеран та розробляє логічний для власного суспільного устрою пакет підтримки для цих людей. Немає єдино правильного підходу, а відтак і готових рішень, які можна швидко реплікувати. На це рішення впливає низка значущих факторів, зокрема, історія держави, формат взаємин війська з цивільним суспільством, структура війська, а також соціальний устрій.<sup>11</sup> Це рішення має ґрунтуватися в історичному, законодавчому і культуральному аспектах держави та бути логічними для неї.

В українському політичному та законодавчому дискурсі часто лунають заклики до наслідування та порівняння досвіду інших країн. Ми ж закликаємо не копіювати рішень інших держав, але проаналізувати їх для визначення статусу ветерана в Україні як основи для майбутньої політики щодо ветеранів та їхніх сімей.

Зокрема спираючись на багаторічне вивчення досвіду інших країн, консультації з розробниками закордонних політик та аналіз літератури, ми виділяємо наступні варіанти визначення статусу ветеран та наводимо переваги та недоліки кожної з опцій для України.

### **Версія 1** Ветерани – всі, хто служили у війську

Найбільш інклюзивне та широке визначення ветеранів включає усіх тих, хто служили у війську будь-який період часу.<sup>12</sup> Така політика передусім визнає намір та мотивацію людини до служби у війську та її прийняття до нього.<sup>13</sup>

**Переваги:** Згідно такої політики, навіть щойно долучені військові потенційно можуть вважати себе частиною більшої ветеранської спільноти.<sup>14</sup>

**Недоліки:** Водночас називаючи ветеранами людей, які не пройшли навіть злагодження, може знецінити внесок інших військових, які доклали більше зусиль у війську. Також надаючи статус ветерана людям, які звільнені без почестей, може підривати цінність цього статусу.<sup>15</sup>

---

<sup>11</sup> Military-veteran transition

<sup>12</sup> For example, in the United Kingdom, the length of service to qualify as a veteran is a single day.

<sup>13</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 6 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

<sup>14</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 6 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

<sup>15</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 7 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

## **Версія 2** Ветерани – ті, хто служили у війську в певний історичний період

Так, наприклад, ветеранами можуть називати лише учасників якоїсь окремої війни чи конфлікту. Якщо військові служили у вказаний часовий період, вони вважатимуться ветеранами цієї війни. Хорватське визначення – один з прикладів такого підходу, адже ветеранами вважають тих, хто брав участь у війні Хорватії за незалежність 1995 - 1995, учасників Національно-визвольного руху (тобто партизанів) у Другій світовій війні, учасників Національної Гвардії у Другій світовій війні та колишніх військовослужбовців, які служили після 1996 року. Хорватське визначення також включає людей, які технічно не були військовослужбовцями, але брали участь у збройному протистоянні, як комбатанти.<sup>16</sup>

**Переваги:** Створення нового статусу справді може пришвидшити розподіл пільгової підтримки, адже не буде необхідності змінювати чинне законодавство та стикатись з обмеженнями, які передбачає такий процес. Звісно, ініціативи стосовно встановлення сталої системи політики щодо ветеранів та їх сімей повинні бути. Однак, аналізуючи законопроекти, що були націлені на вирішення цього питання, ми вбачаємо помилку минулих політик, а саме: наділення статусом не за фактом здобутого досвіду, а за часовими рамками, в яких такий досвід був здобутий.

**Недоліки:** Проте це рішення принесе лише тимчасовий ефект та не сприятиме виробленню послідовної, розумної та системної політики. Воно створить ефект швидкого, та від того не менш необдуманого рішення, та перешкодить зусиллям до вироблення послідовного підходу. Зокрема, розділення за часом здобуття досвіду військовослужбовцями може призвести до несправедливого порівняння внеску військових, які стали на захист в інші історичні періоди: під час АТО, ООС та повномасштабного вторгнення Росії, і вже здобули статуси УБД, учасників війни, осіб з інвалідністю внаслідок війни, ветеранів війни. У лавах Сил безпеки та оборони громадяни виконують свій обов'язок та не завжди вільні обирати власну подальшу долю: наразі у війську служать люди, яким під час АТО/ООС ще не було 18 років, а також ті, для кого служба під час повномасштабного вторгнення є вже не першим досвідом захисту країни. Крім того, нові проекти пропонують запровадити новий статус, але треба розуміти, що створення нового статусу справді може пришвидшити розподіл пільгової підтримки, бо не буде необхідності змінювати чинне законодавство та стикатись з обмеженнями, які передбачає такий процес.

Станом на 2023 рік відсутність цілісної державної політики у справах ветеранів призвела до непослідовного та часто несправедливого ставлення до військових та ветеранів, які долучились до служби у різний історичний період, а також членів їхніх сімей. До прикладу, родини військових, які загинули до 23 лютого 2022 року, отримали від держави неспівмірно менше відшкодування, аніж сім'ї людей, які загинули 24 лютого 2022 року й надалі.<sup>17</sup>

***«Особа, яка загинула 23 лютого, її родина отримує 1 800 000 грн, а особа, яка загинула 24 лютого – 15 000 000 грн для родини. В мене якось так, є такий дискомфорт***

<sup>16</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 7 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

<sup>17</sup> "Шлях коханої воїна", Veteran Hub, 2023

*всередині. Стосовно цього є якась несправедливість, да. Чим краще ці, а ті гірші?» – Жінка, чоловік/партнер служить вдруге з 2014, Шлях 3.<sup>18</sup>*

Цей приклад підкреслює важливість чіткого визначення державних статусів та обережного і реалістичного планування програм підтримки.

*«Саме такі прогалини у ветеранській політиці (особливо до 24 лютого) посилюють злякисне порівняння «старих» ветеранів з «новими», «справжніх» з «несправжніми» тощо. Не секрет, що ветерани 2014–2022 років і їхні сім'ї мають багато справедливих питань і, до речі, ніякої інформаційної чи іншої політики щодо цього немає. Всі просто продовжують грати в гру, що війна почалась 24 лютого, але за цим стоїть розчарування і зневіра сотень тисяч сімей. Простіше кажучи, ті ветерани і їх сім'ї, які воювали з 2014 по 2021 роки, але з певних причин не могли долучитись до війни з 2022 року, можуть відчувати, що їх зрадили», – Артем Осипян, психотерапевт, військовослужбовець.<sup>19</sup>*

### **Версія 3** Різні статуси ветерана для різних родів військ

Можна розглядати Естонію, як приклад розподілу різних статусів ветерана для різних родів військ. Сили оборони Естонії мають у своєму складі резервістів, призов та добровільну службу для Ліги захисту та резервних підрозділів. Естонське визначення включає тих, хто брав участь у військовому захисті країни у складі Сил оборони, людей, які брали участь в міжнародних або колективних оборонних операціях, та тих, хто отримав постійну непрацездатність під час виконання обов'язків в Силах оборони або як активний учасник Ліги захисту.<sup>20</sup> Це визначення наслідує логіку національної оборонної моделі та бере до уваги внесок до національної оборони призовників, учасників Ліги захисту та резервістів.<sup>21</sup>

**Переваги:** така логіка дає можливість більш детально врахувати досвід та його вплив залежно від умов і середовища служби, запропонувати більш персоналізовані моделі підтримки.

**Недоліки:** в умовах повномасштабного вторгнення Росії та враховуючи те, що до оборони залучені майже всі відомства сектору безпеки й оборони, незалежно від їхнього первинного призначення, ми вважаємо такий підхід недоречним для України.

### **Версія 4** Ветерани/ки – лише ті, хто служили у війську в умовах бойових дій

Це визначення, яке є найменш інклюзивним з усіх. До прикладу, у США такий підхід дозволяє називати ветеранами лише тих, хто служив у війську в умовах бойових дій або ж навіть тих, хто служив в умовах бойових дій не менше певного часу та виключно за умов звільнення з

<sup>18</sup> "Шлях коханої воїна", Veteran Hub, 2023

<sup>19</sup> "Шлях коханої воїна", Veteran Hub, 2023

<sup>20</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 7 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

<sup>21</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 8 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

військової служби з почестями. Така політика поділяє ветеранів на учасників бойових дій та решту військовослужбовців.<sup>22</sup>

Ми схиляємось до адаптації саме цієї версії з огляду на обставини, описані в цьому документі, та водночас пропонуємо визначити статус ветерана в Україні, відносно досвіду, а не часових рамок його здобуття.

**Переваги:** Загроза з боку Російської федерації обумовлена географічною близькістю, а не лише історичним періодом. Діти, яким на початку вторгнення у 2014 році навіть не було 18-ти, сьогодні стоять у лавах Збройних Сил та віддають життя за українську незалежність. Ми не можемо передбачити майбутнього, проте ми також не можемо виключати, що російсько-українська війна – це останнє збройне протистояння незалежної України. Як для стримування та можливого відбиття цієї загрози, так і для збереження високого потенціалу українського війська, військова служба продовжить власний стратегічний розвиток у майбутньому. Відтак, статус ветерана у майбутньому може слугувати новим поколінням українських військових. Визначення “ветеран” війни вплине не лише на тих, хто були чи вже стоїть на захисті країни, але й тих, хто захищатиме її у майбутніх історичних періодах. Він впливатиме на привабливість військової служби та мотивацію до неї.

Різний формат, умови та залученість протягом військової служби по різному впливатимуть на якість життя в майбутньому та потенційно призводять до різних потреб після завершення служби. Досвід служби за мирного часу та під час війни та інших надзвичайних обставин також матиме різний вплив на добробут ветеранів та їх сімей. Проте, саме досвід участі у бойових діях має найбільш стійкий вплив на добробут ветеранів та їхніх сімей.

Ми переконані, що держава повинна гідно визнавати досвід усіх військовослужбовців, та наголошуємо, що навіть на військовій службі досвід людини буде різним, тож варто розглядати збереження різних статусів на його позначення.

**Недоліки:** Інші аудиторії, які відіграли безумовно важливу роль у захисті країни не зможуть претендувати на статус ветеран та потребуватимуть іншого законодавчого визначення.

---

<sup>22</sup> Military Veteran Reintegration, Castro, Dursun, page 6 (Tiia-Triin Truusa, Carl Andrew Castro)

# **Хто такі сучасні українські ветерани і ветеранки**

## **– новий погляд на статуси**

Ветеран – це передусім соціальний статус, який вказує на досвід пов'язаний з військовою службою та участю в бойових діях. Сучасне визначення статусів – це усвідомлення та визнання ролі кожного, хто долучився до сил безпеки та оборони та став на захист країни. Враховуючи, що російсько-українська війна триває 10 років, визначення “ветеран” стосується та буде стосуватися значної кількості людей, вказує на їхній внесок та звитягу у суспільстві, а також є підставою для забезпечення необхідної та гідної підтримки, що враховує досвід та потреби кожної категорії. Визначення статусу безпосередньо впливає і на державні соціальні гарантії, і на те, як в суспільстві наголошується та визнається бойовий досвід та внесок ветеранів.

*Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.*  
*([Стаття 65 Конституції України](#))*

В сучасних реаліях будь-яка країна має потребу в сильній та професійній армії. Український досвід з 2014 року і до сьогодні є прикладом формування обороноздатної армії, яка складається з різних категорій – це і професійні кадрові військові, і добровольці, і мобілізовані воїни, а також іноземні легіонери, вік яких від 18 до 60+ років. Сучасне українське військо – це потужна багаточисленна сила, яка продовжує воювати на власній території з агресором, виконують накази, які призводять до отримання ними різного досвіду, а відтак і різного впливу на їхній добробут в майбутньому.

***«Я не обираю, куди мені йти – держава обирає за мене» – Масі Найем, ветеран.***

Ми усвідомлюємо, що досвід, який військові здобувають на службі та в бойових діях, має тривалий та значний вплив на їхній добробут. Різний формат, умови та залученість протягом військової служби по різному впливатимуть на якість життя в майбутньому та потенційно призводять до різних потреб після завершення служби.

Досвід військової служби, ризики під час неї та вплив на добробут після завершення значно відрізняється за мирного часу та надзвичайного, воєнного та інших станів критичної загрози інтересам держави.

Слово ветеран (veteran – latin) означає досвідчений. В сучасних українських реаліях і серед військових, і загалом у суспільстві, найбільш досвідченими вважають тих захисників, які здобули бойовий досвід починаючи з 2014 року.

Ми визначаємо дві ключові відмінності досвіду залучення до військової служби:

- безпосередня участь в бойових діях та виконання обов'язків в зоні бойових дій;
- проходження військової служби без участі в бойових діях.

Саме бойовий досвід має найбільший фізичний, психологічний та емоційний довгостроковий вплив на військових. Крім загрози для життя, виснажливих умов та інших викликів їх чекає досить складний шлях повернення до цивільного життя, який потребує визнання та підтримки.

**Бойовий досвід** в нашому розумінні — це безпосередня участь в бойових діях, які згідно [Закону України “Про оборону України”](#) визначаються як форма застосування з’єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння).

### Ідентифікована проблема №13

Вплив бойового досвіду та виконання завдань в зоні бойових дій суттєво відрізняється від іншого досвіду військової служби, навіть під час війни.

### Пропоноване рішення

Законодавчо закріпити статус наступним чином

**Ветеран/ка** – це особа, який/яка брав/брала безпосередню участь у бойових діях із захисту Батьківщини, а також на території інших держав, якщо це є частиною міжнародних зобов’язань України.

Це означає, що особа, яка була залучена для виконання бойового наказу під час бойових дій та загрози посягання на територіальну цілісність держави, має право на статус ветеран/ка, незалежно від тривалості служби та інших обставин.

### Важливо врахувати

1. Як представники громадянського суспільства, ми наголошуємо на важливості зміни підходів та оновлення політики щодо ветеранів та їх сімей, а не даємо оцінку бойовому шляху чи зв'язі захисників. В Україні існує система нагород та відзнак, яка має відзначати за особливі заслуги та подвиги. Проте ми вважаємо неприпустимим інтегрувати нагородну систему в логіку політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Крім того, система державних нагород також потребує перегляду і мінімізацію суб’єктивних чинників.
2. Статус ветеран позначає минулий досвід людини, який залишається з нею все життя, незалежно від подальших обставин та дій. Підставами для позбавлення статусу можуть слугувати неправдива інформація надана для здобуття статусу та звільнення зі служби через кримінальний вирок через правопорушення вчинене під час служби.



3. При розробці законодавчої бази важливо детально опрацювати визначення бойового досвіду та підстави для надання статусу. Статус матиме цінність лише в тому разі, коли держава забезпечить належний контроль за достовірністю інформації та матеріалів, що є підставами для його надання. (детальніше про це – \_\_\_\_)

**Відповідно до цього визначення ветеранами будуть вважатися такі категорії з чинного статусу Учасник бойових дій, які наразі передбачені в статті 6 Закону України [“Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”](#):**

- **особи (у тому числі іноземці), які брали участь в АТО, ООС, а також у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;**
- особи, які у складі **добровольчих формувань**, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення за умови, що такі добровольчі формування діяли у взаємодії або в подальшому були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів або брали безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;
- особи, які брали безпосередню **участь в бойових діях на території інших держав** ([перелік яких періоди бойових дій у них](#)) та категорії військовослужбовців затверджуються Кабінетом Міністрів України, зокрема військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, поліцейські, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії;
- особи, які брали безпосередню **участь в бойових діях Другої світової війни**, а саме військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу чинної армії, партизани і підпільники, учасники формувань народного ополчення, працівники спеціальних формувань, переведені у період Другої світової війни на становище осіб, що перебували у лавах Червоної Армії і виконували завдання в інтересах армії та флоту в межах тилкових кордонів діючих фронтів або оперативних зон діючих флотів, а також особи, які брали безпосередню участь у бойових діях проти нацистської Німеччини та її союзників у роки Другої світової війни, в тому числі на території інших держав у складі армій союзників колишнього СРСР, партизанських загонів, підпільних груп та інших антифашистських формувань;
- військовослужбовці, а також особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу

РСР, які в період Другої світової війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;

- особи, які брали безпосередню **участь в бойових діях під час боротьби за незалежність України в ХХ столітті** – особи, які брали участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у ХХ столітті у складі Української повстанської армії, Української повстанчої армії отамана Тараса Боровця (Бульби) "Поліська Січ", Української народної революційної армії (УНРА), Організації народної оборони "Карпатська Січ", Української військової організації (УВО), збройних підрозділів Організації українських націоналістів і відповідно до [Закону України](#) "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті" визнані борцями за незалежність України у ХХ столітті;
- особи, яким було надано **статус ветерана з інвалідністю** та яким після повторного огляду медико-соціальною експертною комісією не було встановлено інвалідність. Такі особи звільняються від необхідності проходження повторної процедури оформлення статусу. Статус учасника бойових дій надається на заміну статусу ветерана з інвалідністю.  
*\* це положення може втратити актуальність за умов зміни загальної логіки статусу особа з інвалідністю внаслідок війни.*
- військовозобов'язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до **Афганістану в період ведення там бойових дій**; військовослужбовці льотного складу, які здійснювали вильоти на бойові завдання до Афганістану з території колишнього Союзу РСР; військовослужбовці та особи, які були зараховані до частин місцевої протиповітряної оборони Народного Комісаріату внутрішніх справ колишнього Союзу РСР і брали безпосередню участь у відбиванні ворожих нальотів, ліквідації наслідків бомбардувань та артилерійських обстрілів, що здійснювалися спеціально сформованими частинами;
- **залучені до конфіденційного співробітництва особи, які брали участь у виконанні завдань руху опору на тимчасово окупованій території України**, у районі проведення антитерористичної операції, районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, або на інших територіях, де в період виконання цих завдань велися воєнні (бойові) дії;

## Множинність статусів

Наслідуючи логіку сучасної соціальної політики держави щодо всіх громадян та наявність понад одного соціального статусу у людини, ми пропонуємо застосувати логіку можливої множинності статусів і для ветеранів. Тому що ветеран/ка одночасно може бути і людиною з інвалідністю, і внутрішньо переміщеною особою, і безробітним тощо.

Ми пропонуємо зробити статус ветеран/ки пожиттєвим та широко-інклюзивним, тобто доступним у повному об'ємі кожному, хто відповідає критеріям для його набуття. Ми також пропонуємо окреслити підтримку, до якої він має призводити, виходячи з логіки впливу бойового досвіду на добробут людини.

Водночас, важливо пересвідчитись, що ветерани-носії подвійних та більше статусів у державі є захищеними, а їхні потреби – задоволені в межах статусів, які відповідають тому чи іншому

досвіду. Для цього Міністерство у справах ветеранів повинно координувати впровадження державної політики, та адвокатувати пріоритизацію потреб ветеранів та їхніх сімей наскрізно у державі.

Наголошуючи на тому, що ветерани з інвалідністю потребують персоналізованої уваги та детального вивчення їхніх потреб та досвіду в реінтеграції, реабілітації, доступності середовища та багатьох інших сферах життя, одночасно ми не вбачаємо необхідності у виокремленні окремого ветеранського статусу “особа з інвалідністю внаслідок війни”. Оскільки в першу чергу це ветеран, якому була встановлена інвалідність. І вже маючи ці 2 статуси людина повинна отримати гідну підтримку від держави і суспільства.

Так, втрати здоров'я особи, яка матиме статус особи з інвалідністю внаслідок війни, будуть враховані. Враховані будуть і обставини отримання інвалідності – внаслідок війни.

Процедура встановлення інвалідності – чітко врегульований процес, який, крім того, зараз вдосконалюється. У випадку ж, коли стан здоров'я ветерана під час участі в бойових діях або під час військової служби загалом погіршився настільки, що він потребує встановлення інвалідності, така процедура має бути орієнтована на ці особливості і враховувати наявність в особи статусу ветерана.

Крім того, за поточного законодавства ветерани, що зазнали поранень/травм та отримали інвалідність внаслідок війни мають право лише на один статус – Особа з інвалідністю внаслідок війни і не мають права зберегти статус учасника бойових дій. Він їм повертається тільки після відновлення здоров'я і не продовження подальшої інвалідності.

#### Ідентифікована проблема №14

Ветеран/ка – це пожиттєвий статус. Водночас, за поточного законодавства ветерани, що зазнали поранень/травм та отримали інвалідність внаслідок війни мають право лише на **один** статус – Особа з інвалідністю внаслідок війни і **не мають** права зберегти статус Учасника бойових дій.

#### Пропоноване рішення

Наслідуючи логіку права на наявність понад одного соціального статусу у людини, ми пропонуємо відмовитись від статусу особа з інвалідністю внаслідок війни, натомість відобразивши гідну пріоритизацію та привілеї для ветеранів-носіїв подвійного статусу в законодавстві щодо осіб з інвалідністю.

Надавати статус та посвідчення “Ветеран” і окремо документ, що підтверджує інвалідність.

Переваги:

1. Такий підхід дозволить не відділяти тих, хто зазнав суттєвого впливу для здоров'я внаслідок бойових дій від інших ветеранів.
2. Зменшення стигматизації.

## Важливо врахувати

Важливо передбачити в нормативній базі можливість для встановлення обставин, що призвели до інвалідності та пов'язати їх із бойовими діями, забезпечити подальшу пріоритизацію та можливе привілеювання послуг в межах статусу особа з інвалідністю.

Також важливо врахувати подальший сценарій щодо стану здоров'я ветеранів-носіїв подвійного статусу в межах загальної реформи МСЕК, адже здоров'я ветеранів може зазнавати змін і після завершення служби. Це може відбутись внаслідок різних обставин, не всі з яких пов'язані із впливом служби. Проте важливо відслідковувати, за яких випадків погіршення стану здоров'я відбуватиметься саме внаслідок служби та бойового досвіду, незалежно від терміну давності такого досвіду.

## Сім'я ветерана/ки

Варто зазначити, що крім ветеранів, значний досвід під час війни отримують і їхні сім'ї.<sup>23</sup> Доки військові несуть військову службу, їхня сім'я зазнає значного впливу, який може зберігатись у їхньому житті надалі. Сім'ї воїнів та ветеранів переймають відповідальність за цивільний добробут військових, що перебувають на службі, переживають стрес та тривогу через можливий ризик для життя та здоров'я своїх близьких під час їхньої участі в бойових діях, та забезпечують послуги, які держава неспроможна покрити повною мірою. В деяких випадках ветерани можуть потребувати додаткового догляду та підтримки з боку сім'ї. Навіть після завершення служби, сім'ї стикаються з новими викликами та потребують підтримки, аби відновити власний добробут та добробут своїх сімей. Ці виклики необхідно врахувати та передбачити в формуванні соціальних програм для ветеранів.

## Ідентифікована проблема №15

Сім'ї ветеранів не сприймаються державою, як суб'єкти та бенефіціари політики. Натомість, дії держави щодо них зазвичай категоризують сім'ї виключно як тих, хто дбає про добробут ветеранів, та не враховує впливу досвіду на їхній власний добробут. Вони недостатньо відображені у чинному державному підході, їхній досвід залишається мало вивченим, а державна підтримка не відповідає реальній потребі.<sup>24</sup> Це відбувається зокрема через недосконало опрацьовану нормативно-правову базу, низький рівень пріоритизації потреб сімей в межах державної політики та відсутню наскрізну ідентифікацію сімей у державних системах.

## Пропоноване рішення

Визначити сім'ю суб'єктом та бенефіціаром державної політики з належним відображенням на рівні ідентифікації, вивчення потреб та забезпечення державної підтримки.

<sup>23</sup> Шлях коханої воїна (Veteran Hub, 2023)

<sup>24</sup> Шлях коханої воїна (Veteran Hub, 2023)

Ідентифікація членів сім'ї ветерана є важливою для визнання їхнього внеску та досвіду, та захисту їхніх прав. Відтак, пропонуємо впровадити наскрізну ідентифікацію сімей ветеранів у державній політиці, поглибити розуміння досвіду сімей ветеранів через збір та аналіз даних про їхній досвід та потреби, та виробити належне законодавче відображення їхніх інтересів, надати їм гідну підтримку та визнання.

Це можна зробити шляхом:

1. Залучення членів сімей до єдиного реєстру Міністерства у справах ветеранів з подальшою інтеграцією до інших цифрових державних систем **без** впровадження окремого соціального статусу, за умови зобов'язання держави до наскрізної пріоритизації сімей ветеранів в межах політики про ветеранів та їхніх сім'ї та/або
2. Впровадити соціальний статус член сім'ї ветерана з подальшою цільовою розробкою нормативно-правової бази.

### Важливо врахувати

Водночас сім'ї дійсно виступають також і як стейкхолдери політики, та переймають на себе велику кількість адміністративних та інших функцій держави, зокрема, у випадках поранень, зникнення безвісти, полону чи загибелі ветерана. Сім'ї також відіграють значну роль при поверненні ветеранів до цивільного життя та часто виконують роль "провідників" у цивільному житті.<sup>25</sup> Ці ролі потребують додаткового вивчення та законодавчого відображення. Зокрема, за умови якісного інформування та залучення, сім'ї можуть стати значимими гравцями для успішної реалізації політики щодо ветеранів та їхніх сімей.

Створення нового статусу є складним бюрократичним процесом, який, на нашу думку, не є необхідним для забезпечення потреб сімей ветеранів **за умови належної пріоритизації** їхніх інтересів на рівні державної політики, наскрізної ідентифікації в державних системах, збору та аналізу даних про них та їхні потреби.

До членів сімей ветеранів, які можуть скористатися державною підтримкою, варто віднести:

- батьки, якщо вони не були позбавлені батьківських прав щодо ветерана/ветеранки;
- другий з подружжя;
- діти до повноліття;
- повнолітні діти до 23 років, за умови, що вони навчаються на денній формі навчання;
- утриманці.

### Сім'ї загиблих (померлих) ветеранів

До членів сімей загиблих (померлих) ветеранів, зазначених у цій статті, належать:

- батьки, якщо вони не були позбавлені батьківських прав;
- один із подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому/їй пенсія чи ні;

<sup>25</sup> Шлях коханої воїни (Veteran Hub, 2023), Від поранення до повернення (Принцип, Veteran Hub, 2023)

- повнолітні діти до 23 років, за умови, що вони навчаються на денній формі навчання;
- діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти;
- утриманці загиблого (померлого), яким у зв'язку з цим виплачується пенсія.
- сім'ї осіб, зазначених у статтях про тих, хто має право отримати статус ветерана, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час захисту Батьківщини або виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), а також внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті або одержаного в період проходження військової служби (у тому числі на території інших держав) під час воєнних дій та конфліктів;

Порядок надання та позбавлення статусу члена сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни визначається Кабінетом Міністрів України.

### Ідентифікована проблема №16

Сім'ї загиблих (померлих) ветеранів розділені двома різними статусами:

- 1) члени сімей загиблих (померлих) ветеранів
- 2) члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць

### Пропоноване рішення

За аналогією до пропонованої логіки зі статусом ветерана пропонуємо виокремити один статус членів сімей загиблих (померлих) ветеранів із можливістю мати супутні статуси.

### Важливо врахувати

Таке розділення, на нашу думку, слугує яскравим свідченням наслідків несформованої державної політики та шкідливості застосування підходу визначення статусу за історичним періодом, а не досвідом. Це призвело до утворення нерівності між носіями суміжного досвіду та сприймається суспільством та сім'ями, як порівняння цінності життя одних воїнів та їхніх сімей понад іншими.

### Ідентифікована проблема №17

Сім'ї загиблих (померлих) ветеранів не отримують належної підтримки (супроводу) від держави. Вони переживають велику втрату після загибелі воїнів та ветеранів. Втрата батька, матері, чоловіка або дружини, сина чи доньки зазвичай є надзвичайно важкою для сім'ї. Водночас саме сім'ї загиблих стикаються з суттєвим адміністративним та бюрократичним навантаженням при оформленні процесів, пов'язаних зі смертю ветерана.

### Пропоноване рішення

Розробити маршрут підтримки для сім'ї ветерана від моменту сповіщення про загибель (смерть) і впродовж життя. Цей маршрут повинен враховувати потреби сімей та визначати їх як ключового суб'єкта та бенефіціара державних процесів, відтак мінімізувати

бюрократичний та адміністративний тиск, та передбачити доречні програми підтримки та комплексну програму вшанування пам'яті.

### Важливо врахувати

Дбаючи про сім'ї загиблих (померлих) ветеранів, ми, як суспільство та держава, віддаємо шану внеску та звитязі українських героїв. У державній політиці повинні також фігурувати члени сімей загиблого (померлого) ветерана. Психологічна підтримка є критично важливою для того, щоб допомогти членам сім'ї впоратися з горем, стресом і емоційними викликами. Сім'ям загиблих ветеранів може знадобитися медична та соціальна допомога для покращення рівня добробуту.

Спільнота та уряд повинні розуміти, що підтримка членів сім'ї загиблого ветерана є необхідною для їхнього фізичного та психологічного добробуту. Збереження живої пам'яті про військового є не тільки способом вшанування його служби, але і можливістю для сім'ї зберігати зв'язок з покійним та продовжувати жити відповідно до його цінностей та ідеалів. Такий підхід допомагає зберегти єдність та пам'ять про ветерана в сім'ї та суспільстві загалом.

### Ідентифікована проблема №18

Поточне визначення сімей має істотні виключення, які необхідно врахувати в політиці та відобразити відповідним чином у законодавстві. Зокрема, йдеться про дітей ветеранів, які народились після смерті батька.

### Пропоноване рішення

Виробити законодавче регулювання для відображення в державній політиці дітей, які народилися після смерті батька, який був військовослужбовцем та/або ветераном.

### Важливо врахувати

Наразі статус цих дітей законодавчо не врегульовано – вони не мають права ні на визнання, ні на фінансову підтримку від держави (пільги дитині загиблого, одноразова грошова допомога, пенсія в разі втрати годувальника). Фактично дитина народжується без батька, який віддав своє життя за Батьківщину, яка не визнає його внеску в боротьбу за суверенітет.

## Визнання та виокремлення унікального досвіду інших осіб

Військова служба без досвіду бойових дій

### Ідентифікована проблема №19

Звісно, не всі військовослужбовці брали безпосередню участь у бойових операціях, але на більшість з них покладені надважливі функції, що впливають на обороноздатність країни в цілому. Вважаємо, що військова служба, незалежно від її формату повинна мати високу



цінність та повагу в суспільстві, а всі військовослужбовці повинні отримувати гідну підтримку після звільнення зі служби, аби відбудувати своє цивільне життя. Проте ми переконані, що служба, навіть за умов надзвичайної ситуації та воєнного стану, але без бойового досвіду, матиме інакші наслідки для добробуту військових.

Ми закликаємо визнавати внесок і роль в перемогу кожного, але наголошуємо, що важливо застосувати чітке розмежування – досвід участі в бойових діях є підставою вважатися ветераном, а досвід проходження військової служби поза зоною бойових дій визначатиметься іншими гарантіями.

### Пропоноване рішення

Визнати досвід військовослужбовців, які несли службу під час війни, вивчити його та виробити політику щодо них за схожою логікою до тієї, що запропонована нами у цьому документі, законодавчо закріпити визнання досвіду тих військовослужбовців, які несли службу в умовах надзвичайного та воєнного станів, проте не здобули бойовий досвід під час служби, запропонувати створення окремих законів, які передбачатимуть надання їм державної підтримки відповідно до здобутого досвіду.

### Важливо врахувати

Для того, аби врахувати усіх військовослужбовців, що проходять службу під час війни, пропонуємо, зокрема, розглянути можливість зараховувати час проходження служби під час воєнного стану за пільговою вислугою, як одну з опцій врегулювання питань соціального захисту. Також пропонуємо включити до переліку в цю категорію військовослужбовців строкової військової служби, які проходили таку службу під час воєнного стану і не мали можливості звільнитися у зв'язку із закінченням встановлених строків військової служби.

### **Цивільні громадяни, які сприяли проведенню бойових дій ("учасники війни")**

#### Ідентифікована проблема №20

З діючого законодавства вбачається, що доволі велика кількість цивільних працівників, які внаслідок виконання своїх службових, професійних, трудових обов'язків сприяли забезпеченню державного суверенітету у різні історичні періоди, мають право на отримання статусу Учасник війни. До учасників війни належать [13 категорії осіб](#). Лише одна з них передбачає безпосередню участь у бойових діях, – це працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення АТО/ООС. Усі інші категорії – це, зокрема, особи, що надавали добровільну фінансову або матеріальну допомогу війську, госпіталям та ін., трудівники тилу, військовослужбовці, які проходили військову службу у період Другої світової війни або навчались у цей період у військових училищах, школах і на курсах, працівники, які на контрактній основі направлялися на роботу в держави, де велися бойові дії тощо.

### Пропоноване рішення



Наразі ми вбачаємо різні обставини життя, які не завжди пов'язані з участю в бойових діях, але які також впливають на становлення державності та підтримку України.

Необхідно виокремити внесок таких людей та розуміти, що у випадку можливих катастроф, особи, які ризикують життям задля країни та народу, можуть розраховувати на окрему підтримку. Нижче ми деталізуємо своє бачення щодо таких категорій громадян:

- Люди, які постраждали від бойових дій;
- Постраждали учасники Революції Гідності;
- Учасники ліквідації аварії на ЧАЕС.

### Важливо врахувати

Важливо виділити проблему визнання досвіду цивільних осіб, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення АТО/ООС та під час повномасштабного вторгнення, осіб, які залучалися операторами протимісної діяльності, ліквідували аварії різного характеру в умовах бойових дій і підвищеної небезпеки тощо. Ми наголошуємо, що внесок чи наслідки війни для цивільних осіб має також визнаватись державою, проте їхні статуси мають передавати зміст їхнього досвіду, а їхні потреби також мають вивчатись і не ототожнюватись з потребами ветеранів.

#### ***Люди, які постраждали від бойових дій***

Зараз право на статус ветерана війни, зокрема, статус особи з інвалідністю внаслідок війни мають цивільні люди, які набули інвалідність від вибухових речовин, боєприпасів чи військового озброєння як під час війни, так і в повоєнний період. Це однозначно постраждали від війни люди, які потребують державної підтримки. Проте одночасно вони не є учасниками бойових дій і не брали участі в захисті Батьківщини.

Прирівняння їх до ветеранів/ок війни є некоректним і знецінює внесок ветеранів. Саме тому статуси і підтримка постраждалих від війни людей має визначатись окремою від ветеранської державною політикою та законодавством.

#### ***Постраждалі учасники Революції Гідності***

Україна має своїх героїв та ветеранів, які брали участь в подіях, що визначили історію країни. Проте важливо розрізнити категорії цих героїв. Різниця між ними визначається не лише конкретними подіями, в яких вони брали участь, а й характером їхнього внеску та умовами, в яких цей внесок був зроблений. В сучасному суспільному дискурсі зустрічаються намагання порівнювати учасників Революції Гідності і учасників бойових дій, але таке порівняння може бути несправедливим і некоректним.

Війна і Революція різні за своєю природою події. Збройна агресія Росії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року з військової операції збройних сил РФ із захоплення частини території України – Кримського півострова. Держава Україна має бути послідовною в своїх позиціях як на міжнародному рівні, в тому числі в міжнародних судах проти РФ, так і в національному законодавстві щодо визначення подій і їхнього впливу на суспільство.

Революція Гідності безперечно є переломним моментом в ході історії незалежної України. Її важливість, а також внесок і учасників революції необхідно відзначити на державному рівні. В тому числі ідентифікувати постраждалих учасників, сімей загиблих Небесної сотні і забезпечити їм гідну підтримку від держави та суспільства.

### **Учасники ліквідації аварії на ЧАЕС**

Схожа ситуація виникає щодо осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи. Важливо розуміти та визнавати внесок ліквідаторів катастрофи 1986 року, який є неоціненним, особливо, коли це призводить до втрати здоров'я і впливає на подальшу якість життя.

Проте наслідки службової недбалості або техногенних катастроф не відповідають умовам війни і так само мають абсолютно різну природу, досвід людей і наслідки для них.

Ліквідатори і люди, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, повинні бути забезпечені всіма потребами, викликаними внаслідок трагедії і мати право на державну підтримку, але мати причинно-наслідковий зв'язок «внаслідок війни» є некоректним, з огляду на те, що умови набуття ушкодження здоров'я є різними.

Статуси і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи регулюється окремим Законом України, відповідно статуси і соціальний захист людей, які брали участь в ліквідації наслідків катастрофи і яким була встановлена інвалідність, мають бути врегульовані належним чином профільним законодавством. Зараз же вони є «особами з інвалідністю внаслідок війни».

## **Таблиця пропонованих змін до статусів**

<b>Ветеран за поточного <u>закону</u></b>	<b>Пояснення у новій пропонуваній рамці</b>	<b>Назва статусу в пропонуваній рамці</b>
<b>Бенефіціари державної політики щодо ветеранів та їх сімей</b>		
Учасник бойових дій	Тотожно статусу ветеран	Ветеран/ка  <i>Суміжні статуси:</i> - особа з інвалідністю - внутрішньо переміщена особа - військовополонений - безробітний - інші соціальні статуси
—	Сім'ї ветеранів недостатньо відображені у чинному державному підході, їхній досвід залишається мало вивченим, а державна підтримка не відповідає реальній потребі	Члени сім'ї ветерана/ки  <i>Суміжні статуси:</i> - член сім'ї військовополоненого - член сім'ї зниклого безвісти - внутрішньо переміщені особи - особи, які здійснюють постійний догляд

		- інші соціальні статуси
Члени сімей загиблих (померлих) ветеранів	За аналогією до запропонованої логіки зі статусом ветерана, пропонуємо виокремити один статус членів сімей загиблих (померлих) ветеранів із можливістю мати супутні статуси.	Члени сімей загиблих (померлих) ветеранів/ок
Члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць		Члени сімей загиблих (померлих) ветеранів/ок
Особа з інвалідністю внаслідок війни	За умови встановлення ветерану інвалідності, він буде носієм подвійного статусу.	Ветеран/ка (його/її) посилена підтримка як людини з інвалідністю буде відображатись в суміжному статусі)
<b>Бенефіціари інших державних політик</b>		
Учасники війни	Оскільки більшість категорій, які мають право на статус учасника війни, є цивільними, пропонуємо переглянути та модернізувати потребу виокремлення окремих категорій людей, які є цивільними та сприяли проведенню бойових дій або ж постраждали від бойових дій. Їхні статуси та підтримка мають регулюватись окремим законодавством.	Особи, які сприяли проведенню бойових дій  Особи, які постраждали від бойових дій
Ветерани військової служби	Законодавчо закріпити визнання досвіду тих військовослужбовців, які несли службу в умовах надзвичайного та воєнного станів, проте не здобули бойовий досвід під час служби. Вдосконалення законодавства, яке передбачатиме надання їм державної підтримки відповідно до здобутого досвіду. Зокрема, в рамках <a href="#">Закону України "Про статус ветеранів військової служби..."</a> , але з урахуванням досвіду служби під час мобілізації і меншого періоду служби (зараз 20 років).	Ветерани/ки військової служби
Постраждалі учасники Революції Гідності  Особи з інвалідністю внаслідок війни (учасники Революції Гідності, яким була встановлена інвалідність)  Члени сімей загиблих (померлих) ветеранів (члени сімей Небесної Сотні)	Важливість Революції Гідності має бути визнана окремим законом, яким також буде врегульовано статуси постраждалих учасників Революції Гідності, яким була встановлена інвалідність або без її встановлення, членів Сімей небесної Сотні, а також гарантії їхнього соціального захисту.	Постраждалі учасники Революції Гідності з інвалідністю  Постраждалі учасники Революції Гідності  Члени сімей загиблих (померлих) учасників Революції Гідності

<p>Особи з інвалідністю внаслідок війни (які брали участь в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи)</p>	<p>Статуси і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, регулюється окремим <u>Законом України</u>. Відповідно статуси і соціальний захист людей, які брали участь в ліквідації наслідків катастрофи і яким була встановлена інвалідність, мають бути врегульовані належним чином профільним законодавством.</p>	<p>Особи з інвалідністю внаслідок ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи</p>
---	--	--

## Середовища політики щодо ветеранів та їхніх сімей

Серед покоління ветеранів і ветеранок АТО/ООС, до 30% продовжували службу в Силах безпеки й оборони за 3 та більше років після демобілізації.<sup>26</sup> Більшість ветеранів/ок АТО/ООС склали основу оперативного резерву першої та другої черги. Саме ці люди одними з перших стали на захист при повномасштабному вторгненні Росії. Лише незначна частка ветеранів мали змогу стало розбудовувати власне цивільне життя після служби – ті, хто були непридатними до повторної служби за віком, сімейними обставинами чи станом здоров'я.

Відтак, ми ідентифікуємо 3 ключові середовища політики щодо ветеранів та їхніх сімей:



Повернення потребує часу, а війна та бойовий досвід мають суттєвий вплив на добробут ветеранів та їхніх сімей. Під час служби увесь добробут воїнів та їхніх сімей зазнає змін.<sup>27</sup> В українських реаліях останніх десяти років військова служба проходить під час війни, яка посилює вплив військової служби через бойові дії, а також має власний вплив на добробут громадян. Військові та їхні сім'ї, як і всі громадяни, дбають про безпеку своїх родин, евакуюють близьких, шукають нові регіони для себе, втрачають роботу та накопичення. Під час служби, військові не мають достатньо можливостей для відновлення втраченого цивільного капіталу, а зниження рівня цивільного добробуту суттєво впливає на їхній досвід повернення.

Хоча етапи шляху ветерана будуть схожими для усіх трьох груп ветеранів, залежно від подальшого середовища їхнього життя, можливості до задоволення потреб, пріоритети та мета державної політики відрізнялись. Проте це не було прокомуніковано державою та призвело до того, що не всі ветерани чітко усвідомлювали перспективи власного майбутнього, а деякі припускались хибного та інколи шкідливого планування власного життя у період між мобілізаціями. Поточне трактування державного підходу створило хибне уявлення про ветеранів, як про людей, які завершили службу та потребують державної підтримки та послуг для стійкої відбудови цивільного життя, яке вони зможуть вести надалі.

<sup>26</sup> Veteran Reintegration Survey (IREX, Veteran Reintegration Program, 2020)

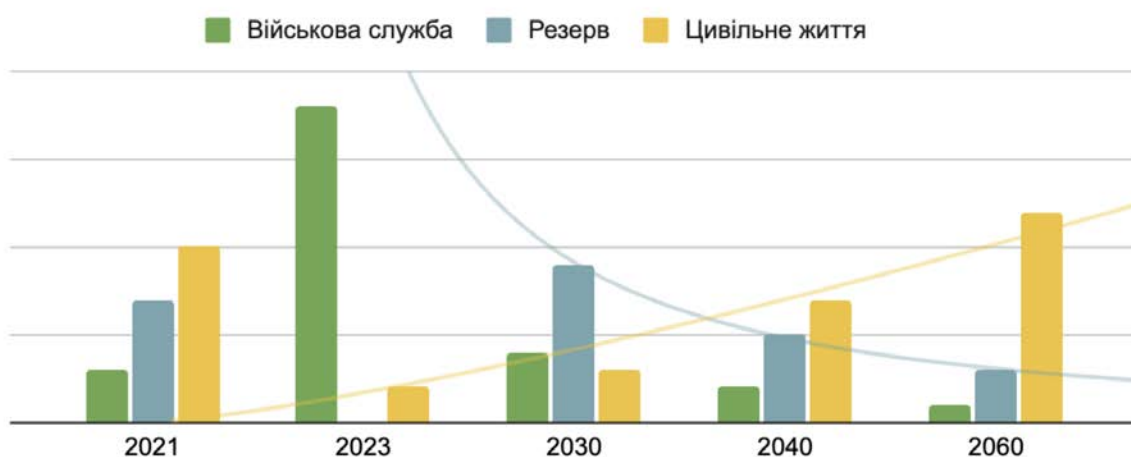
<sup>27</sup> Шлях ветеранів та ветеранок (Veteran Hub, IREX, Програма Реінтеграції Ветеранів, 2023)

Простою мовою, державна політика у публічній комунікації прирівняла можливості всіх ветеранів, незалежно від реальної перспективи повторної служби кожного з них.

Серед ветеранів АТО/ООС, перехід та подальше вкорінення у цивільному житті під час війни займало щонайменше 3 роки за найбільш сприятливих обставин (наявна підтримка, помірні виклики для здоров'я та добробуту ветерана тощо), проте зазвичай тривало 5-7 і більше років після завершення служби.<sup>28</sup> Це означає, що значна частка ветеранів з числа оперативного резерву повернулись до служби за мобілізацією під час повномасштабного вторгнення майже одразу після того, як їх цивільне життя знову стало для них комфортним. За період повторної служби, вони знову втратили свої напрацювання і шлях ветерана їм доведеться проходити наново.

Реальність безпекових загроз для України, а також демографія населення та стан сектору безпеки й оборони, дозволяють нам робити впевнене припущення, що шлях сучасного покоління українських ветеранів буде відрізнитись. Носії бойового досвіду є найбільш досвідченими воїнами та одним з найважливіших ресурсів обороноздатності України. Компетенції, досвід та знання ветеранів стануть надбанням для безпекового сектору, а відтак вважаємо, що Сили безпеки та оборони докладатимуть зусиль для утримання ветеранів на військовій службі та в оперативному резерві. Хоча ми, автори цього тексту, не маємо доступу до деталей оборонної та безпекової стратегії держави, логічно припустити, що ветерани будуть цінними фахівцями в її межах.

**Ми передбачаємо, що значна частка ветеранів у найближче десятиліття та надалі продовжить свій шлях передусім у перших 2 середовищах: військова служба та резерв, і лише незначна кількість ветеранів назавжди повернеться до цивільного життя після поранень, звільнення за віком чи сімейними обставинами.**



Прогностичний графік, сформований на підставі загальнодоступних даних та припущення про те, що згідно поточного законодавства, значна частка військових, залучених до протидії збройній агресії російської федерації складе основу резерву сил безпеки і оборони після завершення війни та демобілізації. Частка ветеранів, які повністю повертаються до цивільного життя та більше не будуть залучені до служби буде збільшуватись поступово і з часом.

<sup>28</sup> Шлях ветеранів та ветеранок (Veteran Hub, IREX, Програма Реінтеграції Ветеранів, 2023)

Потреби ветеранів будуть схожими в усіх середовищах реалізації політики, проте мета державної політики та засоби підтримки будуть відрізнятися.

## **Середовище 1 Військова служба – політика щодо ветеранів в середовищах військової служби:**

**Ключові стейкхолдери:** Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах ветеранів, Служба Безпеки України, інші установи сектору безпеки та оборони

**Мета державної політики:** Підтримка обороноздатності країни, утримання досвіду та компетенцій ветеранів на службі понад термін мобілізації.

Під час повномасштабного вторгнення українське військо залучило безпрецедентну кількість військових за мобілізацією. Як і під час АТО/ООС, саме ці військові складають основну частку носіїв бойового досвіду. Частина ветеранів продовжить військову службу під час надзвичайного або воєнного стану та після його завершення. Згідно досліджень, серед ветеранів АТО/ООС, до 30% продовжували військову службу станом на 2020 рік.<sup>29</sup> За умови повторення цієї тенденції після демобілізації, значна частка ветеранів продовжить свій шлях в середовищі військової служби. Це означає, що етапи шляху ветерана вони проходять в юрисдикції безпекових та оборонних відомств. Донедавна кадровий підхід безпекових відомств був спрямований на пріоритизацію кадрових військових та військовослужбовців контракту і не мав достатньо засобів для утримання на військовій службі мобілізованих військових понад термін мобілізації. Зокрема, після завершення активної фази бойових дій під час АТО/ООС, ветерани свідчили про розчарування в армії та відтік кадрів з бойовим досвідом через бюрократичні перепони.

Щоб зберегти ветеранів на військовій службі понад термін мобілізації, Сили безпеки й оборони повинні розробити політику щодо ветеранів та їхніх сімей, вирізняти ветеранів, як окрему аудиторію при комплектації військ, та впроваджувати необхідні покращення та зміни до нормативно-правової бази, стратегій та планів, а також військової інфраструктури, яка наразі не враховує потреб ветеранів.

До прикладу, хоча в останні роки відбулись значні зміни до нормативно-правової бази, які, зокрема, розширили участь жінок у оборонній діяльності та надали доступ до служби людям з інвалідністю, складається враження, що ці зміни не призвели до системного перегляду політик Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ, Генерального штабу та Збройних сил, адже не були супроводжені детальним вивченням потреб та досвіду згаданих аудиторій, та розробкою необхідних змін для уможливлення їхньої служби. На думку авторів, такі зміни мали б торкнутись, зокрема, але не виключно:

- комплектації та забезпечення медичної інфраструктури: передбачити необхідних фахівців та обладнання, протоколи лікування поширених станів та інформування лікарів та пацієнтів;
- кадрової політики: врахувати особливості управління, навчання командного та управлінського складу, попередження дискримінації та насильства в колективі;
- забезпечення: закупівля відповідної уніформи, обладнання тощо.

<sup>29</sup> Veteran Reintegration Survey (IREX, Veteran Reintegration Program, 2020)

## Середовище 2 Резерв – політика щодо ветеранів в середовищі військового резерву

**Ключові стейкхолдери:** Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах ветеранів, Служба Безпеки України, інші установи сектору безпеки та оборони, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство Економіки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство освіти і науки України

**Мета державної політики:** Підтримка бойової готовності резерву, відновлення людського капіталу.

Після завершення терміну мобілізації та війни, ветерани і ветеранки, які оберуть не продовжувати службу у війську та не мають підстав до припинення служби (досягнення граничного віку, сімейні обставини, непридатні до служби за станом здоров'я), увійдуть до складу резерву. Українське законодавство виділяє загальний мобілізаційний резерв та оперативний резерв першої та другої черги. Напередодні повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року, ветерани АТО/ООС склали основу резерву першої та другої черги. Саме ці досвідчені воїни швидко виступили на позиції відповідно до бойового розпорядження, ставши основою збройного опору країни. Сьогодні набагато більше учасників сил оборони стали носіями бойового досвіду. Це означає, що ми говоримо про потенційний оперативний резерв першої та другої черги чисельністю понад мільйон осіб. Від того, наскільки ефективними будуть державні політики щодо реабілітації та реінтеграції, безпосередньо залежить ступінь обороноздатності країни.

Ці люди будуть доволі тривалий час знаходитись ніби між двох світів: військового та цивільного, та матимуть короткий горизонт планування у цивільному житті, що створюватиме нерівність у можливостях якісної та сталої інтеграції у цивільне середовище для ветеранів та їхніх сімей під час служби у резерві. Водночас, згідно досліджень, військові оперативного резерву зберігали високу мотивацію до захисту країни та самостійно готувались до можливої повторної служби перед початком повномасштабного вторгнення.<sup>30</sup>

Наявність резерву високої якості, готовності та злагожденості може стати запорукою обороноздатності країни. Відтак, Сили безпеки й оборони стають ключовим зацікавленим стейкхолдером щодо високого рівня добробуту військових резерву. Проте досвід 2015-2022 років свідчить про недостатнє опрацювання логіки та нормативної бази щодо резерву впливає на життя та добробут ветеранів, їхню реальну готовність до служби та компетенції.

Ми також вважаємо важливим виділити щонайменше дві аудиторії з числа резерву, чий досвід буде суттєво відрізнятися у найближче десятиліття:

1. Ветерани АТО/ООС, для яких служба за мобілізацією під час повномасштабного вторгнення є досвідом повторної мобілізації.
2. Ветерани, для яких служба за мобілізацією під час повномасштабного вторгнення є першим досвідом.

---

<sup>30</sup> Шлях ветерана і ветеранки (Veteran Hub, IREX, Програма Реінтеграції Ветеранів, 2023)



Ми припускаємо, що рівень цивільного добробуту цих двох груп буде відрізнятись, та добробут ветеранів АТО/ООС може бути нижчим на початку шляху ветерана за добробут ветеранів, які були мобілізовані вперше.

Розуміння подальших перспектив, можливості повторної мобілізації до досягнення граничного віку, умов та переваг служби у резерві будуть важливими для ветеранів.

Ми переконані, що при розробці оновленого бачення стратегій безпеки й оборони, та планування резерву, як складової обороноздатності України, держава повинна врахувати минулий досвід та розробити політику щодо ветеранів та їхніх сімей в середовищі резерву, а також нормативно-правову базу, яка враховуватиме виклики, з якими зіткнуться ветерани та їхні сім'ї після демобілізації та пріоритети держави у цьому середовищі.

### **Середовище 3 Цивільне життя – політика щодо ветеранів в середовищі цивільного життя**

**Ключові стейкхолдери:** Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство економіки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство відновлення, Міністерство молоді та спорту, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство освіти і науки України

**Мета державної політики:** Відновлення людського капіталу, зменшення наслідків демографічної кризи

Одним із наслідків агресії росії є катастрофічне заглиблення демографічної кризи в Україні. Темпи депопуляції українського населення є одними із найбільш загрозливих у світі - від 52 млн. у 1991 році до 32 млн у 2023 році. Депопуляція посилилась задовго до збройної агресії ворога у 2014 році і стала наслідком гібридної війни з боку росії, а також супроводжувалась активною антиукраїнською пропагандою разом із дестабілізацією соціально-економічної ситуації в Україні. Значна частина українських трудових ресурсів була перетягнута саме до країни-агресора ще до початку відкритої агресії.

Сьогодні, проблеми з втратою людського капіталу перестали бути виключно соціально-економічною проблемою і перейшли в категорію національної безпеки та обороноздатності країни. І якщо українське суспільство впевнено говорить про відновлення країни у кордонах 1991 року, то це може виглядати реалістичним. Разом з цим, ніхто в державі, на жаль, не зможе запропонувати реалістичного порядку денного, коли ми говоритимемо про відновлення людського капіталу, релевантного з 1991 роком.

Загрози, пов'язані з втратою людського капіталу, впливають на темпи ймовірного економічного відновлення та зростання. Доступність якісних трудових ресурсів була однією з найбільших переваг України в свідомості іноземного інвестора. Сьогодні відсутність мільйонів затребуваних фахівців створюють серйозні проблеми навіть в контексті відбудови інфраструктури.

Більше того, аналізуючи вікову структуру населення та співставляючи з нинішніми демографічними тенденціями, можемо говорити про вкрай загрозливу перспективу

радикального “старіння” українського населення та збільшення соціального навантаження на працюючих громадян.

Лише незначна частка ветеранів розпочинатимуть цивільне життя із певністю, що вони більше не повернуться до військової служби упродовж свого життя. Це передусім ветерани, які досягли граничного віку та є непридатними за станом здоров'я, або ж мають сімейні обставини (це може бути тимчасовим фактором).

Сутність державних політик щодо ветеранів та їх сімей у частині збереження та посилення людського капіталу, в контексті взаємодії з ветеранами та ветеранками, має бути орієнтована на ефективне та динамічне повернення цієї категорії до активного економічного та соціального життя в Україні.

Для цього потрібно не тільки розробити стимулюючі програми для освіти, перекваліфікації, працевлаштування та розвитку ветеранського підприємництва. Ми говоримо про необхідність зміни поведінкової свідомості ветеранської аудиторії, трансформацію та модернізацію освітніх, культурних та інших політик у взаємодії з ветеранами.

Повертаючись до цивільного життя, ветерани стають користувачами усіх систем та послуг, наявних у державі, бізнесі та громаді, та поділяють більшість потреб із кожним із цивільних людей. Робота з потребами добробуту, які є більш поширеними саме серед ветеранів, лежить передусім у площині додаткових компетенцій існуючих фахівців, а не нових унікальних послуг. Після повернення, вони спиратимуться на власні знання для задоволення своїх потреб, відтак найбільш імовірно звертатимуться за послугами туди, де їм було зручно до служби.

Враховуючи значну аудиторію ветеранів, усі фахівці, з якими вони природно взаємодіятимуть на шляху, повинні мати відповідну компетенцію та підвищити свою спроможність надавати якісні послуги ветеранам та їхнім сім'ям.

В умовах демографічної кризи та значних економічних викликів, ми не вважаємо реалістичною та доцільною реплікацію або наслідування існуючих моделей систем ветеранських справ інших країн. Натомість, важливо розробити такі рішення, які якісно інтегруються до української законодавчої рамки та наявної системи послуг для громадян.

## Політика, що розуміє потребу ветеранів та їхніх сімей

Ветерани та їхні сім'ї – різні люди. Державна політика має навчитись розрізняти їхні потреби і досвід та адресувати їх.

Ми переконані, що ефективна реалізація чітко визначених потреб ветеранів, ветеранок, членів родин дозволить не тільки якнайкраще допомогти бенефіціарам пройти шлях реінтеграції та реабілітації, але і суттєво посилить стійкість українського суспільства в безпековій, економічній, соціальній та політичній складовій. Більше того, саме шлях задоволення чітко визначених потреб ветерана/ветеранки призведе до оптимізації бюджетних витрат, уникнення дублювання підходів та більш ефективного використання коштів держави та громад.

### Потреби ветеранів та їхніх сімей

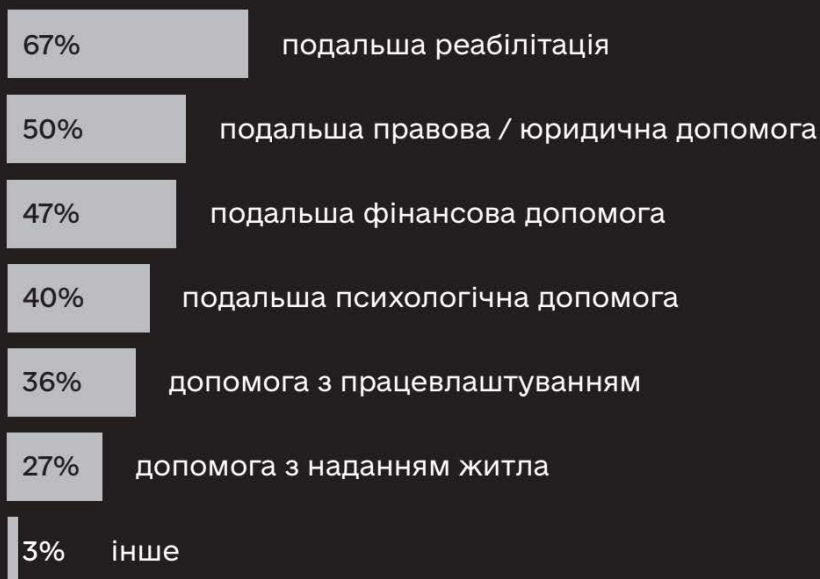
Не існує ветеранських проблем. Ветерани і ветеранки – це люди, які виконали свій громадянський обов'язок під час критичної загрози інтересам держави. Поширені серед них стани є нормальними для людей, які перебувають в обставинах підвищеної загрози для життя та здоров'я – вони є природним і нормальним наслідком участі в бойових діях. Поширеність певних станів і потреб серед ветеранської аудиторії не перетворює їх на характеристику цієї аудиторії та не повинно призводити до викривлення логіки системи в напрямку створення ветеранських лікарів, кабінетів чи фахівців. Ветерани/ки є користувачами усіх послуг і систем у державі, бізнесі та громаді. Станом на 2023 рік, державні соціальні гарантії, послуги та підтримка часто не відповідають сучасним потребам користувачів, та спираються на застаріле законодавство. Недостатня кваліфікація надавачів цих послуг викликана відсутністю політики щодо ветеранів і ветеранок, невідповідними підходами в освіті необхідних фахівців та стандартах надання послуг, а також недостатньою вивченістю та низькою пріоритизацією потреб та досвіду ветеранів та їхніх сімей в Україні.

Згідно дослідження "Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього" правозахисного центру для військовослужбовців "Принцип" серед пріоритетів для ветеранів та їхніх родин, зокрема, є:<sup>31</sup>.

---

<sup>31</sup> Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Dtt-5nn2bLZK2M1HnkOSCFhjRo9478kE/view>

## Потреби, що виникнуть у майбутньому



Ми також рекомендуємо конкретизувати визначення типів державної допомоги для спрощення управління державними діями, спрямованими на забезпечення підтримки цільовим аудиторіям.

### Добробут та Шлях ветерана і ветеранки

Військова служба в умовах бойових дій має значний вплив на подальше життя та добробут воїнів. З 2022 року українські воїни завершують службу ще під час війни. Виклики, з якими стикаються ветерани у цивільному, та не мирному житті, є закономірними для їхнього досвіду. Ці виклики перетворюються на проблеми тоді, коли середовище та спільнота є недоступними або навіть ворожими до ветеранів, не розуміють їхнього досвіду та не надають належної підтримки. Хоча більшість ветеранів успішно подолають виклики при поверненні<sup>32</sup>, всім необхідна базова підтримка на шляху.<sup>33</sup>

Для комплексного погляду на потреби ветеранів, ветеранок та їхніх сімей ми пропонуємо послуговуватись моделлю Добробуту. Це категоризація різних потреб людини, яка визначає їхню рівнозначність для високого задоволення від рівня життя.

<sup>32</sup> (see Elnitsky, Fisher, & Blevins, 2017, for a comprehensive review)

<sup>33</sup> (Castro & Kintzle, 2014)

# ПОТРЕБИ

На кожному етапі життя люди мають різні потреби. Коли вони задоволені, людина має високий добробут.

Служба та війна суттєво впливають на добробут ветеранів та їх сімей упродовж усього життя.

**Потреби ветеранів у різних середовищах реалізації політики будуть різними і мають бути по-різному забезпечені**



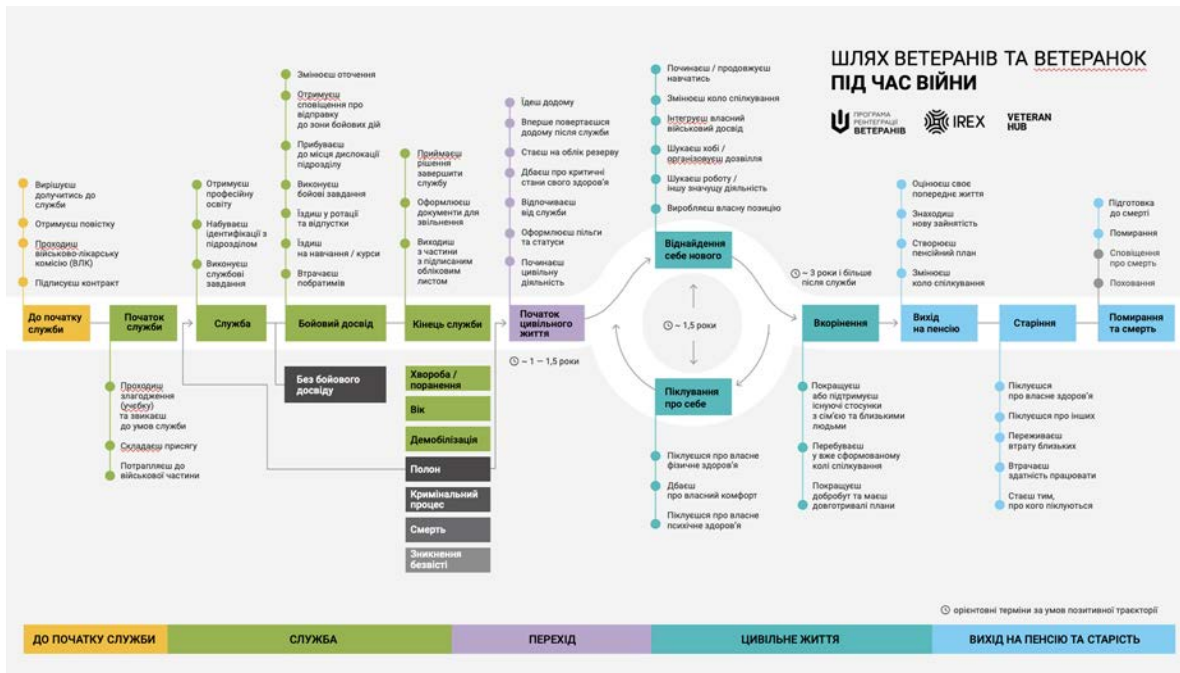
Щоб жити добре, людина повинна мати високий рівень добробуту на всіх етапах життя. Хоча категорії потреб будуть схожими упродовж життя, наповнення потреб та їхній прояв будуть відрізнятися на різних етапах.

Державна політика повинна забезпечити комплексний підхід, який охоплює важливі аспекти фізичного, ментального здоров'я та соціального добробуту ветеранів. Фізичні, ментальні та соціальні детермінанти, які впливають на здоров'я та добробут ветеранів важливо розглядати комплексно, а не ізольовано. Йдеться передусім про врахування високих ризиків коморбідності фізичних та ментальних проблем серед ветеранів та ветеранок.

## Після здобуття бойового досвіду ветеранам важливо:

1. Мати час на відновлення.
2. Подбати про себе та своїх близьких.
3. Віднайти нові ролі для себе та опанувати їх.
4. Мати достатньо внутрішніх сил та безпеки, аби жити своє життя так, як вважатимуть за потрібне.

Політика щодо ветеранів/ок та їхніх сімей торкнеться всього життєвого шляху сучасних українських ветеранів. Аби розробити справді системний підхід, потрібно закласти довготерміновий горизонт планування, що охоплюватиме прогностичну тривалість життя ветеранів та ветеранок.



Одночасне використання моделей Добробуту, Шляху ветерана та ветеранки (а у випадку сімей – Шляху коханої воїна та додаткових досліджень), Шляху пораненого ветерана та пропонуваного логікою документу підходу до визначення статусів людини дозволяє розробити прогностичний сценарій щодо комплексного задоволення потреб ветеранів та їх сімей. Так, при аналізі потреб ми пропонуємо спиратись не на індивідуальний підхід, заклики до якого лунають в публічному дискурсі довкола політики щодо ветеранів та інших соціальних верств, а демографічний.

## Логіка множинних статусів

Ми припускаємо, що маючи належні дані та за умови ідентифікації та пріоритизації ветеранів та їхніх сімей в межах суміжних статусів, можна розробити прогностичний сценарій щодо об'ємів підтримки, які потрібно передбачити для цих людей у наскрізній політиці.

До прикладу, розуміючи, який відсоток військовослужбовців походить з тимчасово-окупованих територій та територій, що зазнали суттєвого впливу бойових дій, можна передбачити чисельність ветеранів носіїв подвійного статусу ВПО, та закласти необхідну підтримку для них у державних програмах та бюджетах.



Приклад прогностичного підходу до множинних статусів.

## Ідентифікована проблема №21

Поточна політика щодо ветеранів та їхніх сімей не визначає різні етапи життя ветеранів та відповідні потреби, а відтак пропонує статичні рішення упродовж всього шляху, що часто не відповідають реальним потребам ветеранів і ветеранок. Водночас держава не застосовує необхідного фокусування при роботі з ветеранами та їх сім'ями, а відтак не впроваджує проактивної комунікації з бенефіціарами політики, аби виявити ризики та упередити негативну траєкторію шляху.

## Пропоноване рішення

Виокремити періоди посиленої уваги та сфокусувати ресурси держави на комунікації та взаємодії з ветеранами та їх сім'ями у ці періоди.



Версія визначення періодів посиленої уваги державної політики, що потребує додаткового опрацювання та осмислення за допомогою даних та поглибленого аналізу досвіду українських ветеранів та їх сімей.



## Важливо врахувати

В моменти посиленої уваги, державна підтримка повинна займати найбільш проактивний характер.

## Ідентифікована проблема №22

Досвід сімей ветеранів/ок є неоднорідним і їх шлях залежить від шляху військового/ветерана.

## Пропоноване рішення

Державна політика повинна гнучко адаптуватись до змін на шляху ветерана та його сім'ї, та передбачити відповідні маршрути підтримки у випадку полону, зникнення безвісти, поранення, або загибелі ветерана. Ця підтримка повинна бути адаптована до кожного з середовищ реалізації політики, з урахуванням потреб сім'ї на різних етапах шляху: під час служби, в резерві та у цивільному житті.

## Важливо врахувати

Поточна державна політика проактивно ідентифікує сім'ї ветеранів лише у найгіршому випадку: полону, загибелі, поранення або зникнення безвісти. Ці події стають значним викликом для самих сімей, які переживають стрес та навіть горе при отриманні звістки про подію. Водночас, держава не передбачає належного визнання та підтримки для сімей в ці моменти і натомість покладає значну адміністративну відповідальність на сім'ї у вразливому становищі.

Метою цього документу є озвучення загальної рамки проблематики, а не детальна аналітика кожного з аспектів життєдіяльності ветеранів. Ми окреслюємо частину рішень, які вже ідентифікували, проте наголошуємо, що для розробки комплексної політики, потрібно провести розширений аналіз потреб у кожному з середовищ реалізації та чітко окреслити відповідальних стейкхолдерів. Для цього ми плануємо ініціювати низку робочих груп з ширшим залученням профільних та експертних організацій, державних органів та бізнесу.

## Здоров'я

### Фізичне здоров'я

Здоров'я ветеранів зазнає значного впливу під час служби та бойових дій. Це відбувається не лише внаслідок безпосереднього травмування, але й через тривале перебування в середовищі з побутовими умовами низького рівня: зміна харчування, порушений доступ до питної води, ураженість екстремальними температурами, хронічна втома, фізичні навантаження та безліч інших обставин служби. Після повернення до цивільного життя



військові будуть хворіти на ті самі хвороби, що і цивільні. Проте матимуть вищий ризик настання частини захворювань та станів.

**Проблеми зі здоров'ям, поширені серед ветеранів та ветеранок після повернення з війни, можна умовно розділити на такі групи<sup>34</sup>:**

- **Фізичні травми, отримані внаслідок служби чи бойових дій** (зокрема ампутації, черепно-мозкові травми, хвороби опорно-рухової системи), та пов'язані з ними наслідки та ризику для здоров'я (наприклад, підвищення ризику хвороби Альцгеймера та розвитку деменції<sup>35</sup>), порушення чи втрата зору і слуху, головний біль, вогнепальні поранення;
- **Наслідки для ментального здоров'я** (наприклад, депресія, посттравматичний стресовий розлад, генералізований тривожний розлад, високий ризик вчинення самогубств, складні психологічні наслідки, що можуть виникнути й через отримання фізичної травми чи внаслідок ампутації);
- **Вживання та зловживання психоактивними речовинами** (в тому числі алкоголю та тютюнопаління), залежність від наркотичних медичних препаратів після тривалого лікування важких поранень;
- **Інфекційні захворювання та пов'язані з ними стани** (гепатити, ВІЛ-інфекція, туберкульоз, інфекції сечостатевої системи тощо)<sup>36</sup>;
- **Загострення та поява хронічних захворювань** (ендокринні, онкологічні захворювання, кардіологічні порушення, розлади травного тракту тощо). Деякі дослідження відзначають також, що ветерани та ветеранки схильні мати кілька хронічних хвороб у порівнянні з не-ветеранами та не-ветеранками<sup>37</sup>;
- **Захворювання та порушення репродуктивної сфери** (зокрема зниження репродуктивної здатності або безпліддя);
- **Наслідки впливу шкідливих чинників навколишнього середовища** (шуму, радіації чи будь-яких токсичних речовин).

**Ми також розділяємо проблеми зі здоров'ям ветеранів на такі категорії:**

- Захворювання та стани, що були наявні до служби та загострились внаслідок неї;
- Захворювання, стани, травми та поранення, що виникли внаслідок служби та призвели до її завершення;
- Захворювання, стани, травми та поранення, що виникли внаслідок служби та потребують реабілітації відразу після її завершення або на будь-якому подальшому етапі;

<sup>34</sup> Provision of medical services to ATO/JFO ex-combatants in Ukraine

<https://www.undp.org/ukraine/publications/provision-medical-services-ato/jfo-ex-combatants-ukraine>

<sup>35</sup> Zhu, Carolyn. "Demographic, Health, and Exposure Risks Associated With Cognitive Loss, Alzheimer's Disease and Other Dementias in US Military Veterans." *Frontiers*,

<sup>36</sup> Методичні рекомендації щодо роботи з пацієнтами-ветеранами та учасниками бойових дій, 2020, [https://ingeniusua.org/sites/default/files/other\\_file/veteran-1\\_0.pdf](https://ingeniusua.org/sites/default/files/other_file/veteran-1_0.pdf)

<sup>37</sup> Boersma P, Cohen RA, Zelaya CE, Moy E. Multiple chronic conditions among veterans and nonveterans: United States, 2015–2018. *National Health Statistics Reports*; no 153. Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics. 2021. DOI: <https://doi.org/10.15620/cdc:101659>

- Хронічні захворювання та стани, що виникли внаслідок служби та проявляються після її завершення – у цивільному житті.

Кількість ветеранів буде зростати і їхню кількість неможливо спрогнозувати. Розбудова окремої системи є економічно неефективною та небезпечною з точки зору доступу до надання медичних послуг та їхньої якості. Ветерани і ветеранки будуть користуватися тими самими закладами, що і решта громадян України, багато з яких також отримали схожі поранення та травми внаслідок бойових дій. Тому необхідно розвивати актуальні для ветеранів послуги у медичних закладах, що розташовані найближче до ветерана.

Ветеранам та ветеранкам потрібно допомогти отримати необхідні послуги від наявної системи (навігація, кейс-менеджмент за потреби), яка водночас потребує продовження фундаментальних реформ та розбудови. Напрями допомоги мають бути пріоритезованими, а цілі – реалістичними. Допомога повинна мати межі – фінансові, організаційні і часові. І бути позитивною для тих ветеранів та ветеранок, які мають важкі політравми і не зможуть відновити свою функціональність і здоров'я, та потребують постійного догляду і реабілітації<sup>38</sup>.

Медичні послуги не варто відокремлювати від соціальних. Ці напрями однаково важливі для реінтеграції ветеранів та часто взаємозалежні.

### Ідентифіковані проблеми №23

Бракує даних, а наявний масив не збирається та не опрацьовується системно.

Хронічні наслідки участі в бойових діях залишаються малодослідженими та вивченими в Україні, а нормативно-правова база, що пов'язує досвід служби та бойових дій з наслідками для здоров'я, потребує глибинного оновлення.

Відсутність наявної пріоритезації/сегментації потреб ветеранів.

### Пропоновані рішення

1. Виробити механізм спільного міжвідомчого збору та аналізу даних, та напрацювання рішень щодо здоров'я ветеранів. Частиною політики щодо ветеранів та їх сімей у сфері охорони здоров'я має бути належний аналіз та прогнозування.
2. Провести аналіз обставин та умов служби та бойових дій, та розробити прогностичні сценарії наслідків для здоров'я ветеранів.
3. Адаптувати нормативно-правову базу відповідно до висновків.
4. Вивчити найбільш критичні первинні потреби ветеранів та ветеранок у питаннях здоров'я та передусім розширювати доступ до найнеобхідніших послуг, особливо за умови наявності обмежених ресурсів. Водночас, довготермінова стратегія повинна враховувати

<sup>38</sup> Рекомендації для політичного документа щодо державного забезпечення медичних послуг для ветеранів та ветеранок АТО/ООС/російсько-української війни. «Український центр охорони здоров'я» (УНС) за підтримки Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН).

розширення інфраструктури, інформації та ресурсів для роботи з повним комплексом потреб фізичного здоров'я ветеранів та ветеранок.

### Важливо врахувати

Система повинна розроблятися з урахуванням потреб ветеранок (доступні гендерно-специфічні послуги, консультування тощо).

### Ідентифіковані проблеми №24

Потужностей держави бракує для забезпечення якісного лікування, відновлення та збереження здоров'я ветеранів та ветеранок. Дотепер Програма медичних гарантій (ПМГ) не проходила перевірку на відповідність потребам ветеранів. А наявна система забезпечення послуг та пільг є складною, надмірно бюрократизованою та слабо орієнтованою на реальні потреби ветеранської спільноти.

Гідність людини, її свобода, безпека, та право на життя і здоров'я повинні бути фундаментом усіх політичних рішень уряду. Це стосується зокрема політики з підтримки й відновлення здоров'я ветеранів і ветеранок, які мають право на безоплатну медичну допомогу в межах ПМГ.

### Пропоновані рішення

1. Провести перевірку та розширити програму медичних гарантій (ПМГ) відповідно до потреб, що викликані військовими діями на території України та удосконалення механізмів для покриття цих потреб. Перелік та обсяг послуг, механізми реалізації визначаються КМУ.

Пропонується зокрема:

- розширити програми реімбурсації лікарських засобів на амбулаторне лікування (психіатрія, неврологія, з часом перелік може бути розширений);
  - розробити механізм та забезпечення покриття дороговартісних витратних матеріалів із застосуванням індивідуального підходу (ендопротези, пластини (для остео- та металоостеосинтезу), гвинти, слухові апарати, список може бути розширений).
2. Запровадити механізми оплати медичних послуг, що не покриваються ПМГ, але є необхідними для відновлення та підтримки здоров'я ветеранів і ветеранок. Зокрема:
    - стоматологічні послуги - санація та протезування
    - послуги з лікування онкологічних захворювань

Перелік та обсяг таких послуг, механізми реалізації визначаються КМУ.

Такі послуги можуть бути монетизованими через наступний механізм:

створення системи, яка даватиме ветеранам і ветеранкам швидкий і простий доступ «в один клік» до найбільш пріоритетних сервісів (психологічна допомога, зубопротезування, спортивні заняття тощо). Ветерани зможуть самостійно обирати провайдерів та оплачувати їхні послуги з виділених із державного бюджету грошей.

3. Змінити підхід до встановлення пріоритетних груп ветеранів та ветеранок з обов'язковим урахуванням наявності хвороб чи інвалідності, які пов'язані зі службою, потреби у довготривалому догляді, потреби в отриманні додаткових послуг поза системою.
4. Пріоритезувати розробку комплексної системи фізичної та психологічної реабілітації для громадян України. Перелік та обсяг послуг, механізми реалізації визначаються КМУ.
5. Розбудувати та впровадити системи довготривалого догляду та реабілітація (пожиттєвий) для осіб, що втратили функціональність та відновлення якої неможливе.

### Ідентифікована проблема №25

Наявність фрагментованої та недостатньо профінансованої системи реабілітації з важкодоступним маршрутом отримання послуг. Брак фахівців загалом на всіх рівнях надання реабілітації.

Система реабілітації в межах цивільної та військової медицини не справляється з потоком клієнтів під час війни, велику частку з яких складають ветерани. Системі бракує ресурсів для забезпечення якісного довготермінового відновлення, що призводить до гірших наслідків для здоров'я, які можна було б попередити, а відтак і зниження загального добробуту ветеранів, ветеранок та їх сімей.

### Пропоноване рішення

Розробити комплексну систему фізичної та психологічної реабілітації для громадян України. Перелік та обсяг послуг, механізми реалізації визначаються КМУ. Пропонується зокрема:<sup>39</sup>

- розробити та впровадити стандарти надання реабілітаційних послуг
- організувати навчання вже існуючих фахівців з реабілітації в кількості, достатньої для задоволення потреб
- забезпечити наявність програм в медичних університетах для навчання спеціалістів з реабілітації
- розбудувати маршрут пацієнта
- змінити підходи до реабілітації (за потребою, а не за соціальним статусом)
- забезпечити доступ до реабілітації на різних рівнях (від лікарні до послуг вдома)
- запровадити моніторинг якості наданих послуг з реабілітації

### Ідентифікована проблема №26

Відсутність програм та послуг для ветеранів й ветеранок, які мають інвалідність та пожиттєву залежність від медичної та соціальної систем, а також відсутність підтримки для їхніх близьких (доглядальників).

<sup>39</sup> Рекомендації з удосконалення законодавства України з реабілітації й узгодження політик різних органів державної влади та місцевого самоврядування для створення комплексної системи медичної реабілітації в Україні. Проект "Реабілітація травм війни", 2023: <https://bit.ly/3CY9QUb>

Збільшення кількості поранених, які отримали складні фізичні травми або ж втрату функціональності, відбувається в контексті браку належно розвиненої системи реабілітації. Зокрема, фахівців та програм, які дозволять забезпечувати потребу ветеранів у такій реабілітації та догляді протягом тривалого часу. У зоні ризику – ветерани, що не мають можливості розраховувати на підтримку близьких при пошуку таких послуг чи в отриманні догляду вдома.

### Пропоноване рішення

Розбудувати та впровадити систему довготривалого догляду та реабілітації (пожиттєвої) для осіб, що втратили функціональність та відновлення якої неможливе<sup>40</sup>. Зокрема пропонується:

- створити окремі програми та/або служби для ветеранів зі складними фізичними травмами, які забезпечуватимуть пожиттєвий та цілісний догляд за ветеранами та військовослужбовцями та підтримку їхнім доглядальникам, в тому числі якщо вони є членом родини цієї особи
- запровадити систему безперервної реабілітаційної допомоги для ветеранів та військовослужбовців із травматичним ушкодженням головного мозку, ампутаціями кінцівок та політравмою
- змінити підходи до надання соціальних послуг
- розбудувати інфраструктуру для перебування осіб, що втратили функціональність та відновлення якої неможливе

### Важливо врахувати

Система довготривалого догляду та реабілітації є зоною відповідальності щонайменше двох міністерств та потребує тісної взаємодії при розробці та імплементації.

В умовах браку медичного персоналу, функцію догляду за пораненим часто переймають сім'ї. В цей час страждає добробут всієї сім'ї, адже часто члени сімей, які здійснюють догляд, не мають спроможності продовжувати одночасно провадити економічну діяльність, виконувати решту обов'язків. Варто покращити рівень ідентифікації, інформування, навчання та підтримки таких сімей, а також знайти механізми для оплати їх послуг. Однією з опцій може бути перегляд нормативно-правової бази за напрямом непрофесійного надомного догляду.

### Ідентифікована проблема №27

Після завершення служби ветерани, що не зазнали поранень та травм мало поінформовані про свій стан здоров'я та потенційні ризики, на які варто зважати у майбутньому. Окрім того, ветерани схильні відкладати звернення за медичною та психологічною допомогою до критичного моменту або можуть не звертатися за нею взагалі (особливо у разі проблем з ментальним здоров'ям).

<sup>40</sup> Рекомендації для політичного документа щодо державного забезпечення медичних послуг для ветеранів та ветеранок АТО/ООС/російсько-української війни. «Український центр охорони здоров'я» (УНС) за підтримки Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН).

## Пропоноване рішення

Впровадити практику обов'язкового (та за потреби регулярного) огляду медичного працівника (найбільш ймовірно лікаря загальної практики), який ветеран чи ветеранка зможуть отримати безоплатно у медичному закладі.

Огляд має проводитися згідно з настановами, які розроблені для людей з досвідом військової служби та бойовим досвідом. Огляд повинен враховувати можливі наслідки служби та участі у бойових діях для фізичного та ментального здоров'я, включати скринінг на поширені ментальні проблеми чи наявність залежностей, а також враховувати коморбідність захворювань, що поширена серед групи ветеранів / ветеранок. За результатами огляду лікар може видавати скерування до вузьких фахівців, а також надавати перелік ресурсів, де ветеран /-ка можуть отримати правову, психологічну допомогу чи отримати послуги реабілітації. Можливо розглянути кілька варіантів періодичності оглядів, залежно від результатів первинного візиту (одноразовий чи регулярний)<sup>41</sup>.

1. Внести зміни в порядок надання первинної медичної допомоги (ПМД). МОЗ розробляє та впроваджує скринінгові опитувальники щодо раннього виявлення захворювань (наслідки ЧМТ, психологічні проблеми і т.п.).
2. Запровадити відповідне навчання лікарів та медсестер первинної медичної допомоги щодо раннього виявлення захворювань (наприклад, через Академію НСЗУ)

## Ідентифіковані проблеми №28

Брак адекватного інформаційного супроводу ветеранів та ветеранок під час перехідного періоду з військового до цивільного життя та допомоги під час адаптації до цивільного життя.

Політики та стратегії Сил безпеки та оборони, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики та Міністерства у справах ветеранів є нескоординованими, зокрема, в питаннях здоров'я воїнів та ветеранів. Поточний організаційний стан напряму фізичного здоров'я ветеранів та ветеранок і відсутність узагальненої інформації про наявні послуги, програми та можливості для ветеранів створює додаткові перепони для отримання ними якісних послуг.

## Пропоновані рішення

1. Уніфікувати підходи, політики та стратегії різних міністерств та відомств, що відповідають за встановлення правил та надання послуг ветеранам та військовослужбовцям. Зокрема це стосується етапу переходу від військового до цивільного життя.
2. Передбачити, що період переходу від військового до цивільного життя повинен включати інформаційний супровід, обов'язковий скринінг лікаря первинної медичної допомоги для профілактики та раннього виявлення пов'язаних зі службою захворювань, ефективного

<sup>41</sup> Рекомендації для політичного документа щодо державного забезпечення медичних послуг для ветеранів та ветеранок АТО/ООС/російсько-української війни. «Український центр охорони здоров'я» (УНС) за підтримки Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН).

скерування за результатами скринінгу, у деяких випадках – оцінку потреб кейс-менеджерами, які можуть забезпечити більш індивідуальний підхід у разі необхідності.

3. Створити механізм інформаційної підтримки ветеранів та ветеранок на етапі переходу до цивільного життя та під час адаптації. Мета: донесення базової інформації про подальші кроки після звільнення ще на етапі завершення служби; надання підтримки тим ветеранам та ветеранкам, та їхнім близьким, які мають складнощі під час переходу та адаптації. Ветерани та ветеранки потребують максимально простих критеріїв входу у систему надання гарантованих державою послуг, а також повинні мати єдину чітку інформацію про всі наявні для них послуги та можливості. Зокрема пропонується запровадити:
  - систему інформування (комунікаційними засобами), контакт-центр
  - мережу центрів підтримки (приклад: центри правової допомоги)
  - кейс-менеджмент
  - підтримку та консультування близьких
4. Розробити зрозумілий медичний маршрут ветеранів не лише в питаннях кризових станів та гострої реабілітації, але й для забезпечення інших потреб фізичного здоров'я в 3-х середовищах реалізації політики та на всіх етапах шляху.

### Важливо врахувати

Неможливо відокремлено розглядати здоров'я ветеранів та ветеранок і здоров'я військовослужбовця, адже для своєчасного реагування на потенційні проблеми, для профілактики їх виникнення та ефективного лікування і реабілітації, необхідна залученість Сил безпеки та оборони. Тільки скоординована політика матиме вплив на збереження та відновлення здоров'я ветеранів та ветеранок.

Реінтеграція та піклування про здоров'я людини має починатися ще під час військової служби, а відтак розробка політик потребує тісної взаємодії з силовими відомствами країни, а їхні паралельні медичні системи – реформування та інтеграції в загальну систему охорони здоров'я.

Має відбутися концептуалізація понять та пріоритезація послуг відповідно до первинних потреб (тобто розв'язувати проблему), а не визначатися офіційним статусом, кількістю днів служби чи іншими чинниками, які не здатні допомогти визначити потребу у допомозі.

Процес інтеграції та адаптації мають супроводжувати люди, які мають розуміння проблем та потреб ветеранів (там, де це можливо забезпечити).

### Ідентифікована проблема №29

Відсутність спеціального навчання медичних працівників та людей, які працюють з ветеранами. Це необхідно, аби покращити та постійно удосконалювати їхні знання та розуміння особливостей досвіду участі в бойових діях, а також їхніх потреб та найбільш поширених проблем (фізичних та психічних).



Високий рівень недовіри до цивільної системи серед ветеранів та ветеранок, поширений досвід негативного ставлення, стигматизації чи проблем у комунікації.

### Пропоноване рішення

1. Запровадити відповідне спеціальне навчання лікарів та медичних сестер щодо розуміння особливостей досвіду участі в бойових діях, а також їхніх потреб та найбільш поширених проблем (фізичних та психічних).
2. Створити мережу дружніх до ветеранів та ветеранок закладів охорони здоров'я.

У таких закладах персонал більш обізнаний щодо потреб ветеранів та ветеранок, у ньому розповсюджена базова інформація для ветеранської спільноти (наприклад, буклет, який надається перед звільненням, контакти психологічних чи кризових служб, просвітницька інформація щодо здоров'я ветеранів та ветеранок), заклад не має архітектурних та інших перешкод.

У перспективі можливо розглянути введення у штат закладу менеджера / координатора, обов'язками якого буде впровадження та підтримка дружніх до ветеранів практик у закладі (особлива увага до навчання персоналу), організація та покращення процесів надання медичної допомоги ветеранам та ветеранкам, координація з Міністерством у справах ветеранів та оновлення інформації щодо послуг тощо<sup>42</sup>.

### Ідентифікована проблема №30

На прикінцевих етапах життя ветерани та їх сім'ї потрапляють до загальної системи паліативної підтримки та адміністрування процесів, пов'язаних зі смертю та вшануванням пам'яті, які потребують осмислення, олюднення та змін. Водночас, ветерани можуть зіткнутись з передчасною смертністю, зокрема через ускладнення станів, спричинених досвідом служби під час бойових дій, незалежно від того, чи причинно-наслідковий зв'язок був визнаний офіційно. Враховуючи нестачу спроможностей системи паліативних послуг, ймовірно саме сім'ї ветеранів будуть надавати необхідний догляд для них.

### Пропоноване рішення

Інструменти патронажу/кейс-менеджменту повинні враховувати зокрема прикінцеві етапи життя, як зони посиленої уваги державної політики. Від останніх місяців/днів життя до ритуальних послуг та періоду горювання. Держава повинна забезпечити належну підтримку для родин ветеранів наприкінці шляху, та вдосконалити, полегшити та олюднити бюрократичний супровід наприкінці життя та після смерті.

Для роботи з людьми на прикінцевих етапах життя та підтримки рідних при горюванні, необхідно, аби надавачі послуг володіли відповідними компетенціями.

<sup>42</sup> Рекомендації для політичного документа щодо державного забезпечення медичних послуг для ветеранів та ветеранок АТО/ООС/російсько-української війни. «Український центр охорони здоров'я» (УНС) за підтримки Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН).



Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Пільга	Безоплатні ліки	1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів
Гарантія	Доступ до лікарських закладів	8) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи
Пріоритет	Першочергове зубопротезування	2) першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів)
Пріоритет	Пріоритет у черзі на лікування	10) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
Послуга	Санаторно-курортне лікування	3) безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування <sup>43</sup>
Послуга	Обстеження здоров'я	9) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

## Психічне здоров'я

Психічне здоров'я особи визначається ВООЗ як стан добробуту, за якого кожна людина може реалізувати власний потенціал, долати звичайні життєві стреси, продуктивно й плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти. Відтак, психічне здоров'я та його стан нерозривно пов'язані із загальним станом здоров'я та добробуту людини. Належний рівень психічного здоров'я громадян має стратегічне значення для держави. Адже лише за високої якості життя, впевненості у власних силах, уміння долати стреси тощо можливий розвиток країни, зростання добробуту та її процвітання.

Психічне здоров'я – є широким поняттям, що не обмежується наданням психологічної послуги чи послуги психіатра. Відновлення психічного здоров'я – комплексне поняття, яке включає лікування, реабілітацію, супровід, психосоціальну підтримку.

За час повномасштабного вторгнення посилилась тенденція до нормалізації турботи про психічне здоров'я та збільшилась кількість звернень за послугами психічного здоров'я. Проблеми психічного здоров'я населення після війни будуть одними з найбільш пріоритетних для держави. Більше того, проблеми психічного здоров'я матимуть певні специфічні наслідки саме для тих, хто зіткнувся з наслідками війни. Тривале перебування в умовах війни є значним викликом для психіки, а безпосередня участь у бойових діях, поранення, втрати та інші обставини військової служби можуть посилювати цей вплив. Це стосується як військовослужбовців, так і цивільних, які зазнали травм війни (звільнені з полону, тих, що жили в окупації тощо).

Спираючись на досвід попередніх років та наявні дослідження, ми припускаємо, що впродовж першого десятиріччя після демобілізації послуги психічного здоров'я будуть

<sup>43</sup> {Дію пункту 3 частини першої статті 12 зупинено на 2023 рік згідно із Законом № 2710-IX від 03.11.2022}

поширеними серед ветеранів та їх сімей. Як і з іншими напрямками добробуту, ми наголошуємо, що не існує ветеранських проблем. Натомість серед ветеранів можуть бути більш поширені певні стани, які є нормальним наслідком їхнього досвіду. Водночас в Україні бракує досліджень, які б підтвердили стійку поширеність одних станів серед ветеранів, у порівнянні з цивільним населенням. З огляду на радикальне збільшення аудиторії, ускладнення випадків, слід говорити про проведення масштабних комплексних досліджень в сфері психічного здоров'я із залученням фахівців різного рівня та подальшими методологічними висновками. В цьому контексті, слід окремо говорити про висновки щодо ефективності нових методів лікування (PAT).

Ті ветерани, які прагнуть подбати про своє психічне здоров'я та відчувають вплив бойового досвіду на свій добробут, шукатимуть необхідні послуги в межах загального ринку послуг психічного здоров'я в Україні. Відтак, вони неминуче зіткнуться з системними проблемами та викликами, які побутують в цьому секторі.

Ми також звертаємо увагу на необхідності з обережністю ставитись до будь-яких ідей щодо примусового або обов'язкового форматів лікування психічного здоров'я для окремих аудиторій, зокрема ветеранів. Не всі ветерани потребуватимуть таких послуг, а будь-яка діяльність має відповідати українському законодавству, зокрема гарантуючи добровільність отримання послуг психічного здоров'я. Водночас, важливо пріоритизувати поінформованість ветеранів про власний стан та ризики, які можуть виникати внаслідок бойового досвіду. Нижче у розділі ми пропонуємо покращення інструменту вихідного скринінгу, як одного з форматів рішення проблеми поінформованості. Також важливо врахувати, що скринінг може слугувати інструментом верифікації та доступу до профільних та/або додаткових послуг, спеціалізованих програм психічного здоров'я, що компенсуються за рахунок державного бюджету.

### Ідентифікована проблема №31

Низька спроможність системи послуг психічного здоров'я. Зокрема, відсутнє законодавче регулювання психотерапевтичних послуг та низька регуляція доступу надавачів до ринку послуг, контролю та відповідальності за дотримання професійної етики та захисту суб'єктів взаємодії.

### Пропоноване рішення

1. Розбудувати систему збереження та відновлення психічного здоров'я громадян України. Перелік та обсяг послуг, механізми реалізації визначаються КМУ. Специфічні потреби ветеранів та ветеранок можливо передбачити в межах загальної системи охорони здоров'я, адаптувавши модель надання послуг і механізми їхнього фінансування. Пропонується:
  - Врегулювати доступ спеціалістів до надання послуг психічного здоров'я.
  - Розробити та впровадити стандарти надання психологічних та психіатричних послуг, унормувати протоколи, спираючись на досвід України та міжнародно визнаних надавачів.

- Організувати якісне навчання вже існуючих фахівців з психології та психіатрії в кількості, достатньої для задоволення потреб
  - Забезпечити наявність програм в медичних університетах для навчання спеціалістів з психології та психіатрії
  - Розбудувати маршрут пацієнта
  - Забезпечити надання психологічних послуг на різних рівнях
  - Запровадити моніторинг якості наданих психологічних та психіатричних послуг
2. Розширити доступ до спеціалізованих послуг психічного здоров'я через розбудову мережі амбулаторних закладів.
  3. Передбачити окрему реабілітаційну послугу в рамках пакету психічного здоров'я ПМГ.

### Важливо врахувати

Спираючись на досвід попередніх років та наявні дослідження ми припускаємо, що впродовж першого десятиріччя після демобілізації, послуги психічного здоров'я будуть поширеними серед ветеранів та їхніх сімей. Враховуючи чисельність аудиторії, це неминуче призведе до якісних змін та формування пропозиції на ринку. Проте ми переконані, що варто уникати створення паралельних систем – цивільної та ветеранської. Окрім ризику маргіналізації та негативної стереотипізації ветеранів, існування паралельних систем ймовірно призведе до надмірного фокусування спеціалізації надавачів послуг та поступової втрати конкурентоздатності в межах загального ринку, а також до зниження якості через неможливість фінансово утримувати надмірну мережу закладів.

*«Варто також розглянути можливість започаткування окремої реабілітаційної послуги у рамках пакету ментал хелс. Діючі пакети з фізичної реабілітації не містять достатньої кількості специфічних послуг. Мова йде про надання додаткових послуг з ментал хелс реабілітації для всіх категорій громадян – як військовослужбовців і ветеранів, так і цивільних що зазнали травматичного впливу війни» – Ксенія Возніцина*

### Ідентифікована проблема №32

Навіть за умов стрімкої розбудови системи послуг психічного здоров'я, чисельність надавачів буде недостатньою для надання послуг усім без виключення ветеранам та їхнім сім'ям у найближче десятиріччя, коли можна очікувати на один з найвищих показників попиту на такі послуги.

### Пропоноване рішення

1. Розробити чіткі протоколи перескерування за послугами психічного здоров'я різних рівнів – маршрут клієнта.

*Не всі люди потребують однакового рівня послуг психічного здоров'я. Ветерани та їхні сім'ї також потребуватимуть послуг різного рівня, залежно від індивідуальних обставин, зокрема,*

життєвого етапу та попереднього досвіду. Проте, важливо, щоб ті, хто потребують допомоги – точно її отримали. Відтак, ми вважаємо доцільною розробку та конкретизацію протоколів перескерування щодо різних рівнів послуг психічного здоров'я (інформування, психологічне консультування, психотерапевтичний супровід, психіатричне лікування та інші) та наскрізне навчання надавачів суміжних послуг (лікарів первинної та вторинної ланок, соціальних працівників тощо) згідно цих протоколів.

2. Запровадити наскрізне навчання першій психологічній допомозі надавачів державних послуг.
3. Розробити стандарт та залучити лікарів первинної ланки до базової просвіти ветеранів та їх сімей щодо психічного здоров'я, інформування щодо доступних послуг, проведення добровільного первинного скринінгу для ветеранів з подальшим перескеруванням до відповідного рівня надавачів.
4. Організувати навчання вже існуючих фахівців з психології та психіатрії, зокрема покращити навчання військових психологів та офіцерів морально-психологічного забезпечення щодо особливостей подальшої служби ветеранів (носіїв бойового досвіду) в середовищах військової служби та резерву, а також щодо подальший шлях та досвід ветеранів у цивільному житті, аби вони могли виступати точною першою ланкою.
5. Пріоритезувати розбудову системи мобільних служб допомоги ветеранам. Служби можуть надавати невідкладну допомогу, спрямовану на подолання кризи, супровід та консультування ветерана/-ки та їхніх близьких під час цього процесу, а також сприяти соціальній адаптації ветерана чи ветеранки (допомога з працевлаштуванням, оформленням документів тощо). Великою перевагою буде укомплектування кризових служб фахівцями, які надаватимуть допомогу за принципом «рівний-рівному» та забезпечення роботи служб у віддалених районах зі слабо розвинутою інфраструктурою надання психологічних послуг.

### Важливо врахувати

Серед ветеранів АТО/ООС була поширеною висока довіра підходу “рівний – рівному”, при якому надавачем послуги виступає носій суміжного рольового досвіду – ветеран. Зокрема, ветерани схильні довіряти своїм побратимам та прагнуть покладатись на них і в цивільному житті. Зокрема, такі програми можуть допомогти подолати недовіру до надавачів послуг психічного здоров'я на початку надання послуг, та слугують вдалою вхідною точкою до системи надання послуг. Проте ми закликаємо з обережністю та необхідною професійною етикою ставитись до впровадження та комунікації довкола програм за принципом рівний – рівному в Україні у найближче десятиріччя. Піклування про інших – це велика відповідальність, і люди, які стають надавачами психосоціальних послуг мають передусім мати достатньо внутрішньої готовності, мати сталість у власному житті та самі почуватись добре. Розбудовуючи послуги за принципом рівний – рівному, важливо враховувати принцип “не нашкодь” як щодо клієнтів, так і щодо надавачів таких послуг.

### Ідентифікована проблема №33

Ветерани та їхні сім'ї, як і цивільне населення в Україні, недостатньо поінформовані щодо питань охорони психічного здоров'я, стикаються з упередженнями та пересторогами щодо отримання послуг психічного здоров'я та вже зараз накопичують негативний досвід при взаємодії з несформованою системою послуг психічного здоров'я, що може слугувати ключовим бар'єром до повторного звернення у майбутньому.

Водночас, державна система довікола звільнення зі служби передбачає інструмент вихідного скринінгу психічного здоров'я в рамках процедури ВЛК, проте цей інструмент є застарілим та не може слугувати підґрунтям для формування ефективної державної політики у поточному вигляді. Ба більше, згідно пункту 3.13 Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого Наказом МОУ від 14.08.2008 року №402, громадяни можуть бути звільнені з військової служби у запас або у відставку без проведення медичного огляду ВЛК. В такому разі вони зобов'язані пройти медичний огляд не пізніше ніж через п'ять років після звільнення. Якщо ж після звільнення пройшло більше п'яти років, медичний огляд ВЛК проводиться в облікових цілях із визначенням ступеня придатності до військової служби на теперішній час, при цьому причинний зв'язок захворювання, наслідків травми не встановлюється. Відтак, не всі мобілізовані військові зобов'язані проходити ВЛК при звільненні, тож інформація про стан їх здоров'я, у тому числі психічного, є неповною.

### Пропоноване рішення

1. Інформувати ветеранів та їх сім'ї щодо охорони психічного здоров'я та принципів якісного піклування про себе та свій добробут.

Ключовим рішенням залишається забезпечення наявності послуг психічного здоров'я високої якості для ветеранів та їх сімей. Проте, якісне та повне інформування про охорону психічного здоров'я та послуги, які сприяють йому, може допомогти подолати стигматизацію та залучити ветеранів до отримання послуг.

2. Розглянути вдосконалення або впровадження нового процесу вихідного скринінгу стану психічного здоров'я (дослідження оцінки психічного стану) під час звільнення зі служби, але не пізніше, ніж за 18 місяців після демобілізації. При цьому, механізм організації має бути суголосним з загальною реформою ВЛК та процесів демобілізації.

### Важливо врахувати

За недостатньої якості системи психічного здоров'я, поінформованість клієнтів може слугувати додатковим чинником до контролю якості та відповідності послуг. Важливо інформувати ветеранів та їх сім'ї не лише щодо наявності послуг психічного здоров'я, але й щодо правил та норм надання таких послуг, ознак якісного фахівця, принципів конфіденційності та засобів захисту власних прав у процесі отримання послуг.

### Ідентифікована проблема №34

Ветерани та ветеранки, їхні сім'ї, які зазнали травматизації внаслідок бойових дій, можуть стикатись із різними станами порушення психічного здоров'я. Деякі з цих станів ускладнюють самостійну ідентифікацію власних потреб. Їм також може бути складніше

вдаватися до пошуку відповідного фахівця, визначаючи потреби в роботі саме з цим спеціалістом.

## Пропоноване рішення

Використовувати інструмент супроводу клієнтів (наприклад, кейс-менеджмент)<sup>44</sup> під час роботи з ветеранами та ветеранками на всіх етапах – починаючи з рекрутингу, служби, повернення та вкорінення. Для реалізації інструменту варто максимально залучати існуючі ресурси.

Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Підтримка психічного здоров'я зафіксована в інших нормативно-правових документах, за межами статусу УБД		

## Матеріальні потреби та безпека

Під час служби військові мають обмежений доступ та можливості для управління власним цивільним капіталом, а після її завершення потребують часу на відновлення та відбудову цивільного добробуту.

Під цивільним капіталом ми маємо на увазі ті статки, майно та шляхи доходу, якими військові побували до служби. Під час війни, на відміну від цивільних осіб, увага військових зосереджена на виконанні військових завдань, а цивільні надбання можуть бути, за найбільш сприятливих обставин, залишені в тому ж стані, що і до служби, та зазвичай приходять у занепад.

Попри зміни до матеріального забезпечення військових після повномасштабного вторгнення та суттєвого збільшення матеріальної винагороди за виконання завдань, реальність вказує на неможливість значущих персональних накопичень під час служби, зокрема, через суттєвий брак забезпечення військових та їхніх підрозділів, які нерідко перебиваються приватними оплатами самих військових, а також суттєвий вплив військової служби на добробут сімей та спроможність другого з подружжя продовжувати активну економічну діяльність.

Ветерани, які потребують фінансування для свого лікування, реабілітації та протезування, стикаються з численними труднощами у процесі отримання необхідних виплат. Як продемонстрували наші дослідження, то джерела фінансування лікування та реабілітації – це власні кошти та кошти сім'ї на рівні з фінансуванням з боку держави. Так, часто виникають ситуації, коли певні медичні послуги неочікувано для ветеранів виявляються платними, у той час як бюрократичні складнощі стають перешкодою для отримання виплат. Більшість проблем, пов'язаних з бюрократичними складнощами виникають через хронічну непоінформованість ветеранів щодо алгоритмів фінансування лікування та реабілітації. При

<sup>44</sup> Серед успішних прикладів досвіду супроводу – клінічні кейс-менеджери «Лісової поляни», які здатні допомогти у формуванні таких потреб та створенні відповідного алгоритму дій.

загальній негативній тенденції, стан поінформованості відрізняється залежно від місця служби. Одну з найбільш проблемних ланок в процесі інформування відіграють військові частини, котрі не здатні ефективно супроводити перехід військовослужбовця до етапу лікування та реабілітації. Іншою значною складовою цієї проблеми є те, що навіть після проходження непростих процесів з оформлення виплат ветерани зіштовхують зі значними затримками уже в процесі їх отримання.

До того ж, питання виплат для ветеранів має ще і значну символічну цінність, тобто, є маркером ставлення до них держави та українського суспільства в цілому. Так, виплати є інструментом для формування відчуття справедливості та власної гідності. Відповідно, проблеми чи значні затримки виплат для ветеранів навпаки є промовистим свідченням суспільної байдужості та невдячності.

### Ідентифікована проблема №35

Після демобілізації у ветеранів може не бути часу на відновлення через брак персональних заощаджень. Ветерани звільняються зі служби у вкрай стислі терміни та повертаються до власного цивільного капіталу, який не завжди встигали примножити або навіть утримати. Тому у перехідний період, коли для позитивної траєкторії шляху вкрай важливий час на відпочинок та відновлення, ветерани часто опиняються у ситуації браку коштів та необхідності миттєвого поновлення на роботі для генерування базового доходу для своїх сімей.

Крім того, ветерани, які мають збережене за ними місце роботи, зобов'язані вийти на роботу на наступний день після постановки на облік в ТЦК та СП, що з одного боку говорить про те, що людина не потребуватиме пошуку роботи, але з іншого – звільнені з військової служби гостро потребують відпочинку і можливість відпочити має визначний вплив на подальший процес реінтеграції. Поточне законодавство не гарантує права на відпочинок після служби та залишає регулювання цих домовленостей у відповідальності роботодавця, що може призвести до посилення нерівності перехідного досвіду між ветеранами та ветеранками, залежно від відповідальності та соціальної-орієнтованості їхніх цивільних роботодавців.

### Пропоноване рішення

Запровадити перехідний період та забезпечити одноразову грошову виплату **або** тимчасове (строком до 3 місяців) продовження виплати заробітної плати, для ветеранів при демобілізації з військового бюджету.

### Важливо врахувати

Сума виплати потребує додаткового обрахування, проте потреба у миттєвому відновленні після служби зазвичай сягає 3 місяців, згідно наших спостережень.

Варто звернути також увагу на законопроект [№ 8313 від 27.12.2022](#) про право військовослужбовців на відпочинок після демобілізації, який 03.05.2023 року було прийнято за основу, наразі готується на друге читання. Законопроектом пропонується надати демобілізованим військовослужбовцям відпочинок тривалістю 60 робочих днів з виплатою



двомісячного грошового забезпечення за рахунок Державного бюджету України. Він має ряд недоліків, які треба доопрацювати. Але, подібні законопроекти можуть позитивно вплинути на особу, що звільняється зі служби, для подальшої її реінтеграції. Дані ініціативи потребують залучення спеціалістів для обговорення, однак обов'язково повинні бути впроваджені у законодавство.

### Ідентифікована проблема №36

Ветерани, що продовжують шлях в середовищі резерву, зокрема, оперативного резерву першої та другої черги, не мають гарантій щодо сталості їх зусиль для вкорінення у цивільному житті через ризик повторної мобілізації, внаслідок якої їх цивільний капітал повторно зазнає негативного впливу. Ця група ветеранів також докладатиме більших зусиль та ресурсів для підтримки власної бойової готовності, ймовірно, буде залучена до посиленних навчань тощо, що впливатиме на їх спроможність до генерування сталого доходу та заощаджень у цивільному житті.

### Пропоноване рішення

При розробці політики щодо ветеранів та їх сімей у середовищі резерву та нормативно-правових змін щодо управління резервом, врахувати особливості шляху ветеранів та реальний вплив від продовження служби в резерві для них та їх сімей, та запропонувати шляхи відшкодування зазначеного впливу та їх праці впродовж перебування у резерві.

### Важливо врахувати

Військова служба під час війни та періодів інших критичних загроз для держави суттєво впливає на матеріальну стабільність ветеранів та їх сімей. Зокрема це відбувається через зміну середовища юрисдикції людини та суміжної зміни державних статусів з цивільного на військовий і навпаки. В Україні, як і в багатьох інших країнах, військо та військові структури існують паралельно з цивільними. Так, військові мають власну систему правопорядку, інакше поведуться з фінансами тощо.

### Що зараз передбачає статус УБД

Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Привілей	Підвищений відсоток виплати при втраті працездатності	Учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність
Гарантія	Допомога по тимчасовій непрацездатності – 100% незалежно від стажу	1) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи
Пільга	Знижка на житлово-комунальні послуги (ЖКП)	4) 75-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на



		кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);
Пільга	Знижка на ЖКП	5) 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.
Пільга	Знижка на ЖКП	6) 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
Виплата	Одноразова грошова допомога до Дня Незалежності	18) зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства Щороку до Дня Незалежності України учасникам бойових дій виплачується разова грошова виплата у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України в межах відповідних бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України.

## Правова безпека

Доступ до правової допомоги є критично важливим для безпеки ветеранів та їхніх родин, про це свідчать дані соціологічних досліджень зроблених до і після повномасштабного вторгнення. Задекларовано, що ветерани можуть розраховувати на ті інструменти, які були створені для усіх громадян або ж на спеціалізовані органи. Тим не менше, на практиці існує чимало викликів для спроможності отримувати правовий захист.

### Ідентифікована проблема №37

На Міністерство у справах ветеранів покладено завдання здійснювати моніторинг дотримання стану дотримання прав і свобод ветеранів та членів їх сімей. Тим не менше, станом на вересень 2023 року інформації про проведення такого моніторингу та його результатів у відкритих джерелах не знайдено, що дозволяє зробити припущення про неефективне виконання цієї функції органом.

### Пропоноване рішення

Необхідно посилити спроможність Міністерства у справах ветеранів проводити моніторингу стану дотримання прав та свобод ветеранів та членів їх сімей. Для цього провести ревізію діючих інструментів та переглянути їхню ефективність.

### Важливо врахувати

Важливою частиною рішення – є побудова стабільної взаємодії із іншими відомствами, зокрема, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції, Офісом омбудсмана та іншими.

## Ідентифікована проблема №38

Право на безоплатну правову допомогу є затребуваним серед ветеранів та їхніх сімей, проте через відсутність поінформованості ветеранів, недостатнє фінансове забезпечення та завантаженість центрів правової допомоги, реалізується не повністю<sup>45</sup>.

Право на безоплатну правову допомогу в межах Системи безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції включає такі види правових послуг: захист, здійснення представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру.

## Пропоноване рішення

Система безоплатної правничої допомоги є єдиною та розгалуженою мережею, що має представників навіть у сільських місцевостях, віддалених районах. Посилення її спроможності надавати консультування та допомогу ветеранам, їх родинам, має бути пріоритетним напрямком майбутньої стратегії та плану дій.

Зокрема, у співпраці із Міністерством юстиції та громадськими організаціями має відбуватися навчання працівників системи надання допомоги із актуальних для ветеранів та їхніх родин питань.

Можливим рішенням є виділення окремого напрямку з БВПД щодо роботи з ветеранами та їхніми родинами.

## Важливо врахувати

*“Серед негативних наслідків надання цієї пільги є, перш за все, недостатня кваліфікованість працівників центрів безоплатної правової допомоги з певних питань, оскільки вони мають загальну спеціалізацію, що призводить до недостатньо якісної реалізації такого права; завантаженість системи бюро правової допомоги у зв’язку з тим, що в БВПД відсутній розподіл за сферами роботи, зокрема, не виділяється окремий напрямок правової допомоги ветеранам, військовослужбовцям та їхнім родинам”<sup>46</sup>.*

На практиці у більшості випадків ветерани звертаються не до вищезазначених створених державою структур, а до приватних адвокатів та громадських організацій. Відповідно до соціологічного дослідження “Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього” частина з опитаних військовослужбовців найбільш дієвими механізмами захисту своїх прав вважають звернення до адвокатів, юристів або громадських організацій.

## Ідентифікована проблема №39

<sup>45</sup> Аналіз системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців. *Юридична сотня*. 2022. ст. 111. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-Bila-kniga.pdf>

<sup>46</sup> Аналіз системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців. *Юридична сотня*. 2022. ст. 111. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-Bila-kniga.pdf>

Ветерани та їхні сім'ї недостатньо поінформовані про свої права, пільги та послуги, які їм гарантовані державою. Проблеми виникають з переліком документів, органом для звернення чи загальною процедурою надання тієї чи іншої пільги. Деяким ветеранам зовсім не відомо про існування певних гарантій.

### Пропоноване рішення

Належне інформування має стати частиною побудови процесу із доступності прав, пільг та послуг. На рівні стратегії необхідно визначити пріоритетність цього напрямку та спланувати спільну роботу відповідальних відомств щодо удоступнення інформації для ветерана та його родини за всіма ланками.

### Важливо врахувати

При плануванні необхідно розробити план щодо оцінки прозорості та доступності обраної комунікації для бенефіціарів. Важливим акцентом має бути подолання проблеми із дезінформованості самих надавачів послуг щодо правильних порядків чи процедур.

Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Пільга	Сплата судового збору	пільга на сплату судового збору - 13) учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України - у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав
Послуга	Безоплатна правова допомога	отримання безоплатної правової допомоги в системі БВПД - ветерани війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, - на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону;

## Житло та фізичне середовище

Військова служба навіть за умов бойових дій не призводить до втрати ветеранами житла та змін їхнього фізичного середовища після служби. Проте потреби з напрямку житла та фізичного середовища зазнають змін і повинні бути адресовані задля того, щоб уможливити базові права громадян на житло та мобільність.

Ми поділяємо проблематику цього напрямку добробуту на кілька груп потреб, усі з яких можуть перетинатись в однієї й тієї ж людини.

Статус	Деталізовані й добробут	Потреба	Проблематика ветеранів в межах аудиторії	Можливе рішення
Особа з інвалідністю	Житло	Самостійно користуватись	Поширені коморбідні стани,	Оплачувана адаптація житла до рівня

		власним житлом	при яких ветерани можуть стикатись з додатковими викликами, спричиненими недоступністю середовища та станом їх здоров'я	функціональності та потреб мобільності або фінансування нового житла, за умов неможливості адаптації
	Робоче середовище	Мати можливість працювати та генерувати дохід		Зобов'язання роботодавців до обов'язкового забезпечення доступності робочого середовища
	Громадське середовище	Вільно і самостійно пересуватись		Зобов'язання місцевої влади до обов'язкового забезпечення доступності громадського середовища для людей з різними потребами та різним рівнем мобільності <b>або</b> відшкодування витрат на супровід та транспортування
Внутрішньо-переміщена особа	Житло	Мати, де жити Відновити втрачене житло	Відтермінований період отримання статусу ВПО через обставини служби	Пріоритизація ветеранів серед загальної черги ВПО
Інші статуси, які позначають досвід, що може впливати на потребу житла				Пріоритизація або привілеювання носіїв подвійного статусу, за доцільності та потреби

## Житло

Згідно запропонованої нами логіки наповнення статусів (детальніше \_\_\_), потреби щодо житла не виникають безпосередньо внаслідок впливу бойового досвіду та статусу ветеран/ка. Проте, безумовно, ветерани, як і всі громадяни, зазнають впливу війни і будуть мати право на додаткові статуси, які передбачають адресування житлових потреб. Після повномасштабного вторгнення Росії на територію України питання житлового забезпечення постало ще гостріше з огляду на масові руйнування не лише в прифронтовій зоні.

Так, ми вважаємо важливою пріоритизацію ветеранів в межах черг та програм суміжних статусів, при застосуванні підходу множинних статусів.

Наразі уряд декларує сприяння ветеранам та членам їхніх сімей у забезпеченні житлом, навіть якщо вони мають майнові права чи право власності на нерухоме майно, що було зруйноване чи стало непридатним для проживання внаслідок збройної агресії РФ.

Ветерани, які потребують поліпшення житлових умов, можуть скористатися державними гарантіями в цій сфері, якщо перебувають на квартирному обліку при органах місцевого самоврядування.

**Так, згідно чинного законодавства ветерани мають право на:**

- пріоритет в державному забезпеченні житлом;
- пільгові кредити на житло від Держмолодьжитло;
- отримання компенсації за неотримане житлове приміщення;
- одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва тощо.

Водночас, реалізація відповідних прав ветеранів супроводжується бюрократією та доволі тривалим очікуванням. Натомість ті гарантії, якими б ветерани могли скористатись швидше, ніж очікувати на отримання житла чи компенсації за нього, майже не комунікуються (наприклад, іпотечні кредити).

#### Ідентифікована проблема №40

Програми, спрямовані на житло ветеранів часто містять декларативний характер та не знаходять відображення в бюджеті. Декілька житлових програм у 2023 році не отримали фінансування взагалі. Зокрема, фінансування бюджетної програми «Надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла» відбувалося за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів. Зауважимо, наразі програма “Доступне житло” не фінансується. Є роз'яснення голови правління Держмолодьжитла Сергія Комнатного стосовно ситуації фінансування.

Також фінансування витрат на проведення безоплатного капітального ремонту житлового будинку здійснюється за рахунок відповідної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у межах затверджених бюджетних призначень на відповідний рік, проте Розподілом видатків Державного бюджету на 2023 рік така субвенція не передбачена.

Попри те, що останні роки виділялось більше коштів для виплати компенсації за неотримане житло, цього однаково було недостатньо для задоволення потреб всіх ветеранів. З огляду на повномасштабне вторгнення та масові руйнування і тимчасову окупацію, потреба зростає в кілька разів, що ускладнить процеси ще більше.

#### Пропоноване рішення

Забезпечення житлом є однією із базових потреб ветеранів, яка слугує передумовою для активної реінтеграції. Окрім квартирної черги (яка рухається дуже повільно, а кількість осіб, які втратили житло постійно зростає), необхідно передбачити більше альтернативних

механізмів (лізингові програми, пільгове кредитування тощо). Також варто врахувати те, що ветерани не є єдиними претендентами на отримання житлової площі, окрім них на позачергове та першочергове право на отримання житла мають більше двадцяти інших категорій осіб, що значно збільшує час очікування.

Важливо розуміти, що люди, які перебувають на квартирному обліку роками, повинні отримувати те, що гарантоване їм державою, або ж мати альтернативні способи забезпечення гідних умов життя.

### Важливо врахувати

Наявність різноманітних програм по забезпеченню житлом насправді не робить житло доступним кожному, тому часто такі програми існують лише на папері і не реалізуються в дійсності. Держава має не просто декларувати право ветерана на житло, а зробити це право доступним. Зрозуміло, що держава не в змозі забезпечити житлом кожного, а тому варто відійти від гарантії, що кожному ветерану чи особі з інвалідністю гарантується квартира, натомість розробляти більше пільгові кредити, позики тощо. Ветерани – це здебільшого працездатні люди, які мали б змогу забезпечити себе і свою родину житлом самостійно, але у зв'язку із виконанням свого конституційного обов'язку по захисту Батьківщини, не мали такої можливості. В таких випадках страждає і родина ветерана, оскільки змушена жити в очікуванні. Часто такі очікування є марними. То ж державі варто подбати про те, щоб допомогти ветерану та його родині придбати або побудувати житло самостійно шляхом впровадження пільгових цільових кредитів. Ветеран захистив державу під час небезпеки, втративши час, за який міг забезпечити себе і свою родину житлом. Натомість тепер держава повинна компенсувати йому втрачений час шляхом встановлення пільгової відсоткової ставки або ж компенсації процентів за користування кредитом або ж навіть і частковою компенсацією кредиту.

### Ідентифікована проблема №41

Аналізуючи житлові програми, що станом на сьогодні передбачені державою, можна зробити висновки, що здебільшого гарантується власне право на отримання житлової площі. Проте, важливо також передбачити програми, які регулюватимуть питання пристосування житла до проживання у ньому осіб з інвалідністю внаслідок війни.

### Пропоноване рішення

Вільне та самостійне користування житлом та пересування – базові права людини. Ми закликаємо звернути увагу передусім на ветеранів-носіїв подвійного статусу людина з інвалідністю (наразі Особа з інвалідністю внаслідок війни), та забезпечити належне доступне житло, яке облаштоване відповідно до їхніх потреб, що передбачено статтею 30 Закону України "[Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні](#)".

### Важливо врахувати

Державі варто подбати, аби люди, які боронили її територіальну цілісність та тепер мають статус особи з інвалідністю, мали не просто житло, а саме таке, яке відповідає їх фізичним потребам, уможливує їх побутову самостійність та пересування. Відтак, житлові програми здебільшого мають орієнтуватися не на забезпечення житловою площею, а саме на пристосування житлових приміщень до потреб ветерана, принаймні, якщо такому ветерану встановлено інвалідність.

Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Пріоритет	Пріоритет в черзі на житло та пріоритет в черзі на землю	14) першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом
Послуга	Позики на будівництво та ремонт	15) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;
Пріоритет	Пріоритет на вступ до кооперативів	16) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків

## Громадське середовище та мобільність

Післявоєнне відновлення України неодмінно включатиме в себе перегляд принципів політик планування та облаштування населених пунктів. Критично важливо, аби ці принципи включали в себе врахування потреб ветеранів та ветеранів з інвалідністю та іншими наслідками поранень, зокрема. Уможливити повноцінне врахування цих потреб можна лише за умови докорінного перегляду принципів міського планування, врахувавши безбар'єрність не як опційну перевагу, а як невід'ємну засаду проектів планування.

Важливо розуміти, що "вразливість" окремих груп, в тому числі людей з інвалідністю внаслідок війни, не є питомою властивістю цих груп, а наслідком недостатнього рівня інклюзії української інфраструктури та інституцій. Таким чином, робота над підвищенням рівня інклюзивності вітчизняної інфраструктури та інституцій неабияк сприятиме реінтеграції людей з інвалідністю внаслідок війни (та ширше, ветеранів з пораненням), а також розвінченню стереотипних асоціацій цих досвідів зі станом "вразливості".

## Ідентифікована проблема №42

Громадські простори українських міст не сприяють збереженню мобільності та реінтеграції ветеранів зі змінами функціональності внаслідок поранень, травм та захворювань, зокрема, тих, які призвели до надання статусу інвалідності, а нерідко й абсолютно унеможливають самостійне пересування людей (здебільшого у випадку, якщо їхня інвалідність пов'язана порушеннями опорно-рухового апарату). Невідповідність принципам безбарерності навіть у базових об'єктів інфраструктури є чинником значного стресу та перепорою до подальшої інтеграції ветеранів у життя громади та їхньої реальної спроможності покращувати власний добробут.

## Пропоноване рішення

Забезпечення доступності та безбарерності усіх можливих громадських просторів є базовою та фундаментальною вимогою для фізіологічної реабілітації та активної реінтеграції ветеранів. Синхронно з забезпеченням доступності та безбарерності громадських середовищ, необхідно сприяти збільшенню громадських об'єктів та загальнодоступних об'єктів комунальної власності у міському плануванні.

Окрім того, важливо забезпечити, щоб усі засоби громадського транспорту були пристосовані для людей з інвалідністю. Важливо аби критеріям безбар'єрності відповідав автомобільний, залізничний, повітряний, морський транспорт локальних, міжрегіональних та міжнародних транспортних мереж.

Також в міському плануванні варто враховувати потреби ветеранів, що зазнали травм, котрі ускладнюють сприйняття шумового та світлового забруднення (баротравми, акубаротравми, посттравматичний стресовий розлад тощо). Рішенням має бути поява прозорої регуляції світлового та шумового забруднення українських міст та розробка ефективних механізмів цієї регуляції.

Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Пільга	Безоплатне користування громадським транспортом	7) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду - також електронного квитка, який видається на безоплатній основі
Пільга	Безоплатний проїзд та знижка на проїзд	17) безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік (туди і



		назад) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою;
--	--	---

## Покликання

Після завершення служби ветерани з числа резерву та ті, хто назавжди повертаються до цивільного життя, шукатимуть нове покликання та реалізацію для себе.

Сьогодні держава гарантує надання державної цільової підтримки для здобуття професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої та вищої освіти, а також професійної адаптації (що включає підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації) за різними рівнями освіти. Така підтримка надається ветеранам, членам їхніх сімей та родинам загиблих.

## Робоче середовище та покликання

Як і всі громадяни, ветерани та їхні сім'ї представлені в усіх галузях економіки та відіграють значну роль в економічному житті країни. Значна тривалість та інтенсивність служби за мобілізацією, що характерна для українського війська останнє десятиріччя, сприяють значній переоцінці життєвих орієнтирів ветеранів/ок та їхніх сімей, суттєво впливають на їхній добробут та стиль життя. Така переоцінка нерідко призводить до бажання змінити сферу діяльності після повернення зі служби.

Як і в інших сферах добробуту, ветерани будуть суб'єктами усіх систем та процесів у державі, зокрема тих, що стосуються зайнятості та підприємництва. Враховуючи повторну мобілізацію значної частки ветеранів АТО/ООС, наразі зарано стверджувати про поширеність тих чи інших тенденцій щодо професійної реалізації ветеранів та їхніх сімей. Та ми виокремлюємо низку системних рішень, спираючись на дослідження досвіду ветеранів АТО/ООС до 2022 року, а також спостереження за динамікою клієнтських звернень до наших організацій за період повномасштабного вторгнення.

## Ідентифікована проблема №43

Робоче середовище та праця суттєво впливають на досвід ветеранів та їхніх сімей. Військові структури суттєво відрізняються від цивільних компаній та установ за форматом управління, описом посадових обов'язків тощо. Цивільні роботодавці часто не розуміють специфіки військової діяльності та не можуть оцінити цінність компетенцій, здобутих ветеранами під час служби для цивільного ринку праці.

## Пропоноване рішення

Оновити класифікатор професій та унормувати підходи до опису та категоризації військово-облікових та цивільних посад. Це допоможе покращити розуміння компетенцій ветеранів при переході до цивільного ринку праці та більш коректно формувати потенційні кар'єрні маршрути, з урахуванням професійного досвіду, здобутого під час служби.

## Важливо врахувати

У 2021 році Veteran Hub та IREX <sup>47</sup> розробили та опублікували пілотний проект з [“перекладу” військових посад цивільною мовою](#). Користувачі передусім шукають зрозумілий опис власних обов’язків, перебуваючи на військовій службі. За умов подальшого долучення великої кількості цивільних людей до служби у війську, зрозумілий опис службових обов’язків допоможе, зокрема, покращити розуміння та координацію всередині війська. Проте в процесі аналізу службових обов’язків та опитування ветеранів, організація дійшла висновку, що реальні обов’язки та компетенції військових часто мали суттєві відмінності з формальним описом у статутній документації.

## Ідентифікована проблема №44

Збільшення кількості цільової аудиторії політики щодо ветеранів/ок та їх сімей кардинально змінює інструментарій надання послуг та задоволення потреб. Актуальним стає теза не стільки про “реінтеграцію ветеранів”, скільки про побудову орієнтованого на ветеранів та ветеранок суспільства. Разом з тим, в сучасному українському суспільстві відсутня достатня кількість фахівців різного профілю, які здатні булим б до ефективної взаємодії з ветеранами та членами родин. Мова йде про підготовку великої кількості фахівців у сфері надання соціальних, адміністративних, медичних, правових тощо послуг.

## Пропоноване рішення

- Оптимізація інструментів взаємодії з ветеранами у процесі надання послуг аудиторії ветеранів, ветеранок та їх сімей. Розробка, затвердження, масштабування навчальних та тренінгових програм для широкої кількості фахівців.
- Розробка та запровадження нових професійних стандартів саме в частині роботи з ветеранами.

## Важливо врахувати

У процесі надання послуг ветеранам та людям з прямим досвідом війни, важливо володіти цілим комплексом нових знань та навичок, посилених новими інструментами взаємодії. Зокрема, перспективними виглядають інструменти ведення випадку як по відношенню діючих військовослужбовців, так і на стадії переходу, а також реінтеграції в громадах.

Слід зазначити, що інструмент кейс-менеджменту, довів свою ефективність на етапі супроводу поранених військовослужбовців у закладах охорони здоров’я.

## Ідентифікована проблема №45

У випадку поранення, зникнення безвісти, полону або загибелі ветеранів, члени їхніх сімей переймають на себе значну адміністративну та інші ролі, що потребують миттєвого та

<sup>47</sup> в межах Програми реінтеграції ветеранів за підтримки Державного департаменту США

суттєвого залучення, як фізичного, так і емоційного. Навантаження на сім'ї у такі моменти унеможлиблює їхню роботу на певний період. Водночас, сім'ї не мають можливості контролювати форс-мажорні обставини та планувати власне залучення, натомість мусять реагувати, зсуваючи решту персональних пріоритетів. Наразі члени сімей ветеранів, які зазнали поранень, зникли безвісти, потрапили у полон або загинули, не мають гарантій та захисту перед роботодавцем.

### **Пропоноване рішення**

Законодавчо закріпити право на позачергову відпустку та гарантії працевлаштування для членів сімей ветеранів, які зазнали поранень, зникли безвісти, потрапили у полон або загинули.

### **Важливо врахувати**

Тривалість такої відпустки та збереження гарантій потрібно розраховувати додатково, шляхом проведення поглибленої аналітики досвіду сімей.

### **Ідентифікована проблема №46**

Ветерани, що продовжать службу в середовищі резерву, потенційно можуть зазнати зниження конкурентоздатності в межах цивільного ринку праці через неможливість сталого довготермінового планування та збереження переважного права на зайнятість таких ветеранів за Силами безпеки й оборони.

### **Пропоноване рішення**

Розробити систему рішень для захисту конкурентоспроможності ветеранів з числа резерву при цивільному працевлаштуванні.

### **Важливо врахувати**

Умови служби у резерві не повинні стати фактором дискримінації та утисків щодо ветеранів та їхніх сімей, а розробка та впровадження змін до умов служби у резерві повинні враховувати інтереси не лише держави та сектору безпеки й оборони, але й самих ветеранів.

### **Ідентифікована проблема №47**

Ветерани-підприємці та їхні сім'ї, які прагнуть започаткувати, утримувати або розвивати власну справу, стикаються з додатковими викликами, зокрема, під час повторної мобілізації. Тривала залученість власників, співвласників та управлінців підприємств знижує їхню конкурентну здатність на ринку.

### **Пропоноване рішення**

Розробити систему стимулюючих програм для розвитку та підтримки стійкості підприємництва серед ветеранів та їхніх сімей, зокрема:

1. Сформувати систему підтримки при започаткуванні підприємницьких ініціатив.
2. Розглянути можливості податкових стимулів до підприємництва серед ветеранів та їхніх сімей.
3. Розглянути можливості пріоритизації пропозицій ветеранського бізнесу при державних закупівлях.
4. Ідентифікувати суб'єктність другого з подружжя та сімейні одиниці при формулюванні визначення ветеранського бізнесу.
5. Розробити систему підтримуючих програм для ветеранського бізнесу на період повторної мобілізації власників та співвласників ветеранів.

### Важливо врахувати

Під час служби за мобілізацією ветерани-власники та співвласники бізнесу зазвичай не мають змоги якісно продовжувати управління справами. В середовищі малого та середнього підприємництва, стійкою тенденцією стало залучення другого або другої з подружжя до управлінської ролі на час відсутності ветерана, незалежно від компетенцій та попереднього досвіду. Проте управління справами – це не єдиний новий та додатковий обов'язок для таких людей, а роль партнерок та партнерів військових сповнена емоційних та адміністративних складнощів. Відтак такі підприємства потребують посиленої уваги та підтримки під час та після служби власників та співвласників для забезпечення їхньої сталості та розвитку в періоди кризи.

### Ідентифікована проблема №48

За наявних наразі даних неможливо встановити чіткий прогностичний сценарій щодо майбутнього розподілу ветеранів серед економічних індустрій. Враховуючи велику чисельність громадян, що проходять службу за мобілізацією, а відтак перебувають у працездатному віці та походять з усіх верств населення, ми припускаємо наскрізну поширеність ветеранів в економічних індустріях після служби. Водночас, серед ветеранів АТО/ООС та ветеранів у інших країнах, зміна місця роботи після служби є поширеним явищем, відтак можна припустити попит на перекваліфікацію та зміну робочого місця серед українських ветеранів у перше десятиріччя після демобілізації.

### Пропоноване рішення

Забезпечити ветеранам доступ до перекваліфікації та працевлаштування в межах всього цивільного ринку праці.

### Важливо врахувати

Ветерани вільні обирати будь-які ролі для себе після служби. Державна політика повинна уникати стигматизації та стереотипізації ветеранів, як носіїв певних якостей або створювати штучне враження приналежності ветеранів до одних індустрій понад іншими.

#### Ідентифікована проблема №49

Глобальні компанії, що присутні на багатьох світових ринках, водночас з обережністю ставляться до публічної комунікації щодо будь-яких взаємин із Силами безпеки й оборони та уникають проактивного найму ветеранів/ок в Україні та інших країнах, навіть якщо розробляють та впроваджують внутрішні програми підтримки для них, адже публічна позиція щодо найму ветеранів може сприйматись як політична.

#### Пропоноване рішення

Розробити систему державної мотивації для спонукання міжнародного бізнесу до проактивного найму ветеранів і ветеранок при роботі на українському ринку та розділити відповідальність за зобов'язання до найму з бізнесом.

#### Важливо врахувати

Програми працевлаштування ветеранів та їхніх сімей повинні бути спрямовані на подолання впливу військової служби на можливості до цивільної реалізації та захист конкурентоздатності ветеранів щодо цивільного населення. Варто з обережністю ставитись до ідей щодо зобов'язання до найму ветеранів/ок та їхніх сімей за квотною системою, адже такий підхід може призводити до номінального найму на противагу проактивному.

#### Ідентифікована проблема №50

Роботодавці відіграють значну роль в житті багатьох ветеранів, проте зі збільшенням чисельності аудиторії, вони прагнуть виробити сталі політики та практики для системної та послідовної взаємодії з ветеранами і ветеранками на робочому місці. Наразі держава не пропонує уніфікованих підходів та стандартів до підтримки ветеранів на робочому місці, а зусилля бізнес-спільноти є розрізненими та часто дублюють зусилля інших гравців.

#### Пропоноване рішення

Синхронізувати найкращі практики та залучити державні спроможності до інформування та поширення знань щодо якісної взаємодії з ветеранами серед українських роботодавців. Розглянути систематизацію найбільш ефективних підходів на законодавчому рівні.

#### Важливо врахувати

У відповідь на попит серед роботодавців, та спираючись на обширний досвід консультування та супроводу ветеранів та їх сімей, громадські об'єднання розробили низку корисних ресурсів щодо взаємодії з ветеранами для цивільних роботодавців. Зокрема Veteran Hub спільно з IREX супроводжує понад 100 українських роботодавців в межах проекту [Практика](#) – частини

Програми Реінтеграції Ветеранів за підтримки Державного департаменту США. Цей проект містить рекомендації до зміни політик компанії, навчання для кадрового персоналу щодо етичної взаємодії з ветеранами та ветеранками, та персоналізовані консультації для роботодавців, що розпочинають зміни в компанії. Центр Зайнятості Вільних Людей вже багато років консультує ветеранів та роботодавців щодо ефективної взаємодії. Курси для роботодавців також впроваджували Happy Monday та Prometheus. ГО “Простір можливостей” реалізовує низку проектів з навчання фахівців, які працюватимуть з аудиторією ветеранів та членів родин на рівні громад і трудових колективів. Також командою “Простору можливостей” розроблена програма “Підготовка робочого місця ветерана”, яка містить комплексні рекомендації щодо як особливостей комунікації з демобілізованими працівниками, так і набір вузько-профільних програм у трудових колективах, які передбачають навчання, кар’єрні зростання, розвиток інструментів безбар’єрності тощо.

Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Гарантія	Додаткова відпустка	12) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік;
Пріоритет	Пріоритет для збереження при скороченні персоналу, ліквідації організації	13) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації;

## Освіта

Ветерани війни та їхні діти (до 23 років), які навчаються на денній формі навчання, мають право на державну цільову підтримку для здобуття освіти. Державна цільова підтримка надається у вигляді повної або часткової оплати навчання, переведення на бюджет, соціальних стипендій та безоплатного проживання в гуртожитках тощо. Гарантії поширюються на державні та комунальні заклади для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Крім того ветерани можуть скористатись правом на пільговий довгостроковий кредит на навчання (3%)

Основними проблемами в контексті реалізації освітніх пільг є забюрократизованість системи, нестача коштів, неконкурентоспроможні освітні програми, що не відповідають викликам та потребам, непоінформованість ветеранів про права та способи реалізації їх, а також кількість пільговиків, яка з кожним роком зростає.

### Ідентифікована проблема №51

Відсутність оцінки впливу освітніх програм, які гарантовані державою за рахунок бюджетних коштів, на процес реінтеграції ветеранів у цивільне життя. За браком даних про демографію

та тенденції аудиторії, планування освітніх послуг та підтримки часто не відповідає потребі аудиторії.

### Пропоноване рішення

Проаналізувати та оновити державну програму для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, а також професійної адаптації (підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації) за різними освітніми рівнями. Створити конкурентоспроможні навчальні програми, враховуючи досвід та нові навички, які можуть бути у ветеранів після служби.

### Важливо врахувати

Середній вік ветеранів та ветеранок, згідно наших спостережень, значно “помолодшав”. Частина з них пішли у військо відразу після школи або не завершивши навчання в інших навчальних закладах. Після завершення служби, ветерани, що не мали суттєвих цивільних компетенцій до служби, можуть зіткнутися з додатковими труднощами при переході до цивільного ринку праці. Важливо розробити дієві програми залучення ветеранів до освітнього процесу, зокрема, через продовження освіти, поновлення у ВНЗ або опанування нових спеціалізацій.

### Ідентифікована проблема №52

Наразі держава гарантує здобуття освіти лише у закладах з місцями державного або регіонального замовлення, що залишає поза увагою освітні заклади приватного типу, різноманітні освітні курси, які організовуються приватними компаніями. Така позиція значно обмежує вибір освітнього напрямку для навчання чи перекваліфікації, адже сьогодні багато спеціальностей, які викладаються приватними навчальними закладами або компаніями, є значно якіснішими, більш вузько спеціалізованими, і нерідко їхнє проходження збільшує шанси бути працевлаштованим у відповідній компанії. Також пільги у сфері освіти не є виключними гарантіями лише для ветеранів – ними користуються й інші пільгові категорії, тому підвищується конкурс на одне пільгове місце в закладі освіти чи на отримання кредиту.

Заочна форма навчання майже недоступна для ветеранів, оскільки на заочній формі навчання майже відсутнє державне замовлення, а ветерани – це здебільшого дорослі люди, які одночасно працюють для забезпечення себе і сім'ї.

Ветерани мало поінформовані про можливість здобуття 2-ї вищої освіти за порядком перекваліфікації.

Для членів сімей загиблих (померлих) та дітей ветеранів існує гарантія переведення на вакантні місця в ЗВО державного або регіонального замовлення. Хоч реалізувати право на переведення можуть усі, процедура переведення є досить складною та виснажливою, оскільки переведення займає декілька місяців від початку навчання, за цей час в очікуванні на переведення студенти змушені підписати контракт на навчання, який зобов'язує сплатити за навчання. Крім того, в разі, якщо за вказаним напрямом відсутні бюджетні місця університет звертається до Міністерства за виділенням додаткових місць. Незрозумілість

процедури та невизначеність терміну, протягом якого та за яких умов студента буде переведено на державне місце негативно впливає на психоемоційний стан.

### Пропоноване рішення

Важливо також запровадити заміну механізму оплати освітніх послуг. Замість механізму вступу на місця державного замовлення можна встановити **компенсацію вартості** навчання, що дозволить обирати навчальні заклади не лише серед державних.

Посилювати інформування про всі освітні можливості для ветеранів, членів їхніх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів.

### Важливо врахувати

Слід змінити підхід для ветеранів/ко щодо можливості отримувати право на безоплатне навчання або його компенсацію – на сьогоднішній день одна людина має право на безкоштовне навчання лише за одним кваліфікаційним рівнем. Якщо людина після повернення зі служби прийме рішення змінити фах, незалежно від першої освіти – держава має сприяти цьому процесу, а не обмежувати.

Що зараз передбачає статус УБД		
Тип підтримки	Напрямок підтримки	Законодавче визначення
Пріоритет	Пріоритет у черзі на вступ	22) учасникам бойових дій на території інших держав надається переважне право на вступ до закладів вищої, фахової передвищої освіти, право на позаконкурсний вступ до закладів професійної (професійно-технічної) освіти і на курси для одержання відповідних професій

## Стосунки та визнання

Образ ветеранів у сучасній культурній парадигмі.

Однією з причин російсько-української війни є заперечення пострадянською російською політичною елітою самого права існування української нації та держави. Для того, щоби не виникало сумнівів у цій тезі, носії "руського міра" всіляко намагалися насадити Україні та усьому світові свій образ українця - малороса, недоросіянина, молодшого брата росіянина. Для цього у культурній парадигмі в цілому, літературі, кіно та театрі зокрема, українця зображували як пасивного героя, здатного до компромісу, хлібороба, який тяжко працює, та над яким знущаються зовнішні та внутрішні вороги. Таким чином, відбувалась свідомо підміна історичної ролі України у загальносвітових процесах.

9 років війни кардинально змінили ситуацію як із самоідентифікацією українців, так і з ідентифікацією українців та росіян з боку світової спільноти. Сьогодні принципово важливо посилити цей процес та максимально повно інтегрувати в нову культурну парадигму українства образ воїна-захисника, ветерана/ки, які в тяжкі для нації та держави час, стали на захист суверенітету, територіальної цінності та демократичного вибору суспільства.



Образ ветерана/ки має максимально повно з'являтися у різного роду культурних продуктах - кінематографі, книговидавництві, документалістиці тощо.

В цьому контексті Стратегія поваги, вшанування пам'яті, героїзації - є ключовим інструментарієм формування історичної пам'яті. Мова іде про комплексну програму дій, яка включатиме в себе заходи з формування образу ветерана/нки та цінностей, які вони уособлюють, вшанування пам'яті загиблих воїнів, меморіалізацію, а також заходи спрямовані на формування нової української культурної парадигми, в якій здобуток тих, хто інвестував найцінніше в Україну, знаходитиме підтримку у будь яких проявах.

### **Ідентифікована проблема №53**

Відсутність стратегії поваги, вшанування пам'яті та героїзації ветеранів/ок, розвиток нової української культурної парадигми, що розкриватиме в собі як елементи післявоєнного зростання українців, як нації, так і внесок сучасних ветеранів/ок у формування національної ідентичності. .

### **Пропоноване рішення**

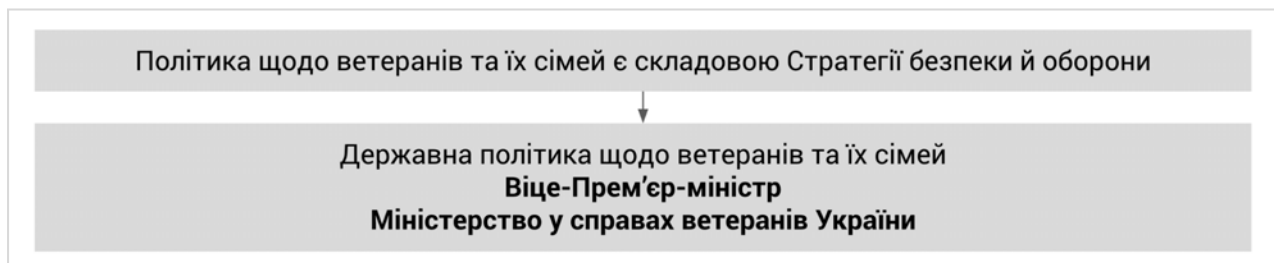
Розробити довгострокову Стратегію поваги, вшанування пам'яті та героїзації ветеранів/ок, розвиток нової української культурної парадигми та відповідні плани на 1-5-10-20 років з чіткими показниками для виконання стратегії. Міністерству культури та інформаційної політики, як головному ЦОБВ, що формує та реалізує інформаційну та культурну політику країни, разом з іншими профільними органами виконавчої влади забезпечити розробку та реалізацію такої Стратегії, комплексне її впровадження на національному, регіональному та місцевому рівнях.

### **Важливо врахувати**

Інтеграція образу воїна-захисника у нову культурну парадигму є необхідною хоча б для того, щоб українська нація й держава змогли продовжувати свій розвиток у незалежності та демократії. Шлях до цього полягає в розширенні обізнаності теперішнього та майбутнього населення України про внесок ветеранів у захист національних цінностей та територіальної цілісності, а також у розкритті їхнього героїзму та жертвності. Залучення ветеранів в розробку та реалізацію таких документів, адже тільки вони є першоджерелом досвіду захисту країни, і без них розкриття такого досвіду вбачатиметься фантастичною спробою держави нав'язати певне бачення тих чи інших подій.

## Архітектура системи ветеранських справ

Політика щодо ветеранів та членів їхніх сімей – це невід’ємна складова обороноздатності та безпеки держави. Ця політика вже найближчим часом стосуватиметься щонайменше 10%-30% населення України.



Ветерани є передусім громадянами України, які виконали свій обов’язок, і поділяють більшість потреб з кожним із цивільних людей. Вони будуть користувачами усіх систем та послуг у державі, бізнесі і громаді та будуть представлені у кожній верстві суспільства. Ідентичність ветерана – одна з багатьох ідентичностей людини, і, попри значний вплив бойових дій та військової служби на самоідентифікацію та потреби ветеранів, багато життєвого досвіду за межами ветеранства будуть спільними для ветеранів та цивільних людей.

Відтак, політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей повинна мати наскрізний характер, бути послідовною та зрозумілою.



## Ієрархія ключових рішень

Політика формується за безпрецедентних умов: за відсутньої смислової бази, під час війни, для аудиторії, яка щодня зазнає впливу цієї війни, з обмеженими ресурсами. Відтак, стратегія реалізації державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей повинна врахувати декілька часових етапів та запропонувати градацію впровадження змін.

1. Зафіксувати державну політику щодо ветеранів та їхніх сімей, як частину оборонної та безпекової політики держави.
2. Задекларувати оновлену єдину державну політику з урахуванням потреб та процесів у житті ветеранів та їхніх сімей, інтересів і пріоритетів держави, та сформувати професійне, спроможне до її реалізації Міністерство у справах ветеранів з можливим розширенням повноважень міністра до Віце-Прем'єр міністра.
3. Модернізація базового законодавства. Головне – оновити Закон України "[Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту](#)".
4. Залучити Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ як ключових стейкхолдерів державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей.
5. Співнаправити розробку деталізованих політик щодо ветеранів у кожному з державних відомств.
6. Забезпечити спроможність до наскрізної ідентифікації ветеранів та їхніх сімей в усіх системах, вивчення їхнього досвіду і потреб та експертну розробку рішень щодо них.
7. Привести у відповідність нормативну базу, оптимізувати підзаконні акти відповідно до затвердженої Стратегії та нового базового законодавства щодо ветеранів та членів їхніх сімей, членів родин загиблих.

## Ієрархія ключових державних документів

Державна політика щодо ветеранів та їх сімей є наскрізною для всіх органів державної влади та орієнтована на такі основні цілі:

- Підвищення обороноздатності
- Посилення економічної стійкості
- Формування новітньої парадигми української політичної нації.

Відповідно до розроблених загальних рамок, кожне міністерство та відомство розробляє власні ветеранські рамки в межах компетенції та завдань.

В першу чергу, політика щодо ветеранів, ветеранок та їх сімей є складовою оборонної політики та оборонної стратегії.

Загальна рамка державної політики щодо ветеранів та їх сімей розробляється і контролюється Міністерством у справах ветеранів України.

Політики інших центральних органів виконавчої влади щодо ветеранів та членів їхніх сімей:

- Політики Міністерства оборони України:
  - щодо ветеранів на військовій службі та членів їхніх сімей;
  - щодо ветеранів у складі резерву та членів їхніх сімей.
- Політики Міністерства внутрішніх справ України:
  - щодо ветеранів та членів їхніх сімей;
  - щодо родин зниклих безвісти.
- Політика Міністерства охорони здоров'я України щодо фізичного та психічного здоров'я ветеранів та членів їхніх сімей:
  - окремі державні програми, які передбачають надання медичних послуг для ветеранів та членів їхніх родин, що не покриваються медичними гарантіями для всього населення України.
- Політики Міністерства соціальної політики України:
  - адаптація стандартів надання соціальних послуг ветеранам та членам родин, в тому ж числі на регіональному рівні та рівні громад;
  - розвиток та розширення ринку надавачів соціальних послуг ветеранам;
  - впровадження інструменту кейс-менеджменту на всіх етапах соціального супроводу захисників (військовослужбовців та ветеранів).
- Політики Міністерства освіти і науки України:
  - адаптація освітніх гарантій для ветеранів та членів родин;
  - оновлення системи підготовки фахівців, що взаємодіятимуть із ветеранами та членами родин (в тому ж числі короткострокові програми перекваліфікації).
- Політика Міністерства юстиції України:
  - врахування у роботі пенітенціарної служби особливостей та потреб ветеранів;
  - розглянути доцільність запровадження можливостей експертизи з урахуванням бойового досвіду ветеранів;
  - модернізація політики забезпечення безкоштовної правової допомоги для ветеранів та членів їхніх родин.
- Політика Міністерства економіки України:
  - підтримка економічної стійкості ветеранів та членів їхніх родин, підтримка ветеранського підприємництва;
  - модернізація системи державного замовлення відповідно до потреб сьогодення з урахуванням реінтеграції ветеранів та членів родин.
- Політика Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України:
  - політика щодо ветеранів-ВПО;
  - залучення ветеранів до організації влади на деокупованих територіях;
  - залучення до процесів перехідного правосуддя.
- Політики Міністерства молоді та спорту України:
  - політика розвитку адаптивних видів спорту відповідно до потреб ветеранів;
  - політика щодо залучення ветеранів до національно-патріотичного виховання, формування національної ідентичності.

- Політики Міністерства відновлення України:
  - політики щодо забезпечення житлом ветеранів та членів родини;
  - політики щодо безбар'єрності в контексті відбудови та модернізації інфраструктури;
  - розробка Стратегії регіонального розвитку з урахуванням потреб ветеранів.
- Політика Міністерства цифрової трансформації України:
  - політика цифровізації послуг для задоволення потреб ветеранів на рівні країни / регіону / громади.
- Політика Міністерства культури та інформаційної політики України:
  - модернізація концепції новітньої української нації довкола подвигу українського народу у російсько-українській війні;
  - формування історичної пам'яті в контексті героїзації образу Захисників;
  - розробка політики щодо формування безпечного інформаційного середовища в контексті героїзації образу Захисника;
  - політика щодо формування культурної парадигми України з урахуванням цінностей, що несуть ветерани.

## **Роль та функції Міністерства у справах ветеранів України**

Роль Міністерства у справах ветеранів полягає не у наданні послуг ветеранам, але у створенні умов для повноцінної реадaptaції та реінтеграції ветеранів у суспільство та забезпечення їхньої безпеки та гідності, в родині, в колективі, в громаді та в країні. Мінветеранів повинно залишатися лідером у втіленні державної політики, що спрямована на захист прав та гідності ветеранів, а також на сприяння їхній активній участі у будівництві сучасної та безпечної України. Це не лише державний обов'язок, а й моральна відповідальність кожного та кожної перед тими, хто присвятив своє життя служінню країні. Вбачається, що для забезпечення розробки, реалізації та контролю за наскрізною державною політикою щодо ветеранів війни, членів їхніх родин та родин загиблих доцільно запровадити посаду Віце-Прем'єр Міністра - Міністра у справах ветеранів України.

### Функції Міністерства у справах ветеранів України:

- Розробка архітектури та основної філософії державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей: Міністерство виступає як головний розробник та координатор політики у всіх середовищах реалізації, забезпечує її наскрізний характер та лобює необхідну пріоритизацію політики щодо ветеранів/ок та їхніх сімей серед усіх органів державної влади. Воно визначає основні принципи, на яких базується підтримка ветеранів, та розробляє загальну стратегію їхньої інтеграції та підтримки.
- Ініціація та координація стейкхолдерів: Міністерство взаємодіє з іншими органами державної влади (має відповідні повноваження), громадським сектором, громадами, міжнародними донорами та організаціями, та бізнесом для координації зусиль у сфері політик щодо ветеранів та їх сімей. Ця координація допомагає забезпечити ефективну роботу всіх структур у цьому напрямку.

- Верифікація політик щодо ветеранів/ок та їх сімей: Міністерство відповідає за перевірку та підтвердження відповідності політик щодо ветеранів та їх сімей всіх органів виконавчої влади та на рівні громад основним принципам та вимогам.
- Контроль дотримання принципів політик щодо ветеранів/ок та їх сімей: Міністерство має завдання наглядати за виконанням основних принципів політик щодо ветеранів та їх сімей на всіх рівнях влади та громадських організацій. Це допомагає забезпечити сталість та ефективність цих політик.
- Комунікація ветеранської проблематики: Міністерство виступає як головний комунікатор ветеранської проблематики під час кризових ситуацій. Воно забезпечує поширення інформації та координацію дій для надання допомоги ветеранам, ветеранкам та їхнім сім'ям під час надзвичайних подій.

## Завдання Міністерства у справах ветеранів України:

- Розробка загальної рамки політики щодо ветеранів, ветеранок та їх сімей:
  - ініціює та розробляє комплексну стратегію, яка охоплює безпекову складову держави, відновлення людського капіталу, вшанування пам'яті загиблих та сприяння у формуванні національної пам'яті, а також забезпечення ідентифікації та реалізації потреб ветеранів;
  - створює загальний план політик щодо ветеранів/ок та їх сімей та розробляє ефективні рішення щодо реадaptaції та реінтеграції ветеранів на рівні громад. Це включає в себе роботу з навчання та професійної перепідготовки.
- Консультування та координація державних органів при розробці рішень для ветеранів та членів їхніх сімей.
- Узагальнення пропозицій та досвіду міжнародних партнерів: Міністерство співпрацює з міжнародними організаціями та партнерами для отримання інформації та досвіду у сфері політик щодо ветеранів та їх сімей. Воно координує процес створення та оптимізації законодавства в цій області.
- Моніторинг та контроль дотримання принципів політик щодо ветеранів та їх сімей: Міністерство активно відстежує та контролює включення принципів політик щодо ветеранів та їх сімей до нормативно-правових актів інших органів державної влади, забезпечуючи їхню відповідність основним цілям.
- Захист інтересів ветеранів у кризових ситуаціях: Міністерство виступає захисником інтересів ветеранів під час надзвичайних подій, забезпечуючи їхню безпеку та підтримку.

Україна, борючись за свою незалежність та територіальну цілісність, має пам'ятати про тих, хто цю незалежність захищав і продовжує захищати – військових та ветеранів. Їхня роль у національній історії надзвичайно важлива, і їхнє відчуття підтримки та поваги – безцінне. Міністерство у справах ветеранів України, як лідер державних політик щодо ветеранів та їх сімей, має визначальне значення у цьому процесі.

## Мапа стейкхолдерів політики

Ветерани повертаються до своїх людей – у громаді, місті, на роботі чи у державі. Саме в буденному спілкуванні та взаємодії ветерани, ветеранки та їхні сім'ї відбудовують найважливіші зв'язки для власного відновлення та життя після служби. У розробці політики щодо ветеранів та їх сімей, важливо застосовувати підхід відкритої системи та ідентифікувати всіх тих, хто прагне підтримати ветеранів/ок і природно є на їх шляху.

Для деталізації рішень варто розробити детальну мапу стейкхолдерів з боку держави, як на рівні політики – державними органами, так і на рівні безпосередньої взаємодії – надавачами послуг.

Важливо також ідентифікувати недержавних стейкхолдерів, зокрема бізнес, громадські об'єднання та міжнародне донорське середовище. Кожен з цих стейкхолдерів має важливу та корисну роль при впровадженні політики щодо ветеранів та їх сімей. Водночас, за браком єдиної державної політики, зусилля стейкхолдерів продовжують бути розрізненими.

### Архітектура системи

Держава	Громадський сектор	Бізнес	Громада
<ul style="list-style-type: none"><li>● Сформувати політику</li><li>● Забезпечити гарантії, базу та фінансування</li><li>● Визначити стандарти послуг</li><li>● Модернізувати інструменти надання послуг</li><li>● Розробити рамки для регіонів та громад</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>● Надати послуги та підхопити в кризі</li><li>● Вивчати досвід та інформувати політику</li><li>● Створювати додаткові можливості</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>● Створити середовище</li><li>● Будувати зв'язки</li><li>● Підтримати в розвитку</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>● Забезпечити надання послуг</li><li>● Організувати додаткову підтримку</li><li>● Надати зворотній зв'язок</li><li>● Принципи безбар'єрності</li><li>● Підготувати фахівців</li></ul>

## Горизонт планування політики

Політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей торкнеться всього життєвого шляху сучасних українських ветеранів. Аби розробити справді системний підхід, потрібно закласти довготерміновий горизонт планування, що охоплюватиме прогностичну тривалість життя ветеранів та ветеранок.

### Ідентифікована проблема №54

Дискурс довкола державної політики щодо ветеранів та їх сімей фокусується на короткотерміновому горизонті дій та забезпеченні нагальних потреб, з першочерговою увагою щодо найбільших демографічних груп: молодий-середній вік, ранні етапи повернення, чоловіча аудиторія тощо.

### Пропоноване рішення

Розробити стратегію на підставі політики щодо ветеранів та їх сімей тривалістю тотожною прогнозованій тривалості життя покоління сучасних ветеранів, що охоплюватиме короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий періоди, а також плани дій.

Виробити цілісний портрет аудиторії та ідентифікувати демографічні чинники, які впливають на досвід ветеранів. Враховувати ці чинники при плануванні програм та політик.

### Важливо врахувати

Державна політика щодо ветеранів/ок та їх сімей повинна враховувати та рівномірно пріоритизувати підтримку на всіх етапах життя ветеранів та їх сімей, включно з підтримкою наприкінці життя.

Водночас, ця політика формується за безпрецедентних умов: за відсутньої смислової бази, під час війни, для аудиторії, яка щодня зазнає впливу цієї війни, з обмеженими ресурсами. Відтак, стратегія реалізації державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей повинна врахувати декілька часових етапів та запропонувати градацію впровадження змін. Нижче ми пропонуємо першу версію плану впровадження політики щодо ветеранів/ок та їхніх сімей, яка потребує деталізації та додаткового опрацювання.

#### Тактичний рівень, першочергові кроки:

- Відповідно до цього рамкового документу - затвердження сучасної Стратегії державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.
- Модернізація базового законодавства відповідно до Стратегії (новий Закон про статус ветеранів/ок та членів їхніх сімей).
- Запровадження посади профільного Віцепрем'єр-міністра - Міністра у справах ветеранів України, відповідального за розробку та реалізацію наскрізної державної політики щодо ветеранів та членів їхніх сімей, членів родин загиблих;



- На виконання затвердженої Стратегії, розробка та затвердження Плану виконання, що включатиме створення комплексної програми політик щодо ветеранів та їхніх сімей у кожному відповідному центральному органі виконавчої влади з контролюючою функцією профільного Віцепрем'єр-міністра - Міністра у справах ветеранів;
- Відповідно до затвердженої державної Стратегії, створення комплексної програми політик щодо ветеранів та їхніх сімей на регіональному рівні та сприяння у локалізації на рівні громад з координуючою функцією профільного Віцепрем'єр-міністра - Міністра у справах ветеранів;
- Приведення у відповідність нормативної бази, оптимізація підзаконних актів відповідно до затвердженої Стратегії та нового базового законодавства щодо ветеранів та членів їхніх сімей, членів родин загиблих..

**Стратегічний рівень, завдання довгострокової перспективи:**

- Модернізація комплексної Концепції національної безпеки та оборони, відповідно до положень сучасної Рамки державних політик щодо ветеранів та їх сімей, переосмислення ролі ветеранів, військовослужбовців та резерву;
- Перетворення цільової аудиторії політик щодо ветеранів та їх сімей на основу нової Стратегії відновлення людського капіталу, заохочуючи ветеранів до кар'єрного зростання та самореалізації в політиці, бізнесі, соціальному житті;
- Формування нової Концепції розвитку модерної політичної нації у відповідності з роллю воїнів у відстоюванні Незалежності та територіальної цілісності країни..

## План адвокаційних дій

Цей документ – перший та важливий крок до формування оновленого, гідного ставлення України до своїх ветеранів і ветеранок. Попри всі докладені зусилля, ми опрацювали лише децищу питань, які потрібно розкрити для розробки цілісної державної політики, її впровадження та перших відчутних результатів.

Публікуючи свої напрацювання, ми запрошуємо до дискусії та спільного опрацювання всіх стейкхолдерів політики: ветеранів та ветеранок, їхні сім'ї, представників державних органів, громадських та благодійних організацій, громади та бізнесу.

**Ми беремо на себе відповідальність провадити подальшу адвокаційну роботу згідно цієї рамки, з якою ми всі погоджуємось. Зокрема, у найближчому майбутньому ми ініціюємо:**

1. Професійна актуалізаційна дискусія на різних експертних рівнях
  - Кабінет міністрів України
  - Парламент
  - Бізнес-спільноти
  - Робочі групи з представниками професійних громадських та благодійних організацій
2. Консультації на рівні міжнародної донорської та експертної спільноти
3. Актуалізаційні заходи для кінцевих бенефіціарів – ветеранів та їхніх сімей
  - Публічна зустріч та обговорення напрацювань з ветеранами, їхніми сім'ями, об'єднаннями ветеранів, громадськими, благодійними та волонтерськими організаціями, спільнотами, ініціативами (стартова зустріч у Києві).
  - Регіональні консультації та дискусії.

**За умови інтересу щодо пропонованої рамки, ми пропонуємо свою експертизу для:**

4. Участі в розробці профільного та базового законодавства (експертний супровід на рівні модернізації правової бази).
5. Експертного супроводу держави на рівні розробки Рамок політики щодо ветеранів та їхніх сімей, та профільних програм на окремих рівнях:
  - Профільні міністерства та відомства
  - Регіональний рівень
  - Рівень громад
  - Рівень кінцевих надавачів послуг.

## Висновки

Ветерани, ветеранки та їх сім'ї – люди, які взяли на себе найвищу відповідальність та ризикують найдорожчим за все те, чим є Україна сьогодні і чим вона може стати завтра. Їхній внесок неможливо відплатити. Час із сім'ями, здоров'я, власне цивільне "Я" і життя таким, яким вони його любили до війни, не повернуть жодні державні послуги.

### **Проте є дії, на що державна політика здатна:**

- Визнати їх вчинки.
- Висловити вдячність та повагу від імені всього українського народу.
- Гідно зустріти ветеранів/ок та їхні сім'ї в домі, за який вони воюють.
- Вшанувати життєвий шлях загиблих та померлих ветеранів/ок.
- Забезпечити обороноздатність країни у світлі майбутніх загроз.

### **Для детального опрацювання підтримки для ветеранів важливо провести більш поглиблений комплексний аналіз їх досвіду.**

1. Визначити демографічний портрет аудиторії.
2. Визначити вплив опорного досвіду на кожен з елементів добробуту цільової аудиторії аналізу та потреби, які виникають внаслідок нього (окремо: ветерани/ки, інший статус, сім'ї, ВПО, СЖО тощо).
3. Розробити прогностичні сценарії щодо поширеності проблематики.
4. Ідентифікувати природний маршрут задоволення потреби цільовою аудиторією та стейкхолдерів кожного з процесів (на державному та недержавному рівнях).
5. Провести аудит наявних послуг, ресурсів та інфраструктури, та регулюючої нормативно-правової бази та їх відповідність ідентифікованим потребам аудиторії.
6. Врегулювати виявлені невідповідності та розробити необхідну методологічну, ресурсну та інфраструктурну базу для задоволення потреб аудиторії.
7. Підвищити компетенції наявних надавачів послуг щодо ідентифікації та задоволення потреб аудиторії на низовому рівні (безпосередній контакт з аудиторією).
8. Розробити зрозумілий комунікаційний маршрут для цільової аудиторії щодо кожної з послуг.
9. Розробити методологію оцінки якості наданих послуг для відслідковування рівня задоволення від взаємодії цільової аудиторії та надавачів.
10. Розробити методологію оцінки впливу наданих послуг для відслідковування довготермінового впливу взаємодії на комплексний добробут цільової аудиторії та відповідність результатів підтримки декларованій меті політики.
11. Підтримувати актуальність послуг шляхом регулярної актуалізації вхідних демографічних даних та аналізу якості та впливу послуг.

Пропоновані нами рішення є ризикованими.

Якщо пропозиції будуть прийняті частково, без цілісного і комплексного підходу, вплив від пропонованих змін може мати зворотній ефект. Більш того, зміни до політики щодо ветеранів та їх сімей вплинуть на інші аудиторії, які наразі законодавчо об'єднані з ветеранами, а також на тих, щодо кого держава може запропонувати інструменти пріоритизації, за умов подвійного статусу.

Необхідно провести ґрунтовний аналіз ризиків та розробити чіткі механізми протидії та реагування в випадку їх настання.

Ми також усвідомлюємо потенційний конфлікт пропозицій з конституційними нормами щодо засобів реалізації державою конституційного обов'язку щодо забезпечення соціального захисту осіб, які захищали Батьківщину, її суверенітет і територіальну цілісність, та членів їхніх сімей.

Конституційний Суд зазначає, що "Обмеження або скасування таких пільг, інших гарантій соціального захисту можливе лише у разі запровадження рівноцінних або більш сприятливих умов соціального захисту". Саме це ми і пропонуємо. У рішенні від 22 травня 2018 року<sup>48</sup> КСУ визнав, що положення Конституції зобов'язують Україну створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення. Діюча система сфери ветеранських справ якраз неефективно забезпечує ветеранів та їхніх сімей підтримкою, розпорошуючи державний бюджет чи не виконуючи гарантовані законом зобов'язання. Зміна механізмів соціального захисту допустима, якщо не змінюється сама сутність змісту права на соціальний захист".<sup>49</sup>

Ми переконані, що бездіяльність та відтягування змін несуть вищі ризики.

Вже зараз стає очевидним, що український бюджет зіткнеться з серйозними ресурсними обмеженнями для реалізації повного обсягу задекларованих благ для усіх ветеранів. Продовження декларативного підходу до підтримки ветеранів і ветеранок, за найгірших обставин, може призвести до делегітимізації державних інституцій, які не здатні забезпечити задекларовані блага.

Неефективна політика також може призвести до дискредитації образу ветеранів та військових, суттєвого зниження їхнього добробуту та зменшення обороноздатності України, внаслідок зменшення мотивації та спроможності найбільш досвідчених воїнів.

Зміни можуть лякати і публічний діалог про зміни під час війни буде складним. Проте ми переконані, що настав час чесного діалогу, на який ветерани та їх сім'ї, безумовно, заслуговують. Поточний об'єм державних обіцянок не буде виконаний. Держава ризикує

---

<sup>48</sup> [Рішення Конституційного Суду України](#) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018

<sup>49</sup> [Рішення Конституційного Суду України](#) у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII „Прикінцеві положення“ Закону України „Про Державний бюджет України на 2011 рік“ 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011

ввести своїх воїнів в оману. Це неприпустимо. Натомість ми можемо запровадити нову політику щодо ветеранів та їх сімей, як частину реформ відбудови, й поставити реалістичні цілі відповідальності перед громадянами, які захистили існування України – ветеранами та ветеранками.

Ми вважаємо, що прозора і послідовна комунікація з усіма людьми, яких зміни торкнуться – це невід’ємна складова усього процесу творення нової політики. Ми віримо, що знайти спільну мову можливо. Ми беремо цей ризик на себе першими. 31 жовтня ми публічно презентуємо своє бачення перед тими, чия довіра для нас – понад усе: ветеранами та їх сім’ями.

### **3 ким ще буде потрібно говорити:**

1. Групи, що не підпадають під дію даного законодавства, втім, претендують на статус ветеран.
2. Діючі військовослужбовці та їхні родини, котрі мають бути поінформовані, що нове законодавство не є порушенням їхніх прав як майбутніх ветеранів, натомість здатне забезпечити більш ефективну підтримку.
3. Діючі ветерани, котрі мають бути поінформовані щодо того, які інструменти політики щодо ветеранів та їх сімей будуть для них доступні від початку імплементування.

Політика щодо ветеранів, ветеранок та їх сімей торкнеться усього життя цих людей. Творення цієї політики – не лише обов’язок держави, але й велика відповідальність перед кожною та кожною, кого вона торкнеться. Ми закликаємо надати простір: часовий, політичний та комунікаційний, аби розробити відкриту систему підтримки про ветеранів, ветеранок та їхні сім’ї, в якій кожен і кожна із них знатимуть, що вони важливі для своїх людей.

Ветерани та їх сім’ї повертаються до себе додому, а підтримка їх на шляху – справа кожного. Проте наразі лише держава має шанс справді якісно скоординувати зусилля України та її громадян: у державі, у громаді, на вулиці та вдома, аби гідно подбати про добробут наших воїнів. Це необхідно зробити.

Ми, експертна спільнота громадських організацій, сформувавши ці пропозиції, аби підтримати державу при створенні оновленої державної політики. Вони спираються на наш багаторічний досвід та глибинну аналітику українських та міжнародних підходів. У випадку погодження цієї рамки, ми пропонуємо свою експертизу для напрацювання супутньої стратегічної та нормативно-правової бази для впровадження політики.

Дбаємо про тих, хто захищає нас.